ÇAĞDAŞ YAYINLARI

MELİH CEVDET ANDAY

Yeni Tanrılar

MELİH CEVDET ANDAY

YENİ TANRILAR

ÇAĞDAŞ YAYINLARI
GAZETE, DERGİ, KİTAP, BASIN ve YAYIN
ANONİM ŞİRKETİ
Halkevi Sokak No. 39-41 Cağaloğlu - İstanbul

Hilâl Matbaacılık Koll. Şti. - Tel. : 22 91 78 - 26 77 85 - İstanbul 1974

İÇİNDEKİLER

Yeni Tanrılar 5
Savaş ve Barış 10
Bilinmeyen 15
Yazı Üstüne 19
Zeyd Amr'ı Dövdü 24
Batılılaşma - Dünyalaşma 28
Korkmayın Tarihten 33
İyimserlik - Karamsarlık 38
Fırtınalı Deniz 42
Gökalp Buyurdu ki 47
Kadem Kadem 51
«Artık Değişmesin» 56
Doğru - Yanlış 60
Bir Yalnız Adam 65
Boğaziçi ve Doğa 70
Tarihten Önce Vardık 74
Tarihten Sonra Varız 80
Konuşmamız 84
Tatil 89
İnsanlar ve Yasalar 93

Sanatçıyı Tanımak 99
Bir Düşünür 103
Gerçekler ve Abartma 108
Demek Kuş Dili 113
Çin Duvarı 117
Dünya Gençlik Sorunu 121
Dışardakiler İçin Af 126
Dört Yüz Evliya 130
Tahsil İle Olur 135
Rüzgâr Gibi 140
Son mu, İlk mi 144
Tanrı Korusun 149
Doğudan Batıya 154
Doğulu Batılı Aydın 163
Var mı, Yok mu 168
Sırası mı? 172
İlgisizlik Üstüne 177
Üstün İnsan 182
Okur Yazar Üstüne 186
Hamlet ve Tarih 190
Gerçekler ve Uygarlık 195
Dil Üstüne 199
Doğa Toplum İlişkisi 203
Sanatın, Bilimin Savaşı 207
Düşünce - Davranış Tutarlığı 211
Masal 217
Çağın ve Halkın Gerisinde 221
Dilde Ölçü 224
Kendini Aşmak 229

Toprağa Dayanan Tanrı 232
Kaynaklara Doğru 237
Çağın İçindeki Kişi 241
Düşünce Ayrılıkları Bir Yana 245
Ölçü 249
Beş Parti - Tek Parti 253
İçerden, Dışardan 257
Şaka 261
Gökte Ararken 265
Hangisi 271
Ödün 275
Leğenden Başka Konular 278

YENİ TANRILAR

Öğrencilerimi Mitologi'ye başlattığım her seferinde merak ederim: Çok tanrılı döneme nasıl bakıyorlar? Bir zamanlar insan biçiminde, fakat insanüstü güçleri olan Tanrıların varlığına inanılması çok şaşırtıcı mı geliyor onlara? Tanrıların ve kahramanların us dışı etkinliklerini gülerek mi karşılıyorlar? Ve onlara sorarım, sizin buna benzer inançlarınız yok mu diye, önce yok derler, sonra yavaş yavaş çıkar ortaya tümünde, o eski inançların benzerleri. Çünkü insanlık mitoslar dönemini hiç bir zaman gerçekten aşamamıştır. O us dışı Tanrılar ve kahramanlar, kılık değiştirerek, tek tanrılı dinlere girmiş, âdetlerimize, ilişkilerimize sinmiştir. Ama mitosların egemen olduğu en güçlü dönem, sanırım ki, günümüzde yaşanıyor.

Oğlumdan biliyorum, birtakım çocuk dergileri, sözüm ona bilimsel buluşlardan yararlanmış görünerek olmadık resimli romanlar yayımlıyorlar. Bu resimli romanların kahramanları, inanılmaz güçte, şaşırtıcı silâhlar taşıyan, biçimden biçime giren olağanüstü yaratıklardır: Bunlardan, sözgelişi, Muto, bir bakıyorsunuz kılıç, bir bakı-

yorsunuz balina oluvermiş: Örümcek Adam, gaz tabancası taşıyor, bu tabancadan çıkan ağ, düşmanı sarıp yok ediyor; Taş Adam uçuyor ve zaman zaman da ikiye ayrılıyor, Kar Adam karşısındakini donduruyor; Bilinmeyen Limbo, Deli Makine, Yaşayan Totem... Bunlar başka dünyaların yaratıklarıdır, gökyüzünde birbirleriyle çarpışıp duruyorlar. Neden diye sorarsanız, anlayamadım.

Uçan diareler masalının esinlediğini sandığım bu öyküleri yalnız çocuklar okumuyor, büyükler de merakla izliyorlar, giderek çocuklarının elinden kapıp bunları daha önce okumak isteyen babalar bulunduğunu da duydum. Ya uçan daireler? Onları da çocuk masalı sayamazsınız, bütün büyükler merak ediyor bunu ve... bir gün doğru çıkacağı umudunu taşıyorlar. Bizim televizyonda sürekli olarak verildiğini duyduğum, milyonlarca liraya satın alınmış olan «Feza Yolu» adlı filmin uyandırdığı ilgi de büyüklerden gelmektedir.

Konunun, üzerinde durulması gereken yanı, yüzyılımız insanlarında bilimin ve tekniğin büyük başarılarından hız alan bir çeşit fantazya ruhunun yerleşmeye başlamasıdır. «Neden olmasın?» sorusu ile olanak içinde görülmeye başlanan birtakım düşsel ürünler, çağımızda yeni bir mitos dönemi açmıştır. Sanırım ki, mitologinin bize anlattığı eski çağlar inançlarını en iyi anlayacak durumdayız. Şimşeklerini atan Zeus, yeri sarsan Poseidon, kanatlı Hermes, ölüp dirilen Adonis, günümüzün çok çeşitli işler gören masal kahramanları yanında belki de güçsüz ve zavallı kalmaktadırlar. Hele bilimsel ve tekniksel büyük buluşlardan cesaret alınarak kafalarda yaratılan us dışı inançlar, eskil (antik) çağdaki durumu çok aşmıştır.

Ünlü bir Fransız fizikçisi, Pierre Auger, «Bilim ve Mitos» adlı incelemesinde, konuyu çok daha ciddî bir çerçeve içinde ele alarak, bilimin halka göre basitleştirilmesi (kabalaştırılması da diyebiliriz) üzerinde ilginç bilgiler veriyor. Ona göre, bilimin -özellikle fiziğin ve biyologinin- heyecan verici başarıları, kamuoyunda genel olarak üç çeşit tepki yaratmaktadır: Birincisi, astrofiziğin ve moleküler biyologinin uyandırdığı görülmemiş hayranlıktır, güzellik karşısında duyulan hayranlık. İkincisi, sesten hızlı uçaklar gibi, aya gidilmesi gibi teknik başarılar karşısında duyulan yararcılık sevincidir. Üçüncü kümede bulunanlar ise, bilimsel, ya da ondan da çok tekniksel ilerlemenin yarattığı bir çeşit korkuya ve kuşkuya kendilerini kaptırmış olanlardır. Bunlar, sonumuz mu geliyor sorusunu sormaktadırlar durmadan. «Zeus'la oynamaya gelmez.»

Pierre Auger, bilimsel buluşları basitleştirip halka anlatmaya yönelen yazarların, gerçekte karmaşık ve çoğun soyut nitelikteki kuramları ya da kavramları, kafalarda yeni mitoslar yaratacak bir biçimde sunduklarını ileri sürüyor. Çünkü, o karmaşık buluşların basitleştirilmesi, insanlarda, benzetme yolu ile yanlış kanılar uyandırmaktadır, ister istemez. Sözgelişi, «uydu yörüngesine oturdu» sözündeki «yörünge»nin demiryoluna benzer bir şey sayılması gibi. Kafa yapımızın somutlama alışkanlığı, yeni bilimsel buluşların basitleştirilmesinde bile güçlükler yaratmaktadır. Gerçekte bu sonuç, bilim adamlarının ortaya attıkları «modeller»den de doğuyor. Diyelim Niels Bohr'un atom modelinin (bir çekirdek çevresinde dönen elektronlar) güneş sistemine benzer bir biçimde çizil-

mesi, sonradan hemen bırakılmasına, doğru olmadığı için vazgeçilmesine karşın, kafalarda öylece kalması bunun bir örneğidir. Gerçekte bilim adamları da bu çeşit modellerden bir türlü kurtulamamaktadırlar. Büyük bir İngiliz fizikçisi, «Gaz atomlarının kinetik kuramı üzerinde düşündüğüm zaman» demiş, «kırmızı - beyaz birtakım yuvarlakların birbirlerine vurduklarını gözümün önüne getirmekten kendimi alamıyorum.» Oysa, böyle bir şey yoktur. Daha ilginç, elektrik yükü ve kitlesi olmayan nötronlar için «bu bir mitostur» denmiş olmasıdır. Demek, matematiksel buluşların betimlenmesi (tasvir edilmeye kalkışılması) gerçekle ilgisi olmayan bir görünüm, açıkçası bir mitos, masal çıkarıyor ortaya. İleride bilimsel bir dünya kurulacağını bize yüzyıllar önce müjdeleyen düşünürler, böyle bir ters olayı akıllarının ucundan bile geçirmemişlerdir.

İmdi, birtakım yazarların, bilimsel buluşlardan yararlanarak ya da sözümona yararlanarak hayal güçlerini çalıştırmaları ve çocuklardan başlayarak büyükleri de saran bir masal dünyası yaratmaları, bunun yanı sıra, bilimin basitleştirilmesinden, matematiğin somutlaştırılmasından doğan düşsel evren, eski çağlar insanlarından daha garip, daha şaşılacak, daha inanılmaz bir kafa yapısına sokmaktadır günümüzün insanını. Eski çağlar insanı, doğayı açıklamak için, insan biçiminde tanrılar yaratmıştı; bunlar tek tek doğa güçlerinin nedenleri oluyorlardı. Gerçekte «güneş doğdu» yerine, «Helios çıktı» demek, ya da ilkyaz geldiğinde bitkiler göverirken «Adonis dirildi» demek büyük bir karışıklığa yol açmıyordu hiç de. Terslik şuradadır ki, günümüzün insanı, eskiler gibi doğa kar-

şısında açıklamada bulunmak için değil, yanlışlıktan ya da çaresizlikten doğma bir bilim güvenci ile uyduruyor ve bundan ötürü eski mitos dönemine göre çok daha tutarsız bir evren anlayışı, bilim adına kafaları çocuklaştırıyor.

Biz bugün, ilk çağ insanına göre çok daha bilgisiz ve şaşkın duruma gelmişizdir. Kullandığımız makineleri anlayamıyoruz, onlara bakarken ya da onlar üstüne bilgi alırken korkumuzu gülümseme ile örtüyoruz. Eskiler gibi güneşe, ay'a değil, kompüterlere, düşünen makinelere insan diye bakmaya başladık. Otuz yıl sonra ülkemizde sarışınlarla esmerlerin orantısı ne olacak sorusuna karşılık beklediğimiz makineler önündeki duygusal durumumuz, ilk çağ insanının Zeus karşısındaki durumundan çok daha kötüdür. Çünkü o insan, zaman zaman Zeus'a baş kaldırabiliyordu, bizse kompüterlerin karşısında silinip gitmeye hazırız.

Doğrusunu söylemek gerekirse, bilim saygısının en yüksek dönemini yaşıyoruz bir bakıma. Belki de buna bilim aptallığı demek daha doğru olur. Her şeyi bilimden bekliyoruz, her sorunumuzu bilim adamlarının çözümleyeceğini sanıyoruz, sanatı, edebiyatı bile onların doğrulamasını istiyoruz. Oysa, yoktur böyle bir bilim adamı. Olanı, «Aman bizim bulduklarımıza saltık diye bakmayın, aman sanattan ve edebiyattan başkasına inanmayın!» diye yalvaran, bilimin yanlış kanılara, yeni mitoslara yol açmasından korkan bir araştırıcı.

9 Şubat 1973

Mustafa Kemal Paşa, Mudanya Silâh Bırakışması günlerinde, Bursa'da, Berthe George-Gaulis adlı bir yabancı kadın gazetecinin de aralarında bulunduğu konukları ile bir akşam yemeği sofrasında buluşmuş. Sofrada İsmet Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Muhittin Baha, Hamdullah Suphi ve Yahya Kemal var. Yahya Kemal'in,

Bir kanlı gül ağzında ve mey kâsesi elde
Her yerde o, hem aynı güzellikle göründü
Sandım bu biten gün beni râm ettiği gündü.

dizelerini içeren ünlü şiirini okuması üzerine, Mustafa Kemal Paşa, «Kırmızı gül, aşk, Boğaz!» diye gülmüş, «Ah bu şairler, düzeltilemezler!» demiş.

Şiir, savaşın yanına konulunca, her zaman biraz gülümsetici olur; gerçi gül, kan ve sevgilinin dudağı bir araya getirildiğinde,

«*Bir kanlı gül ağzında ve mey kâsesi elde*»

dizesindeki gibi bir uyum, bir hoş imge çıkar ortaya, ama kurşunlarla yüzü delik deşik olmuş birinden bu dille konuşulamaz, aykırı kaçar. Yaşamın acı gerçekleri karşısında bu türlü bir sanat için «uydurma» denmesi, genellikle ozanların düşçü, gerçeklerden uzak kişiler sayılması, biraz da bundan olsa gerektir. Ama kimsenin aklına şunu sormak gelmez: «Peki, savaş uydurma değil mi?»

Bizi Kurtuluş Savaşı'na kaldıran olayda, Yunanlıları Anadolu'ya saldırtan emperyalistler, «Bü-

yük Yunanistan» uydurmasını ortaya atmışlardı. Oysa, böyle bir Yunanistan hiç bir zaman olmamıştı. Çıkarsal erekler için tarihin kandırma aracı olarak değiştirilmesinden başka bir şey değildi bu. Nitekim, ondan önce Almanlar bize böyle bir düşsel amaç aşılamaya kalkmışlar, «Turan» uğruna Türk'ü kandırmışlardı. Atatürk'ün, perde arkasını bildiği için bozup ittiği bu oyundur işte Enver Paşa'yı serüvenlere atan.

Gerçi Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının gerçek nedeni, bir Sırp delikanlısının Sarajevo'da Avusturya veliahtını kurşunlaması değildir. Ama o kurşunun savaş için bahane edilmesi, olayı, bir kovboy filmine benzetmiştir. Kovboyun biri barda birine yumruk atar, bunu gören başka biri onu yumruklar... Derken bütün meyhane birbirine girer, her şey tuzla buz olur. Derinine gitmeden bakılırsa, Birinci Dünya Savaşı'nın görünümü bu değil midir? Derinine dedim ya, onun da üzerinde duralım; birtakım derin ekonomik nedenleri var diye, o korkunç savaşı olağan görmek zorunda mıyız? Kapitalin büyümesi, yeni pazarlar gereksemesi bir ekonomik yasadır diye, doğa âfetlerinin kaçınılmazlığını toplum bunalımlarına da tanımak, insanı ilkelleştirir. Değiştirirsiniz o toplumun yapısını, dünyayı kovboy meyhanesi olmaktan kurtarırsınız.

Savaşı toplumsal yasaların ürünü sayıp, olağan görmekteki o sözüm ona bilim saygısını bir yana bıraksak da, bütün savaşların, savaş alanı dışında yol açtıkları zulme ne demeli? Satre, «Zulüm makinesi bir kez kurulmasın, zalimler nasıl olsa çıkar» demişti Cezayir olayları sırasında. «Büyük Yunanistan» diye adlandırdıkları ideal uğru-

na, Yunanlıların Anadolu'da suçsuz halka zulüm etmeleri de bilim saygısı ile karşılanamaz ya. Ben kendimi, bu türlü bilimsel açıklamalara kaptırmayıp, olayları basit bir gözle görmeyi yeğlerim.

Gerçekten de, ayışığı, çiçek, sevgili... Bunlar değil midir yaşamın en güzel yanları, bizi mutlu eden şeyler? Giderek insanlığın ereği, diyebiliriz ki, yaşamı bunlarla, bunlara benzer barışçı öğelerle kurmaktır. Sevi ve sanat, barışın simgeleridir. Bu yüzden olmalı ki, savaşseverler, sanatı hor görüp kuşkuyu yayarlar.

Sanat mı, yoksa savaş mı daha eskidir sorusunu araştırıcılara bırakalım; gerçi onların buna kesin bir yanıt bulabileceklerini hiç sanmam, onların bulduğu gerçekler boyuna değişir. Diyelim, neolitik çağdan kalma bir taş bulundu, üzerinde de bir geyik resmi var... Kimi araştırıcı taş üzerinde durur, kimi geyik resmi üzerinde. Taş üzerinde duran, bunun bir savaş gereci olduğunu, resmin sonradan süs için konduğunu söyler, öteki ise geyiğin bir totem olarak taş araçtan daha eski olduğunu öne sürer. Savaşın daha eski olduğunu savunanların görüşü, bizde, araştırma konusu dönemdeki toplumun ilkel bir toplum olduğu gerçeğini unutup savaşın vazgeçilmez bir şey olduğu sanısını uyandırabilir. Oysa, ilkel toplumun barışçı niteliği varsayımını destekleyen bilim adamları hiç de güçsüz sayılamaz. Neyse, onlar bu tartışmayı bir sonuca vardırmayı sürdüre dursunlar, biz öncelik sorununu bir yana bırakıp konumuza dönelim. Atatürk, ulusumuzun zorlandığı bir savaşı kılıç gücü ile bize kazandırmış bir kahramandı. Uğraşı askerlik, savaş sanatı. Peki, nasıl oldu da «sanat» ile «savaş» yan yana geliverdi? Savaşın bilim

değil de, sanat sayıldığını gösteren bu deyim, konumuzu karıştıracak. Bu benzetme ile savaş mı, yoksa sanat mı yüceltiliyor? Duygusallıktan çıkma olduğu için küçümsenen sanatın, duygusallığa hiç yer vermeyen savaş ile birleştirilmesi, kim bilir kimin buluşudur? Bu buluşla savaş, güzel sanatlar arasına sokulmuş oluyor. Böyle olunca, onu, insan yaşamının güzelleştirilmesine yarayan bir şey diye benimseyecek, ardından da güzel bir savaş, lirik bir savaş, özgün bir savaş, rokoko bir savaş gibi benzetmelere kalkışacağız.

Gerçi düpedüz savaş tutkunları, savaş sevdalıları vardır, olagelmiştir hep; gene de adam öldürmek değildir tümden bu tutkunun özündeki; cesaret, şeref, kahramanlık, mutlu bir yarın kaygısı gibi duygusal etkenlerdir. Nitekim, Atatürk de savaşta ölüleri görmeye katlanamadığını söylemiştir, «Başımı çevirirdim» diyor. Dahası var, bunca savaşa girip çıkmış bu Büyük Asker, barışın en içten savunucularından biriydi. Barış ne demektir? Ayışığı, sevgili, türkü, dostluk ve bunlardan kurulu sanat gibi şeyler değil mi? Nitekim, Atatürk de savaşı «olmaz olsun» diye uzak tutmuş, ama türkü söylemeyi hep sevmiştir. Bakmayın Bursa'da Yahta Kemal'e takılmasına, adam savaşın kanı, tozu toprağı içinden daha yeni çıkmış da ondan öyle konuşuyor. İzmir'e girdiğinde Kramer Palas'ın Rum garsonuna, «Kral Konstantin burada kalmış, rakı içti mi?» diye soruyor, «Burada rakı içmedikten sonra...» Şakanın güzelliği, artık savaşın bittiğini anlatmasında.

Savaşın yaşam için vazgeçilmez sayılması, insanı hayvan yerine koymaktan başka anlama gelmez; «hayvan» sözcüğünü aşağılatıcı anlamda kul-

lanmıyorum, savaş hayvanlar için tek yaşama yoludur. Oysa, uygarlıklar kuran insanda, onsuz olunamayacağı düşüncesi umut kırıcıdır, karamsarlık vericidir.

Savaşın bir gün yeryüzünden kalkacağı umudunu silerseniz, yarın için, yarınki kuşaklar, insanlık için bir şeyler bırakmak hevesi de söner. Gerçekten, savaşın sürekli sayıldığı, sürekli kılındığı çağlarda sanat ve bilim duraklamıştır. Sözgelişi, İkinci Dünya Savaşı'nın birtakım bilimsel buluşlara yol açtığını ileri sürenler tümden yanılmaktadırlar, bütün çağdaş bilim adamlarının söyledikleri bunun tam tersidir.

Savaş bir kez yerleşti mi, ona alışanlar, onu sevenler, onsuz olunamayacağını düşünenler çıkar, artık yaşamak küçümsenir, giderek ayıplanır, bireyin canı hiçe sayılır. Korkulu yaşam unutturur seviyi, gülü, türküyü. Bu koşullar içinde toplumun suratı asılır; biri gülse, «Ne gülüyorsun? Gülecek ne var?» gibilerden bakarlar ona; çocuk yüksek sesle oynasa paylarlar. Bir «ciddiyet esprisi» sarar ortalığı. Şiir sanatına, kimi zaman, «kuş sesi» diye dudak bükülmesinin derin nedenleri arasında böyle bir tutumun bulunduğunu düşünmek yanlış olmaz sanırım. Oysa «kuş sesi» gibi bir doğa parçası, vazgeçilmez bir gerçeklik, nedeni sorulmadan varlığı benimsenmiş bir güzellik yaratan ozana ne mutlu!

1 Aralık 1972

BİLİNMEYEN

«Kişi yaşadığı çağı gereğince bilemez» görüşü pek de yabana atılır bir görüş olmasa gerektir. Neden derseniz, tarih, ayıklanmış, düzene sokulmuş bir olaylar bütünüdür; başka bir deyişle, zamanın akışı içinde anlam kazanır geçmiş, onun gerçekte ne olduğu sorusu çözümlenemez, boşlukta kalacak bir sorudur. Belli bir çağın ileride nasıl yorumlanacağı, hangi olayların tanımlayıcı bir nitelik kazanacağı, hangi kişilerin en etkili rolleri oynamış, hangi yapıtların en belirleyici gerçeği yakalamış olduklarının nasıl saptanacağı önceden kestirilemez. O gün için önemi başta gelen bir olay, bir kişi, ya da bir yapıt, bakarsınız, sonradan neredeyse üzerinde bile durulmaya değmez sayılabilir de, buna karşılık, gölgede kalmış, kimsenin ilgisini çekmemiş ya da gereğince çekmemiş bir olgu, ileriki yorumcuların gözünde birden öne çıkıverir, baş köşeye kurulur, en açıklayıcı işlevin simgesi oluverir.

Kim bilir, Homeros, oradan oraya gezerek destanlarını okurken, ilk çağın en önemli kişisi olarak biliniyor, ona göre saygı görüyor, bırakacağı etki kestirilebiliyor muydu? Homeros kimdi? Bu sorunun yanıtı, 40.000 cilt yazılmasına karşın, bugüne değin verilememiştir. İskenderiye, Bergama, Miletos, Roma, Bizans bilginlerinin söyledikleri birbirini tutmuyor, derler. Tarihçi Herodotos, «O, benden dört yüz yıl önce yaşadı» diye yazmış. Neye dayanarak, belli değil. Nerede doğmuş? Kimi onun İoslu, kimi Kolophonlu, kimi Khioslu, kimi İzmirli... olduğunu söylüyor. Tam yedi kent Homeros'un yurdu olmakla övünürmüş ilk çağda. İz-

mir'de Meles ırmağının kıyılarında doğmuş da onun için Melesigenes denmiş ona. Babası kimdi? Söylentiye göre, Maion adında biri imiş. Kimine göre de Homeros'un babası olamazmış, doğrudan doğruya ırmaktan doğmuş o. Ya «Homeros» ne demektir? Kimine göre «gözü görmeyen», kimine göre ise «tutsak» anlamına geliyormuş o sözcük. Gözleri mi görmüyor? Dünyada onun kadar çok şey gören olmuş mu hiç! Khioslulara tutsak verildiğinden almış o adı. En önemlisi, acaba o iki ünlü destanı o mu söyledi? Homeros'un destanları yazılı mı idi, değil miydi? İncelemeler ilerledikçe iş büsbütün çatallaşıyor. Bugün artık Odysseia, Homeros'un değildir kanısı yaygınlaşmış durumda. İliada için «Yamalı bohçadır» diyerek, bu büyük yapıtta bilinmeyen birçok insanın payı olduğunu düşünenler var. Öyle ise ne kadarı Homeros'un? Homeros'la en çok uğraşan Hellenistik çağı bilginlerinin elinde, onun yaşamını çizecek hiç bir kaynak bulunmadığına göre, Yunan ilk çağını bunca etkilemiş ve günümüze değin gücünü hiç yitirmemiş olan bu büyük ozan üstüne bizim artık yeni bilgiler edinmemize olanak yoktur. Demek bilinmeyen biri etkiledi binlerce yılımızı.

İsa Mesih'in ileride koca bir ortaçağa egemen olacağını o zaman kim fark edebilmişti? Düşünün ki, büyük imparatorluk içinde kuş uçsa arşivlerine geçiren Roma, İsa'nın adını bile bilmiyordu. Bütün söylence ve dogma, bilisiz birkaç öğrenci ile, dudağı yırtık bir sokak kızının düş gücünden çıkmadır. Babası kimdi? Hiç İsa'nın babası olur mu? (Gelin de hatırlamayın Homeros'u!) Onun babası Tanrı'dır. (Homeros'un su idi). Peki, dört İncil'deki sözlerin tümü onun muydu? Yoksa, baş-

kaları da kattılar mı kendi sözlerini? Kattılarsa, kimler neleri ekledi? Dağ başlarında çobanların, göl kıyılarında balıkçıların yanı sıra dolaşan, içi ateşle dolu, avare İsa, acaba haydut Barabbas'ın yerine çarmıha gerilmek için bilerek mi inmişti kente? Yürüyemeyen çocuğu yürüttü mü gerçekten? Ölüyü diriltti mi? Dirilen ölüyü gören oldu mu? Çarmıhını taşırken sendeledi mi? Son anlarında, «Beni neden bıraktın?» diye kime soruyordu? Tanrı'dan umutsuzluğa mı düşmüştü? «Ruhumu sana veriyorum» diye kime seslendi? Bunca bilinmeyen bir insan, nasıl oldu da koca bir tarihe yön verdi? Demek bilinmeyen biri kurdu o inancı, o sağ töreyi!

Shakespeare'in, üzerinde en çok durulan, neredeyse çözülemez bir bilmeceye konu olan bir ozan kimliğine bürüneceği on altıncı yüzyılda nereden belliydi? Düşünün ki, İngilizler, ölümünden yüz yıl sonra merak etmişler onun yaşamını ve kişiliğini. Shakespeare'in ilk yirmi sekiz yılı üstüne bütün bilinenler, vaftiz olduğu, evlendiği ve çocuklarının dünyaya geldiği tarihlerdir. Öğrenimini bilmiyoruz. Babası kimdi? Bir söylentiye göre, bir kasap. Kimine göre, Shakespeare evinden kaçıp denizci olmuş. Askerlik yaptığı başka bir söylentidir. Sözde bir avukatın, bir noterin yanında çalışmış, ama bilen yok. Londra'ya gelişinde ne iş yaptığını bilmiyoruz. Sözde, tiyatroya atla gelen seyircilerin atlarını tutarmış. Bir süre İtalya'ya gittiği sanılıyor, ama İtalya üstüne coğrafya bilgisinin çok zayıf olduğu anlaşılıyor oyunlarından. Katolik mi, yoksa Protestan mı olduğunu bilmiyoruz. 1611'den sonra niçin yazmadığını bilmiyoruz. Yüzünü ve biçimini bilmiyoruz. Hangi hastalıktan öldüğünü bil-

miyoruz. En önemlisi, bugün Shakespeare'in diye bilinen oyunların gerçekten onun olup olmadığı tartışmasıdır. (Öteki iki bilinmeyene ne benzerlik!) Bu arada Francis Bacon, Earl of Southampton, Lord Rutland, Earl of Oxford ve nihayet Marlowe bu oyunların gerçek yazarları olarak ortaya atılmıştır. Goethe'nin onca coşkunlukla, eski zamanı (klasik edebiyatı) yeni zamana (romantik edebiyata) bağlayan dünyanın en büyük ozanı diye gösterdiği ve günümüze değin gücünü, etkisini sürdüren sanatçı, işte bu bilinmez kişidir.

Evet, bu üçlü diziyi kurduktan sonra, saflıkla sormak geliyor içimden: Günümüzün bilinmeyeni kim? Onu bilirsek, bilinmez olmaktan çıkacağı için, böyle bir soru mantığa tümden aykırı olacaktır. Üstelik, geçmişin o bilinmez üç kişisi söz konusu olduğunda, onların yaşamlarının karanlıklara gömülü kalmasını, çağlarının geriliğine, güçsüzlüğüne, çaresizliğine yorabiliriz. Oysa, kuşkusuz bizim günümüz, geçmişle karşılaştırılırsa, bilinçlenmede ölçülemeyecek denli ileri gitmiş, kendini tanımada eşsiz araçları, yanılmaz yöntemleri olan, hattâ büyük bir atom felâketi olasılığına karşı, uygarlığa yeniden başlayacak ileriki insanlık için, buluşlarının, bilgilerinin, deneylerinin kalıtını bırakmanın yollarını bile düşünen tedbirli bir çağdır. Nasıl olur da böyle bir çağı, bir bilinmez, bir tanınmaz kişi, ya da onun yol açacağı bir olay damgalayabilir? Doğru, ama bütün bu üstünlüklerine karşın, çağımızın yaşamı, sorunları, o ölçüde giriftleşmemiş midir? Bugün orta bir insan için, bu dünyanın anlamını kavramaya hangi belirtiler, ne oranda yardımcı olabilir? Hidrojen bombasını yapanın ve yarın belki de patlatacak olanın kimliği-

ni hiç bir zaman bilemeyeceğiz. Bugün «çok ülkeli kapital» denen korkunç gücün, klasik devlet etki ve sınırlarını çok aşan niteliği, hangi basit bireyin ölçüsüne sığdırılabilir?

Homeros'un Tanrıları karşısında, İsa'nın Tanrı'sı karşısında, Shakespeare'in kralı karşısında bir «birey» vardı. Bizse göze görünmeyen bir canlı ile karşı karşıyayız. Ama nerede bizim «bireyimiz»? «Bireyimiz», belki de «bilinmeyenimiz»!

21 Eylül 1973

YAZI ÜSTÜNE

Fransız etnoloji bilgini, yapısalcılık (Structuralisme) kuramının öncüsü Lévy-Strauss, gerçekten özgün buluşları ile bütün insan bilimlerini etkisi altına almış yaman bir düşünür olarak bütün uygar ülkelerde tanınır da, yazık ki, bizde adını bilen çok azdır onun. Gerçi, Berke Vardar, *Dil Bilim Sorunları* adlı kitabında, onun dil konusundaki (ve daha başka konulardaki) yeri üzerinde durmuştur; Prof. Nusret Hızır'ın *Tristes Tropiques* adlı yapıt üzerine olan bir özetleme yazısını da unutmazsak, işte bizde Lévy-Strauss üstüne bütün yayın budur.

Yazıma bu girişle başlamamın nedeni, yılımızın bütün dünyada kitap yılı olarak kutlanması dolayısıyle yazı, kitap, kâğıt üstüne yazılanları görebildiğimce izlerken, Lévy-Strauss'un şaşırtıcı bir

görüşünü ansıyışımdır. Ünlü bilgin, genel kanıya karşı gelerek, yazının bulunması olayını küçümser... «İnsanoğlu,» diyor bir incelemesinde, «en büyük iki buluşu olan tarım ve hayvanın evcilleştirilmesini yazıdan önce gerçekleştirmiştir.» Bununla da kalmaz Lévy-Strauss, yazının, yönetenlerin çıkarından yana, halka karşı bir rol oynamış olduğunu da ileri sürer. Yazı uzun bir süre sadece yukarı katlarda bulunanlara, soylulara, yöneticilere, zenginlere özgü bir ayrıcalık olarak kalmıştır; bununla kalsa iyi, yazıyı bilenler, yazı bilmeyen halkı onunla korkutmuşlar, kitabı onların burunlarına burunlarına sokarak cezalar vermişler, «Burada ne yazdığını biliyor musun?» diyerek yazı bilmeyenlerin ödlerini koparmışlardır. Bu yüzden olduğu kuşkusuz, yine Lévy-Strauss'un anlattığına göre, ilkel bir kabilede, yazı yazmayı öğrendi diye kralı halk alaşağı etmiş, ya da öldürmüş... Adamlar bunca ürkmüşler yazıdan. «Günümüzde bile,» diyor ünlü bilgin, «yasaları bilmemenin kişiyi sorumluluktan kurtaramayacağı ilkesinin anlamı, okuma - yazma bilmeyenleri sömürmek, en azından onlara karşı büyük haksızlıkta bulunmak değil midir?»

Efendim öğrenseydi, diyemezsiniz; dememelisiniz; halkın sadece vergi ödemekle yükümlü, bunun için de durmadan çalışması gerektiği görüşü, ona eğitimin, öğretimin de gerekli olduğu kanısına kolay kolay yer vermemiştir. Gün oluyor, okuma - yazma bilmeyenlere seçimlerde oy kullanma hakkı tanımayalım diyenler çıkıyor bizde; peki tanımayın, ama o adamı da, başka bir gün, suç işledi diye mahkemelere sürüklemeyin. Neden derseniz, bundan ötürü bir tutarsızlık çıkar ortaya. Seçim gel-

diğinde yurttaş gibi görülmeyeni, suç işleyince yurttaşlığa almak doğru olmaz.

Üstelik, okuma - yazma bilmeyenlerin tümden bilisiz sayılması da gerçeklere aykırıdır; şurada yazılı tarih, bilemediniz, dört - beş bin yıllık bir dönemdir; tarih öncesinde yaşamış olan insanları okuma - yazma bilmedikleri için hayvanla bir tutacak değiliz (Lévy-Strauss, ilkel toplumla, uygar toplumun, yapısal nitelik açısından çok benzer olduğunu savunuyor); yazıyı tanımayan toplumlardaki insanlar, sanat yapıtları yaratırlar (bu arada çok güzel resimler çizerler), Çatal Höyük'teki dokuz bin yıllık toprak altı kentinde olduğu gibi, süslenmeyi bilirler, bira içerler, atlara binerlerdi. Onlar resim yapmasalardı yazı bulunamazdı. Çünkü, yazıya resimden geçilmiştir. Bizim A, öküz başının resmi idi eskiden, Alf öküz demektir. Öküz başını büyük bir ustalıkla çizen adamı, o başın stilize edilmiş biçimi olan A'yı sökemedi diye bilisiz yerine koymak haksızlık değil de nedir? Arap, dişin resmini çizip buna *sin* harfi demiş, *sin* Arapça *diş* demektir. Ve yazı, kaynağı olan resimden uzaklaşa uzaklaşa onu öğrenenleri doğadan, eşyadan koparmış, neredeyse kör-inanç diyebileceğimiz bir yazılı kültür hayranlığına itmiştir. Kitaplardan başkasına inanmıyoruz, gördüklerimize, gözlemlerimize önem vermiyoruz, giderek acısını çektiğimiz olayların ne olduğunu kitaplarda arıyoruz; sözlere değil, yazılara güveniyoruz. Montaigne diyor ki: «Budalalıklar yazı kalıbına döküldü mü bir ciddilik kazanıyor. Bir yerde duydum derseniz olmaz; bir yerde okudum diyeceksiniz.» Gerçekten de, yazının yol açtığı ukalâlıklar saymakla bitmez.

Kitaplarda yazılı olduğu için, birtakım dinsel kör-inançlara gerçektir diye bağlanılması, yazıya büyük bir saygı beslendiğini göstermiyor mu? Ama o saygıyı gösterenlerin büyük bir çoğunluğu okuma-yazma bilmez.

Tarihi yazı ile başlatmak, gerçi bizde yazılı belgelere büyük bir güven duygusu uyandırmıştır, masal olanı gerçek olandan böylece ayırabileceğimiz sanısına kapılmışızdır; oysa tarihin başı, masal ile gerçeğin karışık bulunduğu bir dönemdir; mitostan gerçek olaya nasıl geçtiğimizi bile fark edemez oluruz neredeyse. Sanki yazı tarih dönemini, taşın toprağın tarih öncesi dönemini anlattığından daha mı kesin öğretiyor bize? Geçende iki ayrı çağın tarihçisinden Büyük İnkender'i okudum, ancak ana çizgileriyle benziyordu bu iki tarih birbirine, savlar, kanılar, betimlemeler başka başkaydı. Diyeceğim, yazı yalancılığa yol açmıştır büyük ölçüde, insanları kandırmak için kullanılmıştır. Fransa'da, şu günlerde, «Eski Yahudi Atasözleri» adlı bir kitabın çıktığını duyurularda gördüm; orada anlatıldığına göre, yazıdan önce, atasözleri tutuyormuş bugünkü hukuk kurallarının yerini. Demek o zaman (var idiyse) avukat bir atasözü uzmanı idi. Oysa, biz bir yazılı yasalar çağının içindeyiz. Bu çağı en iyi anlatan kitap, Kafka'nın Dâva adlı romanıdır. Kısacası, yazıdan önceki toplumu, sonraki toplumdan öyle pek pek geri bulmanın, hiç doğru sayılamayacağını düşünüyorum.

Eski Mısır'da, papirüs ağacının yapraklarına yazılan resim yazısını sadece rahipler okuyup yazıyorlardı. Kim bilir halk ne denli korkuyordu bu garip çizgilerden? Belki de tanrısal bir güç düşlüyorlardı hiyeroğlifte. Sümer'in, Hitit'in çivi yazı-

sı tabletlerinden, bugünkü anlamda bir kitaplık yapılamayacağına göre, o yazılar ancak kralların, tüccarların, kâtiplerin işine yaramıştır. Halkın yazı ile eğitilmesi gereğinin düşünüldüğüne ilişkin hiç bir belge yok. Kadeş Anlaşması'nı ise halk çivi yazısından ha okumuş, ha okumamış, nesine! Uzmanların, bilginlerin altmış - yetmiş yıl öncesine değin bu yazıları bir tür süsleme sanatı saymaları da düşündürücüdür, demek yazı gereksemesinin o çağlarda duyulmuş olabileceğine inanmak istemiyorlardı.

Bergama'da deri üzerine yazılmaya başlandıktan sonra yazının daha geniş bir alana yayıldığı düşünülebilir. Ama yaprak, çamur ve deriden, kâğıda atlamayı sağlayan Çinlilerin başarısı çok şaşırtıcıdır.(1) Daha geçen yüzyılın ortalarına değin Çin'de okuma - yazma bilenlere bilgin adının verilmesi ise, Çin yazısının güçlüğünü anlatıyor. E... bütün halk da bilgin olamaz ya!

Korku, halkın okuma - yazına öğrenmesinden korkma, bütün çıplaklığı ile, baskı makinesinin bulunmasında gösterir kendini. Papa, bu yeni makinede yalnızca İncil basılmasını buyurur. Bizde Kur'an kurslarından kâygıya düşülmemesine benziyor. Köy Enstitüleri ise, daha on, on iki sayısını bulunca kapatılmıştı. Okuma - yazma iyi bir şey olabilme için, gün geçirilmeden herkese mal edilmelidir; çünkü, belli bir çevrenin ayrıcalığı durumuna geldi mi, en iyi olan bile, toplumun zararına işlemeye başlar.

15 Aralık 1972

(1) Kuzey Çin'de, Şensi bölgesinde, bir mezarın içinde bulunan kâğıt, ikinci yüzyıla aittir. Bu kâğıdı Çinliler, bambu dallarını suda bırakarak ve elde ettikleri lifleri ısıtıp ezerek yapmışlardı.

«Zeyd, Amr'i dövdü.»

Gramer öğretmeni derste bunu söyleyince, diye anlatır Mevlânâ ünlü Mevnevî'de, öğrencilerden biri karşı durmuş, «Zeyd ne diye dövsün Amr'i?» diye sormuş. Gerçekten de Zeyd'in, Amr'i dövdüğüne ilişkin bir bilgi yok, olmamış böyle bir şey. Gramer öğretmeni Arapçada *i'rap* (1) bölümünü anlatırken vermiş bu tümceyi; kestirdiğime göre, *darabi* mi olacak, *daraba* mı, bunun üzerinde duruyor, tümcenin anlamı ile ilgisi yok dersin. Mevlânâ, işte, kendi anlattığı kıssalara da gerçek mi, değil mi diye bakılmamasını, o kıssalarda amacın, özün önemli olduğunu, onun kavranması gerektiğini açıklamak için getiriyor bu örneği, ve böylece kitabının bir simgeler dünyasını yansıttığını söylemiş oluyor.

Bir düşünceyi doğrudan anlatmak dururken, Mesnevî'de olduğu gibi, her kez birtakım kıssaların, dinsel ya da din dışı öykülerin aracılığına başvurulması yöntemini yadırgayanlar için düşündürücü bir açıklama. Evrenin de bir simgeler bütünü olduğunu savunanlar yok mu, diye, düşünebiliriz. Bizim gördüğümüz evren, bize ancak duyularımız aracılığı ile yansıyan bir evrendir, hiç de yeterli olmayan, giderek bizi aldattığını bildiğimiz duyularımızla bu evrenin gerçeğini kavramaya çalıştığımız gibi, kıssaları da okur ya da dinlerken onlardaki ereğin ne olduğuna bakmalı, onu anlamaya çalışmalıyız. Olmuş ya da olmamış önemli de-

(1) İ'rap: Arapça gramerde fiil ve ad çekimlerinin son harfinin ya da harekelerin değişmesi.

ğildir, eskiden kalma bu öykülerde bize neyin anlatılmak istendiğidir.

Düşlerin yorumunda Freud'un, mitosların çözümünde Lévy-Strauss'un tuttukları yol da bir bakıma buna benzemiyor mu? Düşlerde görünenin neyi yansıttığı konusunda birtakım sonuçlara varılırken, uslamanın inandırıcılık yanı, ister istemez boşluktadır. İngiliz bilgini Edmund Leach diyor ki: «İlk karşılaşmada Freud genellikle kandırıcıdır; öylesine açık seçiktir ki, doğru demeniz gerekir. Ama sonra başlarsınız düşünmeye, Freudçu simgesel çağırışımlar, bilinç, bilinç-dışı, bilinç-öncesi katları tümden yanlış ise, bunların yanlışlığını tanıtlamak olanağı var mıdır? Eğer bu sorunun yanıtı «hayır» ise, simge oluşumu ve özgür çağırışım üstüne olan psiko-analitik tanıtlar, parlak bir konuşmadan başka nedir diye sormak zorunda kalırsınız kendinize.»

Lévy-Strauss ise, mitosları incelerken, bunların ilkel insanlardan kalma birtakım eksik işaretler gibi görülmesini ve onlarda ne anlatılıyorsa, söylenmek istenenin o olduğunu önemle belirtir, simgeler gibi görmez mitosları; sözgelişi, mitoslarda insanlar hayvanlarla konuşuyorlar ya da onlarla evleniyorlarsa, denizde ya da gökyüzünde yaşıyorlarsa, topraktan çıkmışlarsa, bize ulaştırılmak istenen haber budur ve biz bu masallardan insanın çok eski geçmişteki yaşamı üstüne birtakım uslamalara girişebiliriz. Lévy-Strauss da böyle yaparak ilkel insanla uygar insanın, kafa yapıları bakımından birtakım ortaklıklar gösterdiğini öne sürüyor.

Çağdaş iki bilim adamı ile karşılaştırmakla, Mevlânâ'yı, bir düş ya da masal yorumcusu yerine

koymak istediğim yok. Mevlânâ'yı bir bilim adamı olarak tanıtmak isteyenler, onun bir inanç adamı, bir din ulusu olduğunu da eklemeyi hiç bir zaman unutmuyorlar; başka bir deyişle, Mevlânâ'yı inanmış bir tasavvuf bilgini diye göstermeyi yeğliyorlar. Önemli olan da budur, çünkü biz Freud'u ya da Lévy-Strauss'u, bir düş ya da mitos savunucusu, düşlere, mitoslara gönülden bağlanmış kimseler gibi gördüğümüzde, onların bilimsel yönünü yadsımış oluruz. Oysa, Mevlânâ birtakım dinsel masallar karşısında hiç de yan tutmadan davranamıyor.

Şu örneği vereyim: Mevlânâ, İsa'nın Yahudilerce öldürüldüğünü söyleyen Hıristiyanların, - bu gerçeği bile bile - «İsa göğe uçtu» inancına nasıl bağlanabildiklerine şaşar; bu masalın da, kendi inandıkları gibi, bir simge olabileceğini hiç hesaba katmaz, o masalın da özüne yönelmemizi salık vermez. Ama yine o Mevlânâ, şakkı-ı kamer'i inançla anlatır.

İmdi, bir inanç adamı karşısında mıyız, yoksa masalların özündeki gerçeklere yönelmiş bir bilim adamı karşısında mı? Bu eleştirim, Mevlânâ için değil, Mevlânâ'ya bakış açıları içindir. Onun yedi yüz yıl önce yaşadığını nasıl unutabilirim! O çağda bilim diye neye dendiğini, Mevlânâ'nın o anlamda bir bilgin ve içten bir dindar olduğunu da bilmiyor değilim; (Sırası gelmişken söyleyeyim, Mevlânâ dinde felsefeye yer olmayacağı inancındadır, bu yüzden de filozofları hiç sevmez) ancak her yıl, Mevlânâ dolayısıyle yazılan coşkunca hayranlık yazıları ve düzenlenen gösteriler karşısında, Mevlânâ konusunda yirminci yüzyıl Türk toplumunun kültürel davranışı hangi biçimde oluşma-

lıdır sorusunu da kendime sormazlık edemiyorum. İslâm dinini ve tasavvufu inceleme alanında çalışanlar ondan yararlanmakla büyük kazançlar sağlayabilir, geniş bir anlayış açısı elde edebilirler. Bu tutum, Mevlânâ'yı bilim adamı olarak nitelendirenlerin çalışma alanına girer. Bütün kültürlere açık ya da açık olması gereken ve çağdaş anlamda bilimsel temeller üzerinde oluşması istenen toplumumuzun, bunun dışında, onda arayacağı nitelik, sanat niteliği olmak gerekir. Bir ozanın, sanatçı kişiliğini, her çeşit felsefî görüşle besleyebileceği görüşü çağımız için de geçerlidir. Bu bakımdan, bağlı olduğu dinsel, felsefî görüşleri onun çağı ile ilgili yönü olarak bir yana bırakarak, Mevlânâ'ya ozan yanı ile eğilmek, en yerinde davranış olacaktır sanırım.

İşte yazıma başlarken, onun öykülere dayanan hikmetçi yönüne anlayışla bakmak gerektiğini, bu yönden ötürü ozan Mevlânâ'ya yabancı kalmamamızı söylemek için belirttim. Homeros'un şiirine, o şiiri ilkçağ inançları ile nedenledirmeden, nasıl insancı niteliği açısından bakıyorsak, Mevlânâ için de o gibi bir tutum içinde olabiliriz. Çünkü, Homeros'un destanları da (üstelik kimi yerde üç kez tekrarlanan) öykülerle, bugün inanılması güç tanrı ve kahraman masalları ile doludur. Ancak bunu yapabilmemiz, dinsel değil, usçu bir bakış gerektirir her şeyden önce. Homeros'ta olduğu gibi, Aiskilos'ta, Sofokles'te, Öripides'te de yaşayan, onların çağdaş yorumlarla anlamlandırılmış insancı özleridir; Zeus ya da Apollon tapımı değil.

Mevlânâ'nın bir de lirik yanı var, bunu daha çok Divan'da buluyoruz. Ancak bu lirik şiir, Aristo'nun lirik tanımındaki gibi, hep ozanın konuştu-

ğu, ortaya kendisini koyduğu bir şiir değil, yine de öykücü, anlatımcı, gizli anlatımcı bir niteliktedir. Bu bakımdan, eğer yararlanılabilirse, genellikle lirik görünüşte olan şiirimize bir katkısı olabilir bunun.

Ancak, burada çok önemli bir sorunla karşı karşıya geliyoruz; o da Mevlânâ'nın hangi edebiyattan sayılacağı sorunudur. Onu, Yunus Emre gibi Türk dilinin ozanı saymamız olanaksızdır. Kimse okuyamıyor, demek ki, bilmiyor. Mevlânâ'yı övenler, onu Farsçasından okuyanlardır; bize ise sadece çevirileri kalıyor onun. Bu çeviriler de, daha çok, şerh niteliğinde. Onları Farsçası ile birlikte okumazsanız, Mevlânâ'nın nerede hangi sözcüğü kullandığını çıkaramazsınız. Oysa şiir, sözcük ve sözcük düzeni demektir. Yapılacak ilk iş, (Divan için söylüyorum) şiirleri sözcük sözcük Türkçeye çevirmek olmalı. Bunları Farsçaları ile karşılıklı basmalı. Belki o zaman, İslâm uygarlığı döneminden bir ozan olarak, başka yabancı ozanlardan olduğu gibi, ondan da yararlanılabilir.

22 Aralık 1972

BATILILAŞMA - DÜNYALAŞMA

Fransızların, dilimize «gelişmemiş» ya da «az gelişmiş ülkeler» diye çevrilen deyimi yerine İngilizler «gelişmekte olan ülkeler» deyimini kullanı-

yorlar. Biz, anlaşılan Fransızların deyişine daha çok kulak kabarttığımız için olacak, zaman zaman alınganlık gösteriyoruz bu deyime karşı; Osmanlı Devleti'nin parlak dönemini anımsayarak, Afrikalı Zencilerle bir tutulmamızın yanlışlığını öne sürüyoruz. Bence haksız değil bu tepki; gerçi, kendimizi dünyaya gereğince tanıtmamışız ama, bugünkü ekonomik durumumuz bir yana, şunca yıllık kültürel birikimimizin hiçe sayılacak değin görmezlikten gelinmesi, giderek bunun bize de benimsetilmek çabası karşısında başkaldırmamak yanlış olurdu. Ancak benim bugünkü yazımın konusu tam bu değil, belki sonunda zorunlu olarak geleceğim bu soruna.

Başlangıç olarak üç sayısı eski sayılardan derlemelerle bizde de basılmaya başlanan ve üç ay sonra her sayısı çevrilerek günü gününe verilecek olan Courier dergisi, mart sayısını «Dünyada sanatın üç yüzü» konusuna ayırmış; Batı'da sanat, sosyalist ülkelerde sanat ve Asya'da, Afrika'da, Latin Amerika'da öncü ve gelenekçi sanat. Gerçi, «gelişmiş bir ülke» değilsek de, Courier'nin şu üçüncü bölümde ele aldığı sorunların tartışılmasını okurken, o sorunlardan birtakımının bizim için ilginç olduğunu düşünerek, o incelemeyi özetlemek ve kimi sonuçlara varmaya çalışmak özenini duydum.

Paris Üniversitesi'nde felsefe profesörü olan, estetik, dil araştırmaları ile tanınmış Mikel Dufrenne, bu incelemesinde, Batı kültürü ile Batılı olmayan ülkelerin sanat anlayışları arasındaki çatışmaları konu edinmiş. Yazıda Türkiye'nin adı geçmiyor (geçseydi alınırdık), daha çok eski sömürgelerdeki bağımsızlığına yeni kavuşmuş Afrika, Asya toplumlarındaki durum inceleniyor. Bu gibi ül-

kelerde ulusal sanat bilincini edinmek çabası, ulusal birliğin kurulması amacına yöneliktir; bu yüzden de Batı kültürü «yabancı» ve giderek «düşman» sayılmaktadır. Afrikalının, Afrika yonutunu Picasso'dan sonra değerlendirmesi ya da Afrikalı türkücünün, sınırları aşınca Avrupa dillerinden biri ile söylemesi gibi ilişkiler yanında, sözgelişi Güney Amerika halklarının Avrupa kökenli mi, yoksa Amerika kökenli mi sayılacağı, kara Afrika'da ulusal birlik ruhunun bilimsel yönetmelerle nasıl saptanacağı sorunları da önemle yer almaktadır bu yazıda. Bu ülkeler düşünür ve sanatçılarının, yabancı kültürler konusunda sert, giderek anlaşmaz tutumları, unutulmamalı ki, ulus olabilmek özleminin ateşiânden doğmaktadır.

Profesör Mikel Dufrenne, bu kültür çatışmasında üç ayrı tutumun kendini gösterdiğini belirtiyor. Bunlardan birini, Japon Şuişi Kate, kendi ülkesinin yüzyıl başındaki durumunu örnek alarak şöyle anlatmaktadır:

1868'den sonra Japonya Batı'dan meşrutiyet yönetimini aldı, fakat geleneksel askerî diktatoryaya bağlı kaldı. Batı teknolojisi ve ağır endüstri, kırsal bölgelerdeki yaşamı değiştirmeden ülkeye girdi; toprak ağasının sömürüsü, köylünün yiyeceğinde, giyeceğinde hiç bir değişiklik olmadan sürüp gitti. Eğitim görmüş Japonlar, gittikçe büyüyen kentlerde, gündüzleri Batı örneği fabrikalarda ve hükümet dairelerinde çalışıp, akşamları evlerinde geleneksel yaşamlarına dönüyorlardı, kimonolarını giyiyor ve pirinç yiyorlardı. Gündüz teknoloji, akşam gelenek. Tokyo'daki hükümet yapıları, bankalar, istasyonlar, okullar, büyük mağazalar hep Batılı üslûpta, tuğladan, taştan, çelikten

yapılmıştı. Fakat bütün konutlar geleneğe uygun olarak Japon üslûbunda tahtadandı. Bu ayrılık, kültür ve eğitimde de şöyleydi: Ulusal müzik akademisinin birbirinden bağımsız iki bölümü vardı; geleneksel müzik bölümü ile, Batı müziği bölümü. Güzel Sanatlar Akademisi de «Japon resmi» ve «Batı resmi» bölümlerine ayrılmıştı. Geleneksel tiyatroda Kabuki, No oyunları oynanırken, yeni tiyatroda Shakespeare, Çehov ve Batı üslûbunda birkaç Japon oyunu gösteriliyordu. Kabuki oyuncuları yeni tiyatroya, yeni tiyatronun oyuncuları da Kabuki'ye gitmezlerdi. Batı kültürü ayrıcalıklı seçkinlerin, geleneksel kültür ise halkın malı idi. Seçkinler bu durumdan kendilerini sorumlu tutuyorlardı.

Yerli dili ile kimi duyguların anlatılmayacağına inanan yazarları bulunduğunu söyleyen Ferdinand Agolemagnen, Fransızca konuşan kara Afrika yazarlarının başka bir kültürle yaşamaktan, köylerdeki okuma-yazma bilmeyen kardeşlerinden ayrı düşmekten bir suçluluk duygusuna kapıldıklarını anlatıyor.

İşte burada ikinci tutum ortaya çıkıyor: Yerli kültürün, Batı kültürüne karşı savunulması. Hintli Mülk Raj Anand, Hindistan'da yabancı kültüre karşı şoven ulusalcılığın savunulduğunu, geleneksel kültürün ve onun sanatsal anlatımlarının kimi aydınlarca canlandırılmak istendiğini anlattıktan sonra, bunun yanında Avrupalı roman biçimi ile Hindistan yaşam özünün birleştirildiğini, dansta belli bir anlayışla Avrupa koreografisinin benimsendiğini açıklıyor.

Üçüncü çözüm yolu olarak, bütün yazarların evrensel olduğu inanışını gösteren Profesör Mikel

Dufrenne, yine Şuişi Kato'nun ağzından bu durumu şöyle anlatıyor: Halkın Batılı yetenek ile Japon ruhu arasında ayrımlı kaldığı günler artık geçmiştir; Batılı yetenek artık, Japon yeteneği olmuştur. İkilik ortadan kalkmıştır. İnsanlarımızın otomobil kullandığı, tarlalarını traktörle sürdüğü, Batılı televizyon seyrettiği yerde Jayon ruhunu kim, nereden bulacak? Bugün Japonlar, Avrupalılar gibi giyiniyor, onlar gibi yiyip içiyor. Evet, kızlarımız kimono giyiyorlar, ama yalnız pazar günleri. Dünyanın her yerinde yok mu buna benzer şeyler? Hıristiyanlar da Hıristiyan ruhunu yalnız pazar günleri buluyorlar. Batı da değişiyor. Batı'yı izlemek Batılılaşmak değildir, dünyalaşmaktır.

Şu kısa özetlemeden sonra, bizim durumumuzu ele alıp kimi sonuçlara varmaya çalışalım:

Batılıların bizi «az gelişmiş» saymalarına kızmıştık ya haklı olarak, oradan yola çıkarsak, biz hiç bir zaman Afrikalı gibi İngilizce, Fransızca yazmadık; (eskiden Arapça yazmışız ama kurtulduk o yabancı kültürden); Güney Amerikalı gibi, Avrupa kökenli olmakla, Amerika kökenli olmak gibi bir ikiliği yaşamadık; (Orta Asyalıyız lâfı bir yana bırakılırsa); tiyatromuz Kabuki ve Shakespeare ayırımına düşmedi hiç bir zaman; karagözümüz ya da ortaoyunumuzla Batılı tiyatromuz bizi ikiye ayıracak bir çatışmaya yol açmadı; Hindistan gibi yıllarca yabancı buyruğu altında kalmadığımız için, Batı bize kendi âdetlerini, sanatlarını zorla getirmedi, biz onun kimi yanlarını «dünyalaşmak» anlamında benimsedik. Batılı resim anlayışımıza, «minyatürle yetinseydik» diye karşı çıkanımız olmadı. Bizim tek ikiliğimiz müziktedir, o da sonradan yaratıldı. Çözümü ise apaçık ortada duruyor:

Folk müziğimiz ve uygarlık müziğimiz var, o kadar. Öyleyse bizim, yabancı sanat biçimleri ile ulusal ruh arasında çatışma diye adlandırabileceğimiz bir sorunumuz yoktur. Böylc bir sorunu var göstermeye kalkmak, ister istemez bizi «az gelişmiş» Afrika ülkeleri ile bir hizaya sokar ki, alınırız bundan.

Gelelim şu endüstrileşme çabası ve eğilimi içinde, Batı teknolojisini benimseyen özenli, mutlu azınlığımıza... Bu kişiler, akşam evlerine dönünce gecelik giymediklerine göre, eğer fabrikada makine kullanacak, tarlada traktör sürecek halkımıza bütün koşulları ile uygarca bir yaşamı çok görmekte direnirlerse, işte asıl ona ikilik denir.

1 Haziran 1973

KORKMAYIN TARİHTEN

Ölüler bizi geçmişten söz ederken dinleyebilseler, düştüğümüz tarih yanlışlıklarına şaşmak mı, kızmak mı gerektiğini bilemez, dünyada geçirdikleri günlerin boşa gittiğini düşünüp yaşadıklarına pişman olurlar. «O olayın içyüzü hâlâ ortaya çıkarılamadı» diye üzülenler mi, «Benim hakkım daha ne güne dek yenecek?» diye soranlar mı istersiniz, bir yanda unutulduğuna üzülenler mi? Oysa, biz tarihe inanırız, belki öteki bilimlerden çok tarihe inanırız; bugün nedeni anlaşılamamış olayların ile-

ride aydınlanacağını, gerçeklerin açık seçik olarak ortaya serileceğini, haklı ile haksızı birbirinden gelecekte tarihin ayıracağını düşünür, öyle ölürüz. Dalaverecilerin, hırsızların, katillerin, zalimlerin, hak yiyicilerin, türlü kötülüklere bulanmış olanların bile umutsuzluk içinde gözlerini kapadıkları sanılmamalıdır.

Gerçi tarih, bu yüce bilim, sözgelişi yankesicilik gibi âdi olaylara eğilip geçmişi bu bakımdan yargılamaya kadar vazgeçemez gururundan; toplumsal olayların, hem de en önemlilerinin, üstün kişilerin, büyük savaşların, insan yaşamına yön veren düşüncelerin, buluşların sırasını, düzenini inceler, çözümlemesine yönelir ancak. Bu yüzden de insanları, tarihe girenler - girmeyenler, girecek olanlar - girmeyecek olanlar diye ayırmak pek de yanlış sayılamaz. Ama, tarihe girmiş olan büyük adamların tümünü iyi sayamayacağımıza göre (çünkü onda kötülerin sayısı, iyilerden daha çoktur), adı kötüye çıkmış bir büyüğün tarihten beklediği olumlu yargıyı, küçük kötülerin umudundan silmeye hakkımız olmamak gerekir. Çünkü, her olay toplumsaldır, en önemsiz gördüklerimizin bile hangi önemli olaylara yol açacağını kestirmek kolay değildir. Böylece bir tanrı niteliği kazanır tarih ve gelecek dediğimiz ise, bir öteki dünya mahkemesi olarak yer alır kafamızda.

İşte biz hem o mahkemeye güvenen, hem de o mahkemenin içinde bulunan yaratıklarız; geçmişi yargılıyoruz, gelecekte yargılanmayı bekliyoruz. Ancak insan, doğası gereği, yargılanmayı değil, yargılamayı sever. Demokrat Parti'nin kurduğu Tahkikat Komisyonu'nun üyelerinden biri, bir gün Ankara caddesinde bana, «Solcuları istimlâk edece-

ğiz, tarih bunu gerektiriyor,» demişti; sonra 27 Mayıs onları kamulaştırınca (istimlâk edince), uğradığı haksızlıktan yine o yakındı bana. Gerçi, Tahkikat Komisyonu da, Yassıada Mahkemesi de, tarihin mahkemesi değil, dosyalarıdır, ama sözünü ettiğim o «istimlâkçi», yargılarken kendini tarih sanmış, yargılanmasına ise akıl erdirememişti.

Başka bir deyişle, tarihin mahkemesinde suçlu çıkacağını düşünen hiç kimse geçmemiştir dünyadan. Tarihin yargısından korkanı gören yoktur, korkutanı ise çok boldur. E... bu bolluk içinde ölüler nasıl olur da kızmaz, şaşmaz, yaşadıklarına pişman olmazlar. Mahmut Şevket Paşa şimdi herhalde biliyordur nasıl öldürüldüğünü, «tarih bir türlü işin içyüzünü ortaya çıkaramadı, bizim dava gazete tefrikalarına düştü» diye kızmaz mı? Patrona Halil bile belki «kıt... kıt» boğulmaktadır; o olayın bir gericilik mi, yoksa bir halk başkaldırısı mı olduğu hâlâ tartışılıyor.

Ölüleri iyilikle analım, hay hay, ama onlar da bizden sadece övgü, alkış bekliyorlar. Nereden biliyorsun, diyeceksiniz; çünkü, onlar bütün yaptıklarının doğru olduğunu, suç işledilerse bile o suça itildiklerini, bizim suç saydığımız kimi işlerin ise yararlı işler olduğunu düşünerek ölmüşlerdir. Başka türlüsü olamaz. Montaigne yazar: «Bir filozofu çiftleşirken yakalayıp ne yapıyorsun diye sormuşlar; insan ekiyorum, diye cevap vermiş serinkanlılıkla.»

İyi ölüler yok mu, diye soracaksınız. Olmaz olur mu? Ama tarihin işi, iyi adama acımak değil, o iyi adamı öldüreni temize çıkarmaktır. Büyük İskender için, «İyilikleri doğasından, kötülükleri

talihindendir» denmesi bunu gösterir. Sözü tersinden söylesek olmaz mı? Arkadaşı Kleitos'u yok yere öldürmesi, neden İskender'in talihi oluyor da, doğası olmuyor? Sözde iki gün ağlamış bu yüzden, yiyip içmemiş, ama sonunda bir sofist bulup getirmişler dindirmek için acısını, adam, «Bir kralın her yaptığı doğrudur,» diye teselli etmiş onu.

Bunca örneğe karşın, tarihin yargısı yine de saygı ile, güvenle beklenir. Solon'un, «Kimseye ölümünden önce mutlu denemez» sözü üzerine Aristoteles, «Öldükten sonra adı kötüye çıkanın çoluğu çocuğu mutlu sayılır mı?» diye sorar. Görüyor musunuz, kabak dönüp dolaşıp yine dünyadakilerin başına patlıyor.

Tarihe yargıç görevi yükletilmesi, geçici toplum yasalarından başka, daha üstün, bütün zamanları kavrayan yasaların varlığını gerektirir. Gerçekte de tarih, tarihe geçmiş kişileri yargılarken, o dönemin yasalarına göre yürütmez işini; bunda da yerden göğe haklıdır, kralları kendi koydukları yasalarla koğuşturmaya uğratırsak, tümü haklı çıkar; giderek onlara, kendi koydukları yasaları çiğnemek hakkı bile tanınmıştır. Fakat tarihin başkaca üstün yasaları da yoktur. Nesnel olmak, bu açıdan, olayların seyircisi olmaktan başka anlama gelmez, ki tarihin yaptığı da budur. Ondan sağtöresel (ahlâkî) yargılar beklemek ise, günün anlayışına uygun yorumlardan öteye gidemez. Yorum dediğimiz de nedir ki? II. Abdülhamit'i «müstebit, zalim» diye gösterenlerin yanında, «Ulu Hakan» diye tanımlayanların da çıktığını biliyoruz. Hüseyin'i öldüren Yezit üzerine gazetelerdeki yayımları gören eski bir din yazarının, «Bu konuyu tazelemek doğru değildir, gelmiş geçmiş, dinsel bütünlüğümüz

bozulabilir,» diye yazdığını hiç unutmam. İş yoruma vurulunca, tarihin yargısı, bilinmez bir geleceğin karanlıkları (hep geçmiş karanlık olacak değil ya) içinde önemini yitirir.

Sağtöre açısından yargılayıcı yerine koymak, tarihi, dinle bir tutmaktan başka bir şey değildir. Oysa, dinsel görüş ya da inanış, iyiliklerin olduğu kadar, kötülüklerin de Tanrı'dan geldiğini söyler. Tanrı'dan gelen iyiliklere seviniyoruz da, kötülüklere neden şükretmeyelim? İnsan masum bir araçtır.

Şimdi, işlerimizin hesabını kime vereceğiz? Öteki dünyada Tanrı'ya mı? «Mahkeme-i Kübra»yı, dünyadaki mahkemelere yeğlemeyecek bir tek kişi bile gösterilemez. İşi ileriye atmak, yargı yemekten iyidir ve çünkü, Tanrı acır. Yoksa vicdanımıza mı? Gerçi bir atasözü, «Kötülüğün beterini kötülük eden görür» der; başkasını sokan arı kendine zarar verir. Vergilius, «Açtıkları yarada canlarını bırakırlar» demiş. Demek dönüp dolaşıp kendimize varıyoruz: Edimler de bizim, edimlerimizin tartılması da. Bu ne yalnızlıktır!

Tarihin yargısına başvurmak duygusu ya da düşüncesi, inançların çatıştığı, insanların ayrıldığı, yargılayanla yargılananın doğruluk ve iyilik konusunda anlaşamadığı olaylarda, doğru olanın bir gün, er geç, anlaşılacağı kanısına dayanmaktadır. Oysa, sonsuz zamanı kapsayan böyle bir doğru anlayışı, olsa olsa, insanın umutlu bir yaratık olduğunu gösterir ancak.

Bizde eski bir söz vardır, haksızlığa uğrayan çaresiz kimse, haksızlık edene, «Seni Tanrı'ya bırakıyorum,» der. Bu söz yerine, «Seni tarihe bıra-

kıyorum» demek içimizi rahatlatır mı? Ama karşınızdakileri sevindirir.

Baylar, tarihten korkmayın!

2 Mart 1973

İYİMSERLİK - KARAMSARLIK

Demokritos gülerek çıkarmış her sabah evinden, bu yüzden ona «gülen filozof» derlermiş; Herakleitos ise ağlayarak başlarmış gününe, ona da bu yüzden «ağlayan filozof» adını takmışlar. Montaigne, «Elbette gülmek ağlamaktan yeğdir,» diyor, ama burada işin tersine döndüğünü de söylüyor: İlk bakışta gülen insanı iyimser, ağlayanı karamsar saymak doğru gibi görünüyorsa da, yukarıda adı geçen «gülen filozof» gerçekte karamsar bir filozoftu. İnsanlıktan umudunu kesmişti, bu yüzden de işi gülmeğe vurmuştu; böylece, «Siz insanoğluna güvenin bakalım, insanlığın ilerleyeceğini söyleyin durmadan, gülüp geçiyorum sizin bu iyimserliğinize,» demek istiyordu. Herakleitos ise, insan ve toplum konusunda iyimser olduğu için, «Neden hâlâ bu kötülük, bu gerilik, bu dar kafalılık!» dermiş gibi ağlıyordu, inandığı değişimin geciktiğine üzülüyordu anlaşılan.

Bizde «Güler misin, ağlar mısın?» diye bir söz vardır; bu sözü, «Demokritos'tan yana mısın, Herakleitos'tan yana mı?» anlamında yorumlaya-

biliriz. Gerçekten de o sözde, gülmek ile ağlamak arasında bizi seçmeli durumda bırakan birtakım olaylara anıştırma olduğu çok açıktır. Ama bu seçmeli durum, sanıldığınca karşıt iki tutumu göstermez hiç de; başka bir deyişle, birtakım olaylarda gülmek ağlamanın, ağlamak da gülmenin yerini tutabilir pek güzel.

Nitekim ilkçağda, gülmenin sanatı olan komedya ile, bizim bir zamanlar «ağlatı» diye karşılamaya kalktığımız tragedya arasında kesin bir ayrım vardır sanılıyordu; oysa, zamanla bu kesin bölümleme ortadan kalktı, tiyatro sanatı bu iki niteliği birleştirme yolunda gelişti. Shakespeare'de Falstaf'ın en büyük gülünç kişi sayılması, Molière'in bizi güldürmekten çok, düşündürmesi bunu gösterir. Ama eski Yunan'ın komik ve trajik maskelerinde, benzer çizgilerin bulunduğunu da unutmayalım; çünkü, gülmenin insan yüzüne verdiği biçim, ağlamanın doğurduğu çarpıklıklara çok yakındır. Bu yüzden de, kimi zaman, karşımızdaki ağlıyor mu, gülüyor mu anlayamayız. Dahası, ağlamaktan gülmeye, gülmekten ağlamaya son hızla geçenler vardır. Çoğun kadınlar başarır bunu, çünkü yalnız onlar bilir doğurma sancısındaki umudu. Ölüm, bütün trajik görünümüne karşın, saçmalığından ötürü, Hoca'da gülünç bir kılığa girer, «Ben sağlığımda bu yandan giderdim,» demiş.

Unutmayalım ki, etimiz çürür, kemiklerimiz kalır; oysa, kafatası hem gülüyor gibi, hem de ağlıyor gibidir. Bakmayın tehlikeli yerlere kafatası çizmelerine; geçende bir yarışma kazanan Nehar Tüblek'in iskelet konulu karikatürü, hiç de korku yaratmıyordu: Hamlet, elinde kafatası ile ünlü tiradını söylerken, polislerle tiyatroyu basan iske-

let, «Bu baş benimdir,» diye işaret ediyor eliyle. Zavallı Yorik! Yaşarken afrasından tafrasından geçilmeyenlerin ölümü bizde gülümseme doğurmaz mı? Hayır, öç alma gülümsemesi değil bu, saçmalığın bilinci.

Yapıtları, üzerimizde bir karabasan etkisi yapan Kafka'yı gerçekte bir komedya yaratıcısı saymak hiç de yanlış olmaz. Çağdaş insanı saçma bir işkence mahkemesine sokmakla Kafka, sürekli yargının doğurduğu komik bunalımı dile getirmişti. Onun yarattığı Bay K., niçin yargılandığını, niçin süründürüldüğünü bilmez, ama bunun kaçınılmazlığını benimsemekle toplumun düştüğü saçmalığı en abartılmış biçimde gözler önüne serer. Kafka'nın hep abartılmış durumları araması, her şeyi saçmaya indirgeyerek gülünç olanı, başka bir deyişle, saçmanın mantığını bulmasını sağlamıştır. Picasso'nun toptan savaşı haber veren Guernica'sı da sinirlendirici bir gülünçlük izlenimi bırakır. Burada düşle karabasan birbirine karışmaktadır. Düşle şakayı bir gören Freud'un en büyük etkisi, karikatürcüler üzerinde kendini göstermiştir. Saçmayı insan davranışlarının nedeni durumuna getiren karikatür sanatını ise, ciddî saymamak çok yanlış olur. Belki çağımızı en iyi anlatan sanat o. Şimdi kalkıp da karikatürü, Demokritos örneğinde olduğu gibi, umutsuzluk propagandası diye adlandırabilir miyiz? Byron, «Gülüyorsam, ağlayamadığım içindir,» demiş. Bizdeki, «Güleriz ağlanacak halimize,» sözü gibi.

Komedya maskesi ile tragedya maskesi gibi, iyimserlikle karamsarlık da iç içe girer çoğun. En yaman başarılara ermiş büyük adamların yaşamında karamsar dönemlerin hiç eksik olmaması bunu

göstermez mi? Denebilir ki, iyimserliğe giden yol karamsarlıktan geçer, belki de bütün büyük başarılarda karamsarlığın payı vardır. Bana sorarsanız; iyimserliği iyi, karamsarlığı kötü saymaktan yana değilimdir ben. Fransa'ya yerleşmiş bir İspanyol solcusu, yıllar önce okuduğum bir yazısında, faşizmin İspanyol ruhunu öldürdüğünü yazıyordu. Karamsar olunacak durumda korkmadan karamsar olmalı, başkalarını aldatmak değildir de nedir zoraki iyimserlik. İyimserliğin insan için değişmez bir ilke olarak ortaya atılması, belki ayakta kalmamız bakımından yararlı olur, ama unutmamalı ki, tek ayakta kalabilmek için iyimserliğe katlanmak, insan ruhunu, karamsarlıktan daha da bozar. Hem karamsarlık, ayakta kalmamızı sağlamaz mı sanki? Süleyman Nazif, «Kinim, dinimdir,» demiş. Şunu da katmak istiyorum sözlerime; yapmacıklığa düşmeyen bir karamsarlık, hüzün düşkünlüğüne varmayan bir umutsuzluk, insana saygıyı ortadan kaldırmayan bir insan nefreti, doğamızın bize verdiği ve toplumun kaçınılmaz kıldığı bir çeşit korunma içgüdüsü, bir çeşit varolma gücüdür. Yaşlı Lear ormanda bağırıp çağırırken, Timon, hepimizin yerin dibine batmamızı dilerken, yine yaşamın düzelmesi umudunu taşıyorlardı. Aşırı sıcakla aşırı soğuğun bedenimizde özdeş bir etki uyandırması gibi, iyimserlikle karamsarlık da, insan doğasının iki yüzü gibi görülmeli.

Ancak alaycı bir gülümseme ile karışık sürekli karamsarlık da, kendini beğenmişlikten başka bir şey değildir. Her işin bir yanlış yanı olabilir ya da zamanla ortaya çıkabilir; bunu görüp de, «Ben demedim mi?» diye gülümseyeni, ya korkak yerine koymalı, ya tembel. İleriyi hep o görecek, yanı-

lansa hep biz olacağız. Çok partili döneme geçişimizden sonra, partilerle, particilikle alay edip duran öyle çok aydın vardı ki, sonunda ne oldu, onların alay ettiği particiler devletin yönetimine el koydular, alay edenlerden sokulanlara da işler dağıttılar. Gülümseyen karamsarlık kişiye filozofça bir görünüş verebilir, çünkü alay, çoğun zekâ ile karıştırılır, ama her gülümseyen karamsar, Demokritos olamaz.

Coleridge, «Gülme de, gözyaşları da doğanın bize verdiği iki aşırı dildir,» diyor. Gülmenin karamsarlığa, ağlamanın iyimserliğe özgü olduğunu unutup, biz yine gülümseyerek çıkalım evlerimizden.

16 Mart 1973

FIRTINALI DENİZ

Machiavelli'nin, prense, «zorbalık, ahlâksızlık» öğütlemekle suçlandığını herkes bilir. Oysa, Machiavelli, o ünlü kitabında, ahlâk ile yönetim sanatının birbirine karıştırılmamasını, bunların ayrı ayrı şeyler olduğunu söylemişti. Verdiği örnek de şu: Fırtınalı bir denizde yol alan bir gemidesiniz, dümenci birden ölüveriyor... Sorar bize Machiavelli; «Ölen dümencinin yerine, gemideki yolculardan en ahlâklı olanını mı seçersiniz, yoksa dümen kullanmayı en iyi bileni mi?» Bu yüz-

den, ahlâkın bir bilim olarak bağımsızca ele alınmasının başlangıcını Machiavelli'de bulmuşlardır. Demek ki, onu ahlâksız diye suçlamak yerine, ahlâkı politikadan kurtardığı için övmek daha doğru olacak.

Toplumların gerileme ya da çökme nedenleri üzerinde dururken, tarih de, sık sık, ahlâk bozukluğunu bu nedenlerden biri olarak ileri sürer. Ama o ahlâk bozukluğunun ne zaman, niçin başladığını açıklamaz. Bütün değişmelerin kaynağı gerilerde olduğuna göre, belki de ahlâk bozukluğu, ele alınan toplumun yükselme döneminde başlamıştır. Bir toplum gerilerken ya da çöktükten sonra, «Ahlâk bozulmuştu da ondan» demek kolaydır; gerekli olan, ileriyi görmek, ahlâkın bozulmasını önlemektir.

Yönetimde temiz, namuslu, ülkücü kişilerin bulunması gerektiği görüşü de bu konunun kapsamına girer. Rahmetli Ahmet Emin Yalman, sık sık «İdealizme dayanmayan bir politikacılığın memleket selâmetine karşı en ağır tehdit olduğunu» ileri sürerdi. Sayın İsmet İnönü de, «Bir toplumda namuslular, en az namussuzlar kadar olmadıkça o toplum için kurtuluş yoktur» demişti. Sayın İnönü, o sözüne, «Bütün toplum namuslu olmadıkça...» diye başlasaydı, kurtulmaktan bütün bütün umut kesmek zorunda kalırdık. Elbette, bir toplumda hırsızlık, rüşvet, adam kayırma, kendi çıkarını başa alma gibi olaylar çoğaldıkça, o toplumun sağlığı bozulur. Ama bu ahlâksızlıklar niçin çoğalıyor sorusunun karşılığı aranmadan, bulunmadan, çöküşün önü alınamayacağı da besbellidir.

Ülkücülük, «bir doğru düşünceye içten bağlılık» diye özetlenebilir. «Bir doğru düşünceye» de-

yişim, yanlış özetlenebilir. «Bir doğru düşünceye» kimseler olmasından ötürü. Falih Rıfkı Atay, Ali Kemal'i, para için yurdunu satan bir adam gibi görmediğini, onun yanlış bir inanış uğruna öldüğünü yazmıştı. Bir ülkücü sayılan Mehmet Akif'in, şapka giymemek için yurdunu bırakıp gitmesi, salt içtenliğinden ötürü, doğru bir davranış diye alkışlanabilir mi? Ama bağlanılan düşüncenin doğru olup olmadığını kim söyleyecek? Başka bir deyişle, çıkarcı olmayan, inandığı yönetim biçimine içten bağlı bir politikacı da yurdunu çıkmazlara sokmaz mı? Ayrıca «içtenlik» sorunu da içinden kolay kolay çıkılacak bir sorun değildir. Bir toplumda bütün sınıflar (ve elbet onların temsilcileri) kendi çıkarlarına içtenlikle bağlıdırlar. Unutmayalım ki, demokrasilerde, oy veren basit bir yurttaş da yönetimin sorumluluğuna katılmış sayılır. Oysa, bir çıkarı olmayan kimse sandık başına gitmez. Ama bu çıkar, sadece onun çıkarı ise, bir çevreyi, bir topluluğu, bir sınıfı ilgilendirmiyorsa, biz ona «ülkücü» diyemeyiz. Demek, ülkücü, daha geniş anlamda çıkar düşünen bir kimsedir. Böylece, değişik çıkar anlayışları, birbirleriyle bağdaşamayan ülkücüler çıkacaktır bir toplumda. Başa geçmek için kendilerini halka beğendirmek isteyen bu ülkücüler, halkın karşısında birbirlerini kötüleyeceklerdir. Çeşitli çıkar çevrelerini, toplulukları, sınıfları temsil eden öncülerden hangisinin doğru yolda olduğunu bize «ahlâk bilimi» açık seçik olarak gösterebilir mi? Machiavelli'nin, yönetimi, ahlâktan ayrı görmesinin nedeni burada olsa gerektir.

Yoksa sadece yönetici adaylardan değil, oy veren bütün yurttaşlardan da «iyi hal» belgesi ara-

mak zorunda kalınır. Dahası, o yerde demokrasiyi kurmaya kalkmadan önce, iyi, temiz, namuslu kişilerin çoğalması sağlanmalıdır. Bu da bir ülkücülüktür; ama demokrasi ülkücülüğünden başka bir şey, bir ahlâk ülkücülüğüdür. Oysa, kendimize örnek aldığımız demokrasiler, birer «ahlâk okulu» değildirler.

Bütün iş, kötülüklere soluk aldırmayacak bir düzen kurabilmektedir. Bunun için de «ahlâk bilimi»ne değil, «bilim ahlâkı»na güvenmek gerekir. Gerçi bilimin ortaya çıkardığı ahlâk, bütün insan etkinliklerini kapsamaktan uzaktır; ama yerleşmiş, sağlam ilkeleriyle o, bütün insanlara eşit olarak dağıtılmış olan sağduyu ile binlerce yıllık deneyimlerin ürünü olan insancıl töreler yanında, bize, topluluk işlerimizde pekâlâ yol gösterebilecek güçtedir. Aklın üstünlüğü, özgür düşünce, hoşgörü gibi bilimin ne zorla benimsemiş olduğu, ne de zorla benimsetmek istediği birtakım ilkeler, çeşitli karşıt ve acımasız inançlarla bunalan bir toplum için, ahlâk gücünde etkin bir ortam yaratabilir. Sakin aklın sabırlı gözlemine güven, gereği gibi tanıtlanmış gerçeklerin ortakça benimsenmesinden doğan anlaşma, doğruların kendiliğinden benimsenir olmasını sonuçlandıran özgürlük ilkesi, gerçeğin en ufak parçasının bile yitirilmemesi kaygusuna dayanan hoşgörü, her toplum için geçerli, aranan, yararlı birlik ögeleridir.

Bizde de güzel bir kitabı yayımlanmış olan Fransız düşünürü Albert Bayet (Çan Yayınları: Bilim Ahlâkı) şöyle diyor:

«Bilim ahlâkı, başkalarının yalnız özgürce düşünmesini değil, düşüncelerini özgürce söylemesi-

ni, yaymasını da ister. Her sözü can kulağı ile dinleyip anlama isteğinden ayrılmayan o yakın ilgi ile onların dinlenmesi için de savaşır. Bir bilgin, görüp incelediği olaylarla artık uzlaşmaz saymaya başladığı bir öğretiyi çürütmek istedi mi, işe ilk önce onu elden geldiğince derinlemesine incelemekle başlar. Doğru yanlarını bulmaya çalışır. O öğretiyi aşarken, onun hakkını vermekten, ona gereken saygıyı göstermekten sevinir. Kendince benimsenmesi artık olanaksız görünen tezi doğuran ana düşünceyi araştırmaya koyulur. Bugünün yanlışında yarının gerçeğini selâmlar. Bu, sadece bir düşünce nezaketi değil, nerede olursa olsun, gerçeğin bir parçacığını bile hiç bir zaman hor görmemek kaygusudur.»

Bir bilim adamının, araçları ile tek başına çalışarak elde ettiği bir buluşu ortaya koyarken hiç bir zaman yalana, kandırmaya başvurmaması, büyük dinlerden kalma «yalan söylemeyeceksin» buyruğunun, bilim yolu ile kesin bir başarıya ermesinden başka nedir? Bir toplumda yanlışlıkların, kötülüklerin, haksızlıkların artması, özgür düşünceye, araştırmaya boşverilmesinden ya da yasaklar konulmasındandır. Kimsenin yüreğinin içindekini bilemeyeceğimize göre, düşüncelerin açıklığa kavuşmasını sağlamalıyız. Yoksa, Machiavelli'den hız alıp zorbalığa, ahlâksızlığa kalkan prensin iyi bir yönetici olup olmadığını bile anlayamayız.

30 Mart 1973

Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları'nda anlatır: Felsefe terimlerini araştırıp bulmak için üniversitede bir kurul toplanmış o zaman; bu kurulda fesahatçilerden biri, «dikkat» sözcüğünün «attention» karşılığı olamayacağını ileri sürmüş. «Güya dikkat kelimesi dakik-ince sıfatında iştikak ettiği için incelik manasında imiş» diye alay eden Ziya Gökalp de kalkmış, dikkat sözcüğünü halkın kullandığını söylemiş. Bir fesahatçi de buna karşılık, «Halkın kullandığı tâbirleri ilim kabul edemez. Doğru olan kelimeler, kelimelerin eski şekilleridir,» demiş.

Türkçeciliğe «uydurmacılık» adını takanların Ziya Gökalp'e dayanmaya kalkmalarını anlamak, Türkçülüğün Esasları'ndan yukarıya aldığım tartışma karşısında, pek de kolay olmasa gerektir. Neden derseniz, yabancı sözcükler yerine Türkçeleri bulunup kondukça, bunun bilime aykırı olduğunu ileri süren bu baylar, dayanmak istedikleri Ziya Gökalp'ten çok, fesahatçilere benzemektedirler, bir bakıma. Şu ayrımla ki, fesahatçilerin tutarlılığı bunlarda yok. Çünkü, o zaman Ziya Gökalp'in karşısına dikilen fesahatçiler, kullandığımız sözcüklerin köklerini bilmemiz gerektiğini savunuyorlardı. Bu düşünce, hele terim yapma işinde, hiç de yerilemez. Terim sözcüğünün kökeni Terminus, Romalıların sınır tanrısı idi, onun için, sınırları kesin olarak çizilmiş, açık seçik bir anlama, yalnız o anlama gelen sözcükler için kullanılagelmiştir. Şimdi nereden geldiğini bilmediğimiz bir sözcüğe nasıl olur da böyle bir görev yükleyebiliriz? Okullarımızda Arapça, Farsça okutulduğu, o dil-

lerden yeni sözcükler türetildiği günlerde, fesahatçilerin davranışı hiç yanlış değildir. Onlar, bizim şimdiki karşıtlarımız gibi, sadece «eski de eski» diye tutturmuyorlar, eski sözcüğün neden yeğleneceğini de anlatıyorlardı.

«Attention» karşılığı «dikkat»i önerirken tam bir uydurmacılık yapan Ziya Gökalp ise, yazık ki, fesahatçilerleyin tutarlı değildir. Çünkü o, sözcüklerin sadece kullanılış anlamları ile yetinmemizi öğütler. Bir yandan, «Siyasî kapitülasyonlar, siyasî istiklâl ve hâkimiyete münafi olduğu gibi, lisanî kapitülasyonlar da, lisanî istiklâl ve hâkimiyete münafidir» diye yazarken, öte yandan Arapça «dikkat» sözcüğüne, taşımadığı bir anlamı yüklemeye, üstelik de bu yoldan terim yapmaya kalkması anlaşılır şey değildir. Ama bundan da tuhaf olanı, Türkçeciliğe «uydurmacılık» diyenlerin, eski sözcükleri savunurken fesahatçilere değil de, Ziya Gökalp'e dayanmaya kalkmalarıdır. Uydurmacılığa değil, tasfiyeciliğe karşı olan Ziya Gökalp, Arapça köklerden sözcükler uydurma yanlısı idi.

Ziya Gökalp, Türkçede karşılığı bulunmayan kavramlar için, yaşayan eklerden, köklerden yeni sözcükler türetilmesini istemekle kalmaz, bu yapılamazsa, Arapçadan, Farsçadan - tamlamasız - yeni sözcükler almamızı da öğütler. Neden Arapçadan, Farsçadan da, başka dillerden değil? Çünkü, İslâm uygarlığı içinde o iki dil bize «ölü dil» görevini yapmıştır. Bugün Avrupalılar terimlerini nasıl Yunancadan ve Latinceden yapıyorlarsa, Osmanlı da Arapçayı öyle kullanmıştır. Ama bu yöntemi uygularken tutarlı davranmış, tıpkı Avrupa liselerinde Yunanca, Latince okutulması gibi, okullara Arapça, Farsça derslerini koymuştur. Böyle

olunca «müselles» kullanılabilmiştir, çünkü «selâse» biliniyordu. (Daha doğrusu «sülâsi»si biliniyordu.)

Ama okullarımızdan Arapça, Farsça dersleri kaldırılınca, bırakınız o dillerin köklerinden yeni sözcükler türetmeyi, o dillerin köklerinden türetilmiş olan eski sözcükleri anlama olanağı da kalmamıştır. Ziya Gökalp, bugün yaşasaydı, bize Arapça ve Farsça'dan yeni sözcükler almamızı öğütleyebilir miydi? O gün bile bu öğüt gereğince davranırken fesahatçileri kızdıracak kadar uydurmacılığa sapmıştır.

Ziya Gökalp, «Halk lisanında Türkçe müteradifi bulunan Arabî ve Farisî kelimeleri atmak, tamamiyle müteradif olmayıp, küçük bir nüansa malik olanları lisanımızda muhafaza etmek» der. Önce şu «Türkçede müteradifi olan Arapça, Farsça kelimeleri» ele alalım. Daha açık bir dille, «Türkçesi olduğu halde», «Türkçesi dururken» bir de Arapçasını kim soktu bizim dilimize? Herhalde halkımız böyle istedi diyemeyiz. Halk «ağu» derken, bunu bırakıp da «zehir»e mi geçti? Yo... O zamanki ozanlar, yazarlar özendiler Arapça, Farsça sözcüklere, halk da yavaş yavaş alıştı onları kullanmaya. Eskiden olmuş bir işi, artık değişemez diye benimsemek, o durum artık değişmesin diye direnmek, her şeyden önce, yaşama aykırıdır. İslâm uygarlığına geçtiğimiz sırada aydınlarımız, düşünürlerimiz, yazarlarımız, halka daha eski sözcüklerimizi, daha eski deyimlerimizi, savlarımızı unuttturmuşlar; bunların yerine, bozulmuş Arapça, Farsça sözcüklerden deyimler geçmesine yol açmışlar. İslâm uygarlığı içinde bir yasa dilinin Arapçadan, şiir dilinin Farsçadan aşılanması ge-

rektiğini düşünmüşler. Bu bir tarihsel olaydır, ama bir tarihsel olaya nesnel olarak bakmak başka, onu bir olup bitti diye alıp değişme, yenileşme yollarını kapamaya kalkmak başkadır. Biz Arapça ile kurulu uydurma bir dilden, daha çok Türkçe ile kurulu uydurma bir dile geçmeye çalışıyoruz. İşte asıl anlatamadığımız bu.

Türkçeciliğe, «uydurmacılık» diyen ve bu düşüncelerini üniversitenin eşiğine gelmiş olan gençlere, punduna getirip aşılamaya kalkanların, gene Ziya Gökalp'e dayanarak, bugün konuşma dili ile yazı dili arasındaki ayrımı göstermeleri, yazı dilinin biz uydurmacılara özgü, konuşma dilininse halkın malı olduğunu söylemeleri büsbütün tutarsızlıktır. «Bakınız, halkımız, bunların yazdıkları gibi konuşmuyor» demekle kazanacaklarını sanıyorlar. Sanki Osmanlıca halkın konuştuğu dilden mi çıkmıştı?

Gerçi günümüzün bütün dilleri, halkın dilinden doğmuş; başka bir deyişle, Uyanış Çağı yazarları, halkla birleşmek, bilgiyi halka indirmek için, düşündüklerini onun dili ile anlatmışlardır. Yunus Emre de öyle yapmış. Bizim bütün güçlüğümüz, Yunus Emre ile aramıza giren o bizden önceki uydurma dilden geliyor. Ama konuşma dilinin yazı diline yol açması ne denli doğruysa, bunun tersi de o ölçüde doğrudur, yazı dili de zamanla konuşma dilini etkiler.

«Halkın konuşup anlaşması»ndan, çağımızın en yeni, en ince düşüncelerini, duygularını «konuşup anlaşma»yı mı anlıyoruz? Böyle ise, konuşma dili her zaman, her yerde yetersizdir. Bir toplumun düşünürleri, yazarları, o dille anlatamadıklarını, o dilden çıkardıkları ile, o dilden üretip tü-

rettikleri ile açıklama yolunu tutmuşlardır. Böylece o büyük dilleri de yazarları kurmuşlar, uydurarak kurmuşlar ve okullarında ulusun çocuklarına öğretmişlerdir. Yazı dilinin getirdikleri ile zenginleştikçe, yarınki konuşma dili de bugünkünden daha güçlü olacaktır elbet.

Bütün tartışma, «uydurma» sözcüğünün yerici anlamda kullanılmasından ve dilimize inanmayanların, artık öğretimi olmayan birtakım sözcükleri Türkçe saydırmak istemelerinden doğmaktadır. Bunun için de ikide bir Ziya Gökalp'i çıkarıyorlar karşımıza. Dil, Ziya Gökalp'in buyruğunu dinlemiyorsa, suç bizim mi?

28 Eylül 1973

KADEM KADEM...

Çok yıl oluyor, bir gün Antakya çarşısında (kentin pazarı idi o gün) bir güzel görmüştüm, yakın köylerden birinden gelmiş olmalıydı; hiç unutmam, halk iki yana ayrıldı idi çarşıda, o da uzun ipek giysileri içinde ağır ağır, salına salına geçti gittiydi. Nailî'nin,

«Kadem kadem gece teşrifi Nailî o mehin
«Cihan cihan elem-i intizara değmez mi»

beytini her okuyuşumda o güzelin çarşı ortasından yürüyüşünü düşünürüm; Nailî'nin betimlediği

sevgili böyle yürürdü herhalde derim kendi kendime, acelesiz, ağır ağır. Fakat sevenin duyduğu bekleyiş acısına değer o adım adım yürüyüş.

Bizim divan ozanlarının, sevgili yüzünden çektiklerini bunca yüceltmeleri, övmeleri, giderek o acıyı sevmeleri, okuru şaşırtır önce, inandırıcı gelmez de ondan. Sevgiliye kavuşmak, doymak dururken, ayrılık acısını yüceltmek neye? Ama divan şiirinin ortak bir konusudur o; gerçi içtenliği yoktur, başka bir deyişle, o ozanlar gerçek bir sevgiye düşüp de başlarından geçeni yazıyor değillerdir, ama yazdıklarında yine de gerçeğin özü vardır.

«Aşkın belâsı yoh deyuben aşka düşme var
«Kim âşık oldu kim dedi aşkın belâsı yoh»

Hangi âşık, doktora gidip de, kendisini aşktan kurtaracak bir ilâç ister? Öyle bir ilâç olsa satılmaz. «El çek ilâcımdan tabib...» dizesi de bunu anlatmak için söylenmiştir. Nesimî'nin,

«Yarin gelür hemîşe cefası Nesimî'ye
«Sen sanma kim Nesimî'ye yarin atâsı yah»

beyti de bu konuyu daha başka bir biçimde anlatıyor; ozan, sevgilisi yüzünden çektiği cefayı, sevgilinin bir armağanı saydığını söylüyor. Ama bence bu örneklerin en güzeli, Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin şu dizesidir:

«Neler çeker bu gönül söylesem şikâyet olur»

Gönlünün çektiğini söylemekten, «şikâyet» sanılır diye korkuyor.

Gerçekten de bütün sevgilerde, sevginin getirdiği acılara katlanma niteliği vardır. İçkiye düşkün bir arkadaşım, geçende, bu yüzden çektiklerini anlatıyordu: Sabahları kalkamıyormuş yatağından, her yanı ağrıyormuş, iştahtan kesilmiş, elleri titriyormuş...

«E... karaciğer dayanmıyor, baş kaldırıyor artık,» dedi.

Benim, «Kessen içkiyi ya da azaltsan,» demem üzerine de hemen: «Yo... o kadar uzun boylu değil,» diye karşılık verdi, «seviyorum içkiyi, ne yapsa razıyım, yakınıyorum sanma.»

Ben de ona, Nailî'nin dizesini, bir sözcüğünü değiştirip onun durumuna uydurarak okudum:

«Neler çeker bu ciğer söylesem şikâyet olur»

Bir şarap düşkününe, «Şarap iyi hoş ama, sabaha karşı su içiriyor,» demişler de, adam, «Sabaha karşı su içirmeyen şarabı ne yapayım ben!» diye şaşmış.

Sevda çekenin, sevgiliyi değil, sevgiliden gelecek acıyı yeğlemesi, rakı içenin halsizlikten, iştahsızlıktan, şarap içenin susuzluk yangınından hoşlanması, amaç ile aracın yer değiştirdiğini gösteren örneklerdir.

Cimrilerin paraya düşkünlüğünde, temiz, katıksız bir sevginin niteliklerini bulmuşumdur hep. Neden derseniz, cimriler paranın yalnızca acısını çekerler, sağlayacağı iyiliklere, mutluluklara boş verirler. Para kazanmayı amaç edinen kişi ile, cimri arasındaki ayrım burada olsa gerektir. Cimride aracın gücü, amacın değerini aşar. Balzac'ın cimrisi ölürken, baş ucuna gelen papazın göğsündeki

haça sarılır. Düşünün, ölümü bile aşan bir sevgi! Plautus'un «Çömlek» adlı oyunundaki cimri, bir âşığın sevgilisini eve kapaması gibi, paralarını toprağa gömer. Moliére'in cimrisi, nerdeyse yardımına koşmamız gereken, dünyasından geçmiş bir acılıdır; çöllere düşmüş Mecnun gibi bağırır çağırır. Parasız pulsuz, acı çeken, çektiği acıdan mutluluk duyan kişilerdir cimriler.

Kumarbazlara bir bakın; uykusuz, bitkin, sabahlara değin oynarlar da, ertesi gün yine buluşurlar. Dostoyevski'nin «Kumarbaz» adlı romanı, bu tutkuyu en iyi anlatan bir yapıttır. Gerçi kazanmak tutkusu vardır kumarda, ama yıllarca oynamış da hiç kazanamamış olanların durumuna ne diyelim? Kumara düşkün bir arkadaşım, (Senin arkadaşların da ya içkiye, ya kumara düşkün diyeceksiniz, ne yapayım!) almış eline kalemi, geçen yılın hesabını yapmış, «Çeçen yıl kaybetmişim,» dedi. «Ondan önceki yıl?» diye sordum, «Önceki yıl da kaybettim,» dedi, sonra düşündü ve «Ben hep kaybederim,» diye ekledi. Sevgilinin çektirdiği acıyı sevmeye benzer bir bağlılık yok mu bunda?

Bir bakıma, kazanmayı sonu gelmez bir bekleyişle bekleme sevgisidir kumar; bekledikçe, kaybettikçe, üzüldükçe artar tadı. Evlerini kumarda yemiş olanları dinleyin, yitirdikleri şeyleri sayıp dökerken sizden aferin bekler gibidirler; onca saygıları vardır oyun uğrunda katlandıkları sıkıntılara. Kazananda ise o övünmeyi, o sevinmeyi bulamazsınız. İsa, «Yitiren kazanacaktır» demişti; gerçi kumarbazlar için söylenmiş değildi o söz, ama aşkta olsun, parada, içkide ya da kumarda olsun, yitiren kimsede, kutsal bir bağlılığın ve özgeçinin mutluluğu sezilir.

Yassıada mahkemesinde başkan, Demokrat Partili bir tanığa, «Uğraşınız nedir?» diye sormuştu da, adam, «Politikacılık,» diye karşılık vermiş ve bu uğurda nelere katlandığını anlatmıştı. Sesi bugün gibi kulağımdadır, «Ben başka bir şeyden anlamam,» diyordu, oradan oraya koşarmış, karşılama törenleri, siyasal toplantılarda söylevler, seçimlerde partisine oy kazandırmak için türlü çabalar... Ama başka bir şeyden anlamıyor. Demek politika tek başına, bağımsız bir iş, bir uğraştır. Öyle ise, katıksız durumunda ele alındığında, başka bir şeyden anlamayıp yalnız politikadan anlamak diye tanımlayabileceğimiz bu uğraşın konusu, «ulus sevgisi», «yurt sevgisi»dir diyeceksiniz, ulusunu, yurdunu herkesten daha çok seven politikacı olur. Öyle ise bu işe girenlerde de, konudan ayrı bir uğraş sevgisinin bulunabileceğini düşünmemiz gerekir, burada da amaçla araç yer değiştirebilir. Başka bir deyişle, âşığın, sevgilisini unutup çektiği acıyı sevmesine benzer bir tutku vardır politikada. Çünkü, kişinin, ulusunu, yurdunu sevmesi, ama başka hiç bir uğraşa yüz veremeyecek gibi sevmesi bunu gerekli kılıyor. Neden derseniz, acı çekmeden yaşamaya, sağlığını korumaya, çoluğunu çocuğunu geçindirmeye yöneliktir genellikle insanın çabası. Bütün bunlara boş veren bir davranış, hele bunca yaygın oldu mu, daha büyük mutlulukların varlığını gerektirir. Bunlar da olsa olsa, bu uğurda katlanılan acılarda, sıkıntılarda, yokluklarda gizlidir.

«Sen sanma kim Nesimî'ye yurdun atâsı yoh»
«Yurdun gelür hemîşe cefası Nesimî'ye

Ya da,

«Kadem kadem gece teşrifi Naili o oy'un
«Cihan cihan elem-i intizara değmez mi»

23 Mart 1973

«ARTIK DEĞİŞMESİN»

Kimi aydınlar arasında, başlıktaki iki sözcükle özetlenebilecek bir tür tutuculuk bulunduğu üzerinde durmak istiyorum. Bunu, çeşitli alanlarda karşılaştığım örnekleriyle belirteyim.

Türkçenin özleşmesi diye adlandırdığımız akıma karşı duranlar, «Uydurma dil olmaz» savını sık sık öne sürerler. Bu savın şaşırtıcı niteliği, (bütün dillerdeki üreme - türeme yeteneğini yoksamaktan ya da bilmemekten gelen temelsizlik bir yana bırakılsa bile) dilimizin daha önce de böyle bir uydurmacılıktan geçtiği olgusunun görmezlikten gelinmesindedir. Çok yazıldı; Türkler İslâm uygarlığına geçtikten sonra, dillerine o zamanki ortak uygarlığın iki dilinden, Arapçadan ve Farsçadan sözcükler almakla yetinmemişler, o dillerdeki köklerden yeni sözcükler de uydurmuşlardır. Bunun örnekleri sayılmayacak denli çoktur. Sözgelişi *tayyare*'yi biz Arapça kökten uydurduğumuz zaman, Araplar *el avion* diyorlardı. *Uçak* sözcüğünü *uç* kökünden ürettiğimizde niçin uydurma diyerek ayaklandıklarını anlamak kolay değildir. Ziya Gökalp, *dikkat* sözcüğünü uydurduğu zaman fesahatçiler

ona karşı gelmişlerdi. Biz de onlara katılıp uydurmadır diyelim mi? Yoksa eski uydurma olduğu için dokunulmazlık mı tanıyalım ona? Servet-i Fünuncuların Fransızcadan çevirdikleri *nokta-i nazar* sözü uydurma olmuyor da, «bakımdan», «açıdan» sözleri neden uydurma oluyor?

Amacım, bilinen bir tartışmayı tazelemek değil; fakat bu gerçeği ortaya atınca aldığımız, «efendim, bir kez olmuş öyle bir dönem, artık yeniden uydurmanın gereği yok» yanıtındaki şaşırtıcı tutuculuğu belirtmektir. Bunu başka alanlarda da görüyoruz.

Bizim, minyatürden yağlıboya resme geçişimiz, düpedüz Batılı resim sanatına öykünmekle başlar. Şeker Ahmet Paşa'nın, Osman Hamdi Bey'in, Paris Güzel Sanatlar Okulu'nda Loui Boulanger, Léon Gérom gibi öğretmenlerden öğrenip dönüşlerinde yurdumuzda yerleştirdikleri, yüksek devlet okullarımızda da öğretilmeye başlanan Batı deseni, bu geçişin başlangıcıdır. İkinci kuşak, izlenimci resmi getirdiğinde bu geçiş daha da pekişmiş oldu. Ama, D grubu diye anılan yenilikçilerin yapıtları ortaya çıkınca (1) ilk karşı komalar başladı. Hele «soyut» diye adlandırılan resim akımı boy gösterince, dilimizin özleşmesi karşısına dikilen o şaşırtıcı tutuculuk gene belirdi. Gérom'u, Boulanger'yi unutanlar, «İşte Batı öykünmeciliği!» diye başladılar, «bizim değil bu resim, kendi resmimize dönelim.» Hangi kendi resmimiz? Siz, Şeker Ahmet Paşa'yı, Osman Hamdi'yi anımsatınca da, «O iş bir kez olmuş bitmiş, artık değiştirmeyelim,» dediler.

(1) Bunlarda yerlileşme eğilimi gittikçe güçlenir.

Oysa, değiştirmeyelim dedikleri bu sanat anlayışı, alıştığımız bu Doğu benzeri resimler, gerçekte Batı'nın, tepki gösterdiği eski toplumsal koşullarından çıkma, yaşama olanağını yitirmiş dünya görüşlerinin ürünüydü. Çok yıl önce olup bitmiş bir olayı, neden baş tacı etmek zorunda olduğumuzu anlamak güçtür. Çünkü, bu davranışın şaşırtıcı yanı, ille de eski Batı anlayışında ve beğenisinde kalmamızın istenmesidir. Yaşlıca bir aydınımız bir gün bana, bütün sanat dallarında kendini gösteren şaşırtıcı yenilikleri anlayamadığını söylemişti. Ama ben ona, bu şaşırtıcı yenilikten önceki sanatı gerçekten bildiğine inanıp inanmadığını soramamıştım; hele bilimin çeşitli dallarındaki, o zamana değin yerleşmiş görüşleri allak bullak eden yeni verilerden sonra güzel sanatların koduğumuz yerde otlayamayacağını söylemiştim.

Başka bir örneğe geçelim; bizde roman ve tiyatro yazarlığı da Batı'ya öykünmekle başlamıştır. Tanzimat ve Servet-i Fünun yazarları, romanı Batı'dan, hem de Batı'nın kalıcı romancılarından değil de, çoğun ikinci sıra yazarlarından öğrenmişlerdir... Goncour kardeşler, Feuillet, Dumas Fils gibi. Romantizmi yarım yamalak anladılar; o zamanki gerçekçilik akımı ise, bugün artık bir burjuva gerçekçiliği olarak adlandırılmaktadır. Oysa, roman sanatı çağımızda çok başka ve çok ilginç denemeler aşamasından geçmiştir, geçmektedir. Bu yeni deneyler ortada dururken, romancılarımızın yeni atılımlarını «öykünme» diye küçümseme eğilimi, onları ille Batı'nın eskimiş biçimleri ve anlayışları ile bağlı tutma çabasından başka nedir?

Buraya değin yazdıklarımdan, Batı'nın ille her

yeni dönemine öykünmeyi salık verme anlamının çıkarılması yanlış olur diyeceğim, bunu önemle belirtmek istiyorum. Yoksa sanatlarımız ve düşünümüz hiç bir zaman özgünlüğe kavuşamaz. Bu da yaratıcılığın yerini, öykünmeciliğin almasından başka bir anlama gemlez. Ama bugüne değin ölmez yapıtlar bırakmış ve bırakmakta olan yazarların ayrıcasız tümü, başka ülkeler yazarlarından ve düşünürlerinden esinlenmişlerdir. Öyleyse nedir esinlenmenin ve özgünlüğün birliği?

Atatürk devrimi, Batı uygarlığına ve çağdaş düşünceye geçmemiz yolundaki atılımların vardığı kesin çizgidir. Bu çizgi bize artık dünya çapında yaratıcılık olanağı vermelidir. Türk sanat ve düşün adamı da artık, kendi alanında bütün dünyaya yeni öncriler sunma düzeyinde olacaktır. Türkler şu ya da bu konuda ne düşünüyor, ne yapıyorlar diye merak edilecektir, edilmelidir. Bu ise, ancak dünya çizgisini aşmakla, o da dünya çizgisini bilmekle olur. «Artık değişmesin» düşüncesi bizi uzun süre bu özlemden yoksun bırakacaktır. Herakleitos, «Bir akarsuya iki kez girilemez» demişti, bizse o suyu durdurup bataklığa çevirmenin ardındayız. Dünya çapında yaratıcılık düzeyine eren Türk sanatçısı ve düşünürü, artık sadece Batı kaynaklarından değil, tıpkı Batılı sanatçı ve düşünür gibi, bütün dünya kaynaklarından esinlenecektir. Konu, sorunlara yeni açılar getirmek, insanlığa yeni önerilerde bulunmaktır.

Yurt yönetiminden, şu ya da bu konuda, sık sık yakınıyoruz; geri kaldığımızı söylüyor, buna üzülüyoruz. Ama bu yakınmamızın, bu üzüntümüzün nedeni de, gene o «artık değişmesin» tutumudur. Çünkü, yurt yönetiminde tutulan yolu beğe-

nenler, bundan diyelim iki yüzyıl önce Batı'da gerçekleştirilmiş bir siyasal, sosyal tutumu, demek burjuva yönetim biçimini, «artık burada duralım» diye savunuyorlar. Bizse onlara, eski Batı'nın değerden düşmüş toplum ve yönetim biçimini, o biçimin bunalımlarını gerçekten bildiklerine inanıp inanmadıklarını soramıyor, hele bilimin çeşitli dallarındaki, bütün görüşleri allak bullak eden yeni verilerden sonra, artık değişmesini istemedikleri yapısal niteliklerin donup kalamayacağını anlatamıyoruz.

Yeni Anayasamız için «lükstür» diyenlerin mantığı da bu değil mi?

24 Kasım 1972

DOĞRU - YANLIŞ

«Ah bir masal anlatan çıksa da dinlesek» diye yazmıştı yıllar önce Ataç. Masal kıtlığına kıran mı girmişti de böyle bir özlemini dile getiriyordu? Öyle gibi... «Yarar»dan başka amaç gütmeyen birtakım ahlâkçılar, eğitimciler, yazarlar, kurnazlık edip masal biçiminde düzenledikleri yüksek derslerle ortalığı öylesine kasıp kavurmuşlardı ki, Ataç masal diye öne sürülen bu ahlâk derslerinin hiç kimseye masal tadı vermediğini, niye ders ile masalı karıştırıp ikisinin de rahatını kaçırdıklarını düşünerek yazmıştı o yazısını. Bilirsiniz, en başta çocuklar isterler o türlü kandırmaca öğretici uy-

duruları, «Başka, başka?» diye sorarlar masal anlatana, «Sen o dersleri kendine sakla da, bana katıksız bir masal anlat!» demek isterler. Hiç şaşmaz masalın kalpı ile aslını birbirinden ayırmakta çocuk sağduyusu. Gerçekten de masal katıksız bir uyduru olmalıdır, öyledir de, ama çocuğa da, masala da acımayanların elinde bir öğretim olur çıkar o.

Benim de bugünlerde ona benzer bir özlemim var; düşünceleri daha çok politika oyalıyor, ya da her işin doğrusunu bilim söyler diye kafaları aşırı bir ciddilik sarmış ondan mı bilemeyeceğim, her halde bu ikisinden birinin ya da ikisinin de verdiği bıkkınlıktan olacak, «Ah edebiyat üstüne bir yazı çıksa da okusam,» diyorum kendi kendime. «Politikadan, bilim merakından edebiyata ne?» diyeceksiniz. Bunca yıldır edebiyat içindeyim, biraz bilirim, tıpkı masal gibi küçümsenir o da arada bir, ona bilimsel bir giysi giydirmek çabaları tutar ortalığı; gerçi edebiyat dergileri gene edebiyat yazıları ile dolar taşar ama o yazıların çoğunda artık konunun edebiyat olduğu anlaşılamaz, bir yığın felsefî, bilimsel sözcük dikilir karşınıza, edebiyat bir bahane olur çıkar.

Son günlerde, Ahmet Hamdi Tanpınar üstüne bir tartışma koptu dergilerimizde. Tanpınar'ın «Huzur» adlı romanındaki kişilerden biri ya da ikisi, Türkiye'nin toplumsal, ekonomik durumu ve kalkınma yolları ile ilgili birtakım sözler etmiş, örneğin «Osmanlı'da ölen ya da öldürülen devlet adamlarının mallarına el koyma usulü yüzünden servet bir türlü toplanamıyordu.» ya da, «Milletimizin içinde kendisini gerçekleştirecek büyük, planlı bir iş hayatını açmak zorundadır.», «İstan-

bul ve vatanın her köşesi bir istihsal programı istiyor.», «Hiç bir şey kendi alınteri kadar insanı mutlu edemez.» gibi. Kitabı inceleyen (Bizde nedense romanlar inceleniyor, sadece okunmuyor), Sayın Selâhattin Hilâv, bu sözlerin üzerinde durarak, Tanpınar'ın «Bilimsel dünya görüşüne yaklaştığını» öne sürer. Bunun üzerine Sayın Hilmi Yavuz da, Hilâv'ın, Tanpınar'ı böylece, «üstyapı ile ilgili kültür ikiliği sorunlarının altında maddî koşulların ve üretimin yattığını sezen bir toplumcu yazar» olarak değerlendirdiğini söyleyerek bu görüşe karşı çıkar. Çünkü, Tanpınar'da böyle bir özellik yoktur. Bunun üzerine tartışma açılır, Altusser tarafından yeniden formülleştirilen yapısal ikilik, ideoloji - bilim ikiliği, Alman ideolojisi, maddeci bilimsel felsefenin sağlam kaynakları, yapısalcı yorum, François Maspero'nun «Pour Marx» adlı kitabından bir tümce üzerine yorum, Hegelci ya da Marksist diyalektiğin bütünsellik kavramı, aşma sorunu, epistemolojik kesinti, olumsuzlamanın olumsuzlanması, sentez kavramı, Goldmann'a göre Marksizme sokulmuş dört unsurdan sonuncusu ... gibi konular ortaya dökülür.

Ben bu konuları severim, ilgi ile, yararlanarak okudum. Ama tartışmacılar bağışlasınlar, bu ilginç konuları Ahmet Hamdi Tanpınar'ın «Huzur» romanındaki kişilerden biri, «Ülkemizde planlı bir iş hayatı açmalı» dedi diye (bu kadarcık bir sözden) işlemeye kalkacaklarına, doğrudan doğruya ele alsalardı olmaz mıydı diye düşünmekten kendimi kurtaramadım. Roman kişilerini, romancı ile özdeşlemek olanağını veren romanlar vardır belki (ben sevmem ya öylesini), belki «Huzur» da bunlardan biridir, ama bence bir eleştirmen elinden

geldiğince bu yöntemden kaçınmalıdır. Yoksa bir romandaki bütün kişilerin düşüncelerinden romancının sorumlu tutulması gibi, bizi romanın edebiyat değerinin dışına itecek bir durumla karşılaşmak kaçınılmaz olur. Bakarsınız biri de çıkar, «Huzur»da tam tersi düşünceler buluverir. Romanlarımdan birindeki bir genç kız, «Babamla da yatabilmeliyim» dediği için, bir milletvekili Millet Meclisi'nde benim aleyhimde konuşmuştu. Ne olur o zaman, romancı, bütün kişilerini kendininkine benzer bir dünya görüşü yönünde konuşturmakla, romanı bir savunu, kendi düşüncelerinin, sağtöre anlayışlarının bir tanıtı durumuna getirmeye kalkar. Öyle olunca da roman, roman kişilerinin yaşam içindeki eylemleri olmaktan çıkar, sadece bir kişinin, romancının öyküsü olur.

Oysa biliyoruz ki, dünya edebiyatına baş yapıtlar bırakmış olan birtakım büyük romancıların toplumsal, siyasal görüşleri, bugün o romanların değerini ne azaltıyor, ne çoğaltıyor. Sözgelişi, kralcıydı diye Balzac'ın romanlarını, sosyalizme karşı idi diye Dostoyevski'nin romanlarını gericilikle nitelemek olacak işlerden değildir. Dahası, Shakespeare'in oyunlarındaki kişiler arasında öylesine çatışmalı konuşmalar vardır ki, insan hangisine hak vereceğini şaşırır: Sofokles'i, yaşadığı çağın toplumsal ve dinsel inançları ile ölçmeye kalkmak da, bugünün «bilimsel dünya görüşüne» vurmak da, onun hâlâ yeni ve canlı kalan yanını açıklamasız bırakır. Sanatın büyüsü başka yerlerde aranmalıdır. Örnekleri sürdürmekte yarar görmüyorum. Şuncasını söyleyeyim; Tanpınar, kişilerine o sözleri söyletmeseydi (olur a, söyletmez söyletmez; nitekim, Sayın Hilâv, onun «bilimsel dünya görü-

şüne yaklaştığını» şiirlerinden çıkaramadığını söylüyor) roman ne olacaktı? Asıl sorun budur.

Bir edebiyat yapıtına, bizim doğru bellediğimiz felsefî ve bilimsel açıları uygulayarak sonuç almaya kalkmak, sadece roman kişileri ile romancıyı boş yere karıştırmakla kalmaz, genellikle sanat yapıtlarının «doğru - yanlış» ölçüsüne vurulması gerektiği anlamına gelir ki, sanatın varlık nedenini ortadan kaldırmakla birdir bu. Birkaç yıl önce bir eleştirmecimiz, incelediği bir romanın yanlış bittiğini yazmıştı; geçmiş gün, galiba romanın sonunda kahraman ölüyormuş da, eleştirmen, «ölmemesi lâzım» diyordu. Başka bir eleştirmen arkadaşıma da sordum, «Sence doğru roman, yanlış roman olur mu?» diye, «Olur,» dedi. O günden beri düşünüyorum, acaba İlyada doğru mu, yanlış mı?

Oysa yaşam (ve doğa), bizim dizgelerimiz, öğretilerimiz denli tutarlı değildir, doğru - yanlış ölçülerimizi aşan bir niteliktedir; yoksa bütün sanatçıların, kurdukları yapıtları bir de bilim adamlarına inceletmeleri gerekirdi. Hem sonra, ölümsüz doğru - yanlış ölçülerini nereden bulup çıkarabiliriz? Huxley, doğanın akıl dışı olduğunu anlattığı bir kitabında, «Karamazof Kardeşler» romanı için, «Bu roman öylesine tutarsızlıklarla doludur ki, onu doğadan ayıramazsınız» diyordu. Bildiğimiz gibi, Tolstoy'u «bilimsel dünya görüşünü anlamamakla» suçlayan Lenin, onun romanları için, «Ölümsüz başyapıtlardır» demişti.

Paul Eluard'ın bir şiirinde şöyle bir dize vardı:

La terre est une orange bleu

Mavi bir portakal olduğunu Eluard'dan duyduktan sonra dünyamızı daha güzel bulmuştum. Fakat, Aragon kalktı, bakın ne dedi ve sevincimi yarıda bıraktı: Portakal hamken mavi olurmuş, demek bu dize doğruymuş. Oysa, bu dizenin doğru olup olmadığını araştırmak benim aklımın ucundan geçmemişti.

17 Ağustos 1973

BİR YALNIZ ADAM

Ne sessiz geçti Varlık dergisinin kırkıncı yıldönümü! Oysa kırk yıl, aşağı yukarı, iki kuşak demektir ve ülkemizin okur-yazar, edebiyatla ilgili iki kuşağının yaşantısında Varlık dergisi önemli bir yer tutar. Kırk yılın ozanları, yazarları, Varlık olmasaydı elbette yapıtlarını yayımlayacak başka dergiler bulacaklardı; nitekim, bu sürem içinde irili ufaklı birçok dergi çıktı, battı. Ne var ki, şimdi onların birçoğunu anımsamıyoruz bile, yitmiş belleğimizden, kimin şiiri, kimin öyküsü yayımlanmıştı, düşünsek de bulamayız. Ama sürekli bir dergi, arkasında bıraktığı sayıların toplamından artık bir değer taşır; insan yaşı gibidir bir derginin yaşı, öylesine bir birikim, bir nitelik oluşturur, tarih kurar.

Varlık dergisinin kırkıncı yılının böylesine sessiz geçmesinin nedeni, bence onun başarısında aranmalıdır. Çünkü, bir edebiyat dergisinin kırk

yıl yaşamasını olağan karşılayabilmek için böyle bir deneyi yaşamamız gerekliydi. Biz bu deneyi, ne ondan önce, ne ondan sonra, fakat onunla yaşadık. Gerçi, edebiyatımızda bir döneme adını vermiş, onun ardından gelen başka bir topluluğa yayın aracı olmuş Servet-i Fünun dergisi burada konumuza karışabilir, bize dergi geleneğimizin daha eskilere uzandığını anımsatabilir. Ne var ki, Servet-i Fünun yalnızca bir edebiyat dergisi değildi, baskı sayısı 500 ile 1000 arasında kalmıştır, hiç bir zaman Anadolu'ya yayılmamış, hep dar bir çevrede kalmış ve asıl önemlisi yaşam gücünü hep sahibi dışından almıştır. Başka bir deyişle, Servet-i Fünun demek hiç de Ahmet İhsan demek değildir. Oysa tek bir kişinin çabası ile, bir ozan, bir yazar eliyle kırk yıl dirençle çıkarılmış olan Varlık'tan Yaşar Nabi Nayır adını ayrı görmek olanaksızdır. Yaşar Nabi Nayır, ortaya koyduğu bu inanılmaz örnekle, kendisinden sonra gelenleri cesaretlendirmiş, ozanlara, yazarlara kendi yayım araçlarını kurabileceklerinin güvencesi olmuştur.

Düşüncemi daha da açıklayayım; ben kırkıncı yaşını bitiren Varlık dergisi ve (ikinci baskılar dışında) 1000 kitabı bulan Varlık yayınları olayının arkasında duranı, Yaşar Nabi Nayır'ı asıl ilgiye, meraka, tanımaya, tanımlamaya ve açıklamaya değer buluyorum. Bir adam, yalnız başına, çok az bir para ile, bunca olumsuz koşullar, çeşitli sakıncalar ve hiç de güven verici olmayan değişik siyasal durumlar içinde edebiyat dergiciliğine ve edebiyat yapıtları yayımcılığına atılabiliyor... Nedir onu bu girişimde gözüpekliğe iten güç? Nedir onun direnmesini sağlayan umut? Nedir onu bu işten vazgeçirtmeyen sabrın tılsımı?

Kalkıp gittim dostum Yaşar Nabi Nayır'ı kutlamaya. Oturup uzun uzun Varlık'la ilgili anılarımızı tazeledik. Ben ilk şiirimi 1936'da Varlık dergisinde yayımlamıştım. O zaman Varlık çıkalı üç yıl olmuştu. Sonra üç arkadaş, şiirlerimizi Yaşar Nabi'nin bize ayırdığı sayfalarda topluca yayımladık uzun bir sürem. Ben ayrıca, ama aradan kaç yıl geçtikten sonra, Varlık'ta her ay dergiler, kitaplar diye bir sayfa da yürüttüm. Cahit Sıtkı Tarancı'yı, Ahmet Muhip Dıranas'ı şiirleriyle ilk o dergide tanımıştım. Sonra o dergide yazanlar arasında dostluklar, süren arkadaşlıklar kuruldu.

Ben, Yaşar Nabi Nayır'ı, Ankara'da, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde çalışırken tanımıştım. Bir yandan Varlık dergisini çıkarırken, geçimini gazetecilikle yürütmeye bakıyordu. Çünkü, dergi ona gelir sağlamak şöyle dursun, ondan esirgemezlik istiyordu. Varlık adını Yaşar Nabi Nayır bulmuştur. İlk sayıdaki niçin çıkıyoruz başlıklı yazıda, yetişmiş edebiyat kuşağının varlığını ortaya koymak nedeni açıklanıyor. Bu işte ona destekleyici olan Nahit Sırrı Örik, abone bulmakta yardımcı olmuştur. Aralarındaki işbirliği, iki üç yıl içinde sona erer. İlk sayıdan başlayarak, sayfa düzeni, baskı ve düzeltme işlerini tek başına Yaşar Nabi Nayır yürütmüştür.

Sonra Millî Eğitim Bakanlığı Yayım Müdürlüğü'nde yan yana odalarda çalıştık onunla. Ne coşkulu, ne devinimli günlerdi! Klasiklerin çevirileri yapılıyor, basılıyor, Tercüme dergisi çıkarılıyor, Sanat dergisi yayımlanıyor, Köy Enstitülerinin türküsü bütün yurdu sarmış... Tercüme Bürosu'nun işleri yanında Varlık'ı bir an bile savsamayan Nayır'ı, ne zaman kapısını açsam, işe dalmış görür-

düm. Sonra orada çalışanlar, tümümüz dağıldık. Sirer bakan olmuştu. Yaşar Nabi, Ankara'daki evini satıp eline geçen para ile İstanbul'da yayımcılığa başlamak üzere işinden ayrıldı. Gözümün önündedir, Ahmet Halit Kitabevi'nin karşısındaki bürosunda, öğle yemeğini evden getirdiği sefertasından yiyerek, arasız sabahtan akşama dek başını kaldırmadan uğraşırdı. İnsanı şaşırtan düzenliliği, kesiksiz ve sakin çalışması, bunalımsız ve sabırlı tutumu, oldum olası dikkatimi çekmiştir. Ama 1933'teki okuma-yazma düzeyinde dergi çıkarmak, 1946'da hiç bir dağıtım örgütüne dayanmadan yalnızca şiir, roman, öykü basarak yayımcılığa başlamak, o erdemleri de aşan nitelikleri gerektirirdi. Dostumu ziyarete gittiğim gün sordum bunu kendisine; «Sabırlı ve dayanıklıyım,» dedi.

Konumuzun önemli bir yerine geliyoruz. Kitapçılığa başlarken, başkalarının öğütlerine pek aldırmamış Nayır, kendisi deneyerek bir kanı edinmek istemiş bu işin niteliği üstüne. Unutmayalım ki, edebiyattan gelen başka bir yayımcı yoktu o zaman. «Gerçi satıcılara sorarak hangi kitapların satılıp, hangilerinin satılmayacağını öğrenebilirdim,» dedi Yaşar Nabi, «Ama onların düşünceleri ile yetinseydim, yapmak istediklerimi yapamazdım. Sözgelişi, onlar bana, sakın şiir kitabı basma, demişlerdi. Anadolu bayileri benden, Mükerrem Kâmil Su'nun, Muazzez Tahsin Berkant'ın, Esat Mahmut Karakurt'un romanlarını istiyorlardı. Oysa ben, tuttum, ahit Sıtkı Tarancı'nın «Otuz Beş Yaş» adlı şiir kitabını bastım. Bir yılda 3000 satıldı. Büyük, beklenmeyen bir başarı oldu. Sonra İsviçreli Robinson, İstrati çevirileri ve çeşitli antolojiler bunu izledi. Bunlar o zaman yenilik sayılan

işlerdi.» Oysa, Bab-ı Âli kitapçıları, yakında sermayeyi kediye yükleyecek diye bıyık altından gülüyorlardı Yaşar Nabi'ye.

Varlık dergisinin ilk üç sayısı 1500 üzerinden basılmıştır, sonra bu sayı 1000'e, 800'e değin iniyor. Bu süre içinde giderini bile karşılamamaktadır. Yaşar Nabi Nayır, bu yüzden, 1946'ya değin telif hakkı ödeyemez. Fakat, şaşırtıcı bir olay, 1946'dan sonra sürekli bir artış başlıyor derginin satışında. Sürüp giden bu artış, 1954'te 9000'i buluyor. O yıllarda eğitim çabalarının genişlemesi, Köy Enstitülerinin açılması, klasiklerin çevrilmesi yolu ile gerçek edebiyatın halka duyurulması, okur - yazarlığın artması gibi nedenlerin bunda büyük payı olmuştur. (Ne vardı sanki bu halkı, bu gençliği uyandıracak!) Varlık'ın en sağlam okur kitlesi öğretmenler ve öğrencilerdi. Yine de öyledir.

Ancak garip olanı şu ki, Varlık dergisi hiç bir zaman kâra geçmemiştir. Satış artmasından gelen para, telif haklarına ayrılmış çünkü. İşte bunca yıllık uğraşın sonundaki kesin hesap. «Evinizi sattığınız zaman neye güvendiniz?» diye sordum Yaşar Nabi'ye; «Bir heves!» diye yanıtladı sorumu. İşte maddî bakımdan, edebiyat bakımından, arkadaşlık ilişkileri (bir edebiyat dergisinin başında bulunmanın bu konuda insana vereceği sıkıntılar, üzüntüler sayısızdır) bakımından ve önceden kestirilemeyecek politik sakıncalar açısından bunca üzücü bir uğraşı tek başına yürüten Yaşar Nabi Nayır'a, onun için hep «bir yalnız adam» diye bakmışımdır.

Yaşar Nabi, bir kültür işi olarak kitap ve dergi işine, bu alanın ticaret erbabı dışından gelmiş,

ozan ve yazar olarak gelmiş, çok az bir para ile gelmiş ve tek başına çalışarak iki kolda da başarıya ermiş ilk girişimcidir. Oysa öteki, ticaret ve sanayi kolundaki girişimciler devletten koruma ve yardım görmeden hiç bir işe girişmezler.

Yaşar Nabi Nayır'a ve Varlık'a uzun ömür dilerim.

13 Temmuz 1973

BOĞAZİÇİ VE DOĞA

«Boğaz Köprüsü, Boğaz'ın güzelliğini bozdu mu, bozmadı mı?» sorusunu, son günlerde çok kişiden duyuyorum. Arkadaşlarımdan biri bununla da yetinmedi, «Bir türlü anlaşılamadı,» sözünü de ekledi; «Bu yüzden Boğaz'ın güzelliği bozuldu mu, bozulmadı mı, bir türlü anlaşılamadı,» dedi. Bunun gibi, «Demokrasi tuttu mu, tutmadı mı, anlayamadık daha,» diye konuşanlar da var. Boğaz'ın güzelliği, bedenimizdeki şeker gibi bir şey değil ki, kanını götürüp saydırasın da anlayasın. İşte, karşında duruyor ikisi de, bak söyle düşünceni, değil mi ya? Hayır, bunun ille kuramsal bir sorun olarak ortaya atılması, herkesin şu ya da bu yanı tutarak tartışmaya katılması gerek ki, çarpışan düşüncelerden çıkaralım köprünün Boğaz güzelliğini bozup bozmadığını. Hani, Gogol'ün «Tiyatrodan Çıkış» adlı komedyasında, «Oyunu nasıl buldu-

nuz?» sorusuna karşı, kişilerden birinin, «Eleştirmenler yazmadan belli olmaz,» demesi gibi.

Oysa bizim Boğaz'ın güzelliği dediğimiz şey, gerçekte bir doğa parçasının saltık güzelliği midir? Yo... Boğaziçi üstüne bilinen en eski masallardan birinde, Argos gemisi masalında, «altın postu» aramaya giden Argonotların buradan geçerlerken ödleri patlamış diye anlatılır. Onlar, hele Kavaklar arasını, ikide bir gemileri, gemicileri kapan yırtıcı bir hayvan ağzı gibi görmüşler. Çünkü, eski çağda doğayı, pek de haksız olmayarak, kendileri gibi canlı sayarlardı insanlar, elbet bununla da kalmaz, önde tanrıların türlü muzipliklerini bulurlardı; bu yüzden de korkarlardı ondan. Bugün bize koyu yeşilliği, neredeyse her parçası şuradan buradan güneşin küçük de olsa bir ışınını alabilen çeşitli bitkileri ve kendi başına anlaşılmaz bir dil konuşur izlenimi bırakan yumuşak hışırtısı ile ferahlatıcı bir orman, bir koru, o insanlar için tanrı Pan'ın her an bir yerden çıkıvereceği bir korku kaynağı idi. Doğayı sevmek öyle kolay olmamıştır insanoğlu için, doğanın uysallaştırılması, evcilleştirilmesi ve bu yoldan sevilmeye başlanması için aradan uzun dönemler geçmiştir. Başka bir deyişle, insanlar yaratmışlardır doğayı, ona güzelliğini, dinlendiriciliğini, sevecenliğini vermişlerdir. Hiç kuşkusuz, bu çabanın başında edebiyat, resim ve mimarlık gelir. Doğayı seven edebiyat ve doğayı severek bezeyen mimarlık ise, insanoğlunun çok sonraları gerçekleşen büyük birer başarısıdır. Demek bir doğa parçasının güzelliği, insanların katkısından başka bir şey değildir. Siz onu bir de insansız düşünün, kaçacak yer ararsınız.

Bu bakımdan, köprünün Boğaz güzelliğini bo-

zup bozmadığı sorunu, ancak insanoğlunun Boğaz'da eskiden yaratmış olduğu güzellikle bu yeni mimarlık yapıtı arasındaki uyuşma ya da uyuşmazlık biçiminde ele alınmakla bir anlam kazanabilir. Öyleyse konuya bir de o yandan bakalım. Neydi Boğaziçi'nde yaratılan güzelliğin niteliği?

Bizim Boğaziçi âşığı ozanlarımız, yazarlarımız, onun bir Osmanlı yaratıcılığı olduğunda birleşiktirler. Rahmetli Abdülhak Şinasi Hisar, bu konuda şöyle yazmıştı:

«Bizans'ın bin küsur yılık tarihinde Boğaziçi topraklarının bayındır zamanları da olmuştu. Fakat bu imparatorluğun sonlarında ancak yıkık kiliseler, tenha manastırlar, kimsesiz ayazmalar, yoksul balıkçı köyleri çeşidinden birtakım boş yıkıntılar kalmıştı. Yeditepe şehrinin bütün ahalisi ve askerleri, o zamanki en abartmalı iddialara göre bile, Fatih'in, İstanbul'u muhasara eden ordusundan azdı. Bizans şehri ahalisi bunca azalmışken, Boğaziçi nüfusundan söz edilemezdi. Kısacası, Bizans İmparatorluğu zamanında, sonradan kazandığı, bugün tarihteki anlamı ile bir Boğaziçi yoktu. Bu Boğaziçi denilebilir ki, halis bir Türk eseridir...»

Fakat bu «Türk eseri»nden günümüze ne kalmıştır? Gerçekte eski sarayları, altındaki kayıkhaneleri ile yalıları, yaşlı ağaçların gölgelediği sessiz çeşmeleri, renkli köşkleri, küçük evleri, durgun havuzları, bağları, bahçeleri, gezinti yerleri, boyalı sandalları, dinlendirici kahveleri, yersel eğlenceleri ile bu «Türk eseri» bugün bir anıdan başka bir şey değildir. Eski Boğaziçi, bizlere edebiyatımızdan, dedelerimizin anlattıklarından ve bugün ancak birkaç kalıntısını görebildiğimiz eski mimarlı-

ğımızdan oluşmuş bir düşünce olmaktan ileri gidemez.

Gerçi onu yozlaşan beğenimizle, ya da çağımıza uygun yeni bir beğeni yaratamadığımızdan ötürü kıyasıya bozmadık değil, ama zaman hangi yapıtı bütün yaşamı ile ölümsüzlüğe eriştirmiştir ki? Bunu Yahya Kemal şöyle anlatıyor:

«Eski İstanbul'un güzel semtlerini yaratan Türklük, Doğu uygarlığı içinde yaşıyordu; o zaman o uygarlığın manevî havası ile ahlâk ve muaşeret kuralları ile, hayat koşulları ile onları yaratmıştı; şimdi Batı uygarlığının havası ve onun kuralları, hayat koşulları içinde yaşıyor, ona göre konut, semt ve kent yaratmak zorundadır. Türklük, ulusal bilincine sahip olursa, hayat ve varlık görünüşü, eskisinden başka üslûpta, fakat yine güzel olabilir. Atalar, Boğaziçi'nde yalıyı ve kayığı icat etmişlerdi. O yaşayışta zaman yavaş geçiyordu. Zengin yalı sahiplerinin gelirleri ya Anadolu ve Rumeli çiftliklerinden, ya İstanbul'daki mülklerinden, yahut da devlet hazinesinin verdiği maaşlardandı. Orta halli ve yoksul halkın maişeti ise daha basit yollardan, bahçıvanlıktan, balıkçılığa, kayıkçılığa kadar işlerdendi. Zamanla, hep bildiğimiz nedenlerle, bu kaynakların çoğu kurudu. Bu yüzden Boğaziçi de eski parlaklığını yitirdi... Bugün otomobil ve otobüs devrinde yaşıyoruz; hayatını şehirde kazanan bir yurttaş, Boğaz'ın bir tepesindeki evine, en kolay araçla, en kısa zamanda gitmek ister... Gelecek devirlerde yaratacağımız İstanbul'da olduğu kadar güzel olur.»

İnsanoğlu durup dinlenmeden katılacaktır doğaya, katılmalıdır; onu hep yeni baştan kurmalıdır; doğanın güzelliğini, onun başıboş bırakılma-

sında, kendi kendisi olarak kalmasında aramak, bırakın yanlış bir tutum olmasını, elimizde değildir. En yabanıl görünüleri sevmemizde bile, bizim doğaya yabanıl bir anlam katma gibi bir davranışımız egemen olur. Doğa sevgisini yücelten Batı'da romantikler olmuştur; J. J. Rousseau, İsviçre'den Fransa'daki bir dostuna yazdığı bir mektupta, «Burada romantik göller var» diyor. Sonra o göller, sanki doğal biçimlerinde imişlercesine, yapay kayalar arasında, yırtıcı hayvanları ve onların avları ile, saray bahçelerine değin getirilmiştir.

Doğa bizim gereksemelerimizin ve ona dayanan beğenilerimizin biçimidir. Bugünkü Boğaziçi'nin biçiminde de, yeni egemen katların beğenisi sorumlu tutulacaktır.

Bu konuyu, yapımı sona ermiş olan köprünün değil, bir «köprünün Boğaz güzelliğini bozup bozmadığı» sorununa takılanlar için açtım. Gerçekte, böyle bir sorunun, bugünkü köprü ele alınarak ortaya atıldığını ise şimdiye değin duymadım.

3 Ağustos 1973

TARİHTEN ÖNCE VARDIK...

30 Ağustos Zafer Bayramı ile birlikte 1071 Malazgirt savaşının yıldönümü de kutlandı. Önümüzdeki pazar günü Söğüt'te Ertuğrul Gazi'yi anma günü düzenlenecek, aradan 692 yıl geçmiş. Bulun-

mak, görmek istediğim bu anma günü için düzenleyiciler bana da bir çağrı yollamak nezaketini göstermişler, yazık ki, işlerimden ötürü gidemeyeceğim. Bizim yörüklerin özellikle Ertuğrul Gazi için besledikleri saygıyı çok ilginç bulduğumu söyledikten sonra konuma gireyim.

Ulusça andığımız tarihsel günlerimiz hiç de az değil; geçmişi bu topraklarda 900 yılı aşan siyasal olayların ve o olayları yaratan ulu kişilerin yıldönümlerini kutluyoruz. Bu sürem, ulus olma sürecini yaşayan bir toplum için, bir ulusal karakter, bir ulusal kültür yaratma işinde gerekli olanak ve kaynakları kapsayacak yeterliktedir. Ama kimi yurttaşlarımız bununla yetinmiyorlar, tarihimiz daha eski olsun istiyorlar, atalarımızı Çin seddini aşan savaşçılar arasında bulmaktan hoşlanıyorlar, demek elden geldiğince uzun ve eski bir tarihimiz olsun diye düşünüyorlar.

Tarihe düşkün bir görünüşümüz var. Yurdumuzda basılan tarih dergileri, ansiklopedileri, tarihle ilgili kitaplar böyle bir görünüşe hak verdirir gibidir; ama ben yine de söyleyemem tarihsever bir ulus, bilemediniz kendi tarihine düşkün bir ulus olduğumuzu. Geçende Türk karikatürü ve mizahı üzerinde, yeni basılmış bir kitabın önsözünü okuyordum; «Aydede» mizah dergisine ilişkin bilgi verilirken, Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu başkaldırısına karşı gelen Refik Halit Karay'ın zafer kazanıldıktan sonra Yüzelliliklerle birlikte Malta'ya sürüldüğü yazılıyordu bu önsözde. Neresini düzelteceksiniz... Yüzellilikler diye anılan kişiler, sürgün cezasına değil, giyapta ölüm cezasına çarptırılmışlardı; Malta, Ankara hükümetinin değil, İngilizlerin sürgün yeri olarak kullandıkları

bir adaydı, oraya Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk yurtseverlerini sürmüşlerdi İngilizler.

Sonra da kimi gençler, «Bize tarihimiz yanlış anlatıldı, resmî ideoloji ile koşullandırıldık» diye dert yanıyorlar. Düşünün ki, bu yanlış, çok yakın bir geçmişteki bir olayla ilişkilidir. Ya Malazgirt üzerine açılsa, acaba kaçımız yanlışsız konuşabiliriz? Ertuğrul Gazi'nin yaşamı üstüne, işe yarar hiç bir belge yok elimizde, türbesinden başka. Hele onun babası, dedesi üstüne, doğru olarak hiç bir şey bilmiyoruz... E, biz bu durumda nasıl olur da Çin seddine değin uzanırız, anlaşılacak şey değildir.

Bu bakımdan, önemli tarihsel olaylarımız üstüne yazılan ve basılan kitaplar da bence yeterli değildir hiç. Üstelik bu gibi konular sadece bilim dünyası için, üniversiteler için değil, daha geniş öğrenciler ve halk için de yazılmalı, basılmalı. Çünkü, bilimsel kitapların görünüşünden, iyi niyetli, alçak gönüllü okur korkabilir; sonra o hiç de zorunlu değildir bir tarihsel olayı bütün belgeleri ve ayrıntıları ile öğrenmeye. Nedir onun için önemli olan? Biz nereden gelmişiz, nereye gidiyoruz? İşte bu... Ve hepimiz için, «Biz kimiz?», «Türk diye kime derler?», «Türk nasıl bir insandır?».

Başka bir deyişle, bizim ulusumuz, Türk Ulusu dediğimiz bu toplum nasıl oluştu, hangi olaylar, hangi geniş çaplı değişmeler, hangi düşünce ve inanışlar etkiledi onun oluşumunu? Ne gibi evrelerden geçti onun biçim alışı? Uygar bir toplum, bu sorunun yanıtını açık seçik olarak verebilmelidir. Başka bir deyişle, bizim ulus olabilmemiz, bu sorunun yanıtını aramamıza bağlıdır.

Bizse daha çok nereden gelmiş olduğumuz üzerinde dururuz. Bu alanda bugüne değin ortaya atılmış olan başlıca düşüncelere göz gezdirmekte yarar umarım.

Ulusça Orta Asya'dan gelmiş olduğumuzu ileri süren düşüncenin, bence anlaşılmaz, ya da tartışmalı kalan yanı, ulus olgusunu tarihsel bir süreç saymaması, onun zamanını, oluşumunu hiç dile getirmemesi, kısacası Türk ulusunu tarih boyunca «ulus olarak» bulunmuş varsaymasıdır. Oysa, ulus denilen toplumsal olay, yakın çağların ekonomik - siyasal bir ürünüdür. Bütün ulusların tarihi, bilemediniz iki yüz yıl içinde dolaşır durur. Bize gelince, biz ulus olma zorununu duyduğumuz ve bunun ekonomik koşullarının başlangıcı içine girdiğimiz zaman, ulus kavramını Batı'dan aldık. Başka türlüsü olamazdı da ondan. Ulus birliğine gitmek için örnek aldığımız (Mustafa Kemal, Fransız Devrimi'nden esinlendiğini sık sık söylemiştir) Avrupalı ulusların hiç biri, tarih boyunca «ulus olarak» bulunmuş olduklarını savunmazlar, çünkü savunamazlar ve buna lüzum da duymazlar. Ama bizim içimizden biri çıkar da, «Bütün tarihte Türk ulusu vardı» derse, bunun nedenini Cumhuriyetimizin onuncu yıl marşında ararım. Bilindiği gibi o marşta, «Tarihten önce vardık, tarihten sonra varız» diye bir söz geçerdi.

Türkler üstüne gerçekten ilginç bir kitap yazmış olan David Hotham, bizim dilimize de son günlerde çevrilip basılan bu kitabının bir yerinde, Ankara'da, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde iken, Türk öğrenci arkadaşlarına, duvarlara asılmış olan ve Türklerin göç yollarını gösteren Orta Asya haritasını göstererek bu oklara inanıp inanmadıkları-

nı sorduğunu anlatıyor... Biz alışmışız, ama garip geliyor onlara. Bunca eski bir ulusal tarih, bir Batılı için akıl alır şey değildir.

Gerçi, bir toplumun hangi tarihten başlayarak ulus adını aldığı, alabileceği hiç bir zaman kesinlikle belirtilemezse de, yavaş yavaş, biçimden biçime geçerek, bağlayıcı kültürel koşullarını da yaratarak bu niteliği kazanmasına neden olan olaylar sayılıp dökülebilir. Sözgelişi, yaygın olan inanış, Fransa'da ulusal bilincin 1789 Devrimi ile kendini bulduğu noktasında toplanır. İngilizler, bu türden bir neden olarak Yüz Yıl Savaşları'nın sonunu ortaya atarlar. Ülkelerini işgal eden Napolyon'a karşı direnmeye başlamakla Almanlarda ulusal bilincin ilk belirtileri oluşmuştur. Rusya için de aynı neden ileri sürülür. Bunun en ilginç belgesi, Tolstoy'un Savaş ve Barış adlı romanıdır. İtalyan birliği, Cavour'un önayak olduğu 1860 plebisitine değin gecikir. Yunanlıların ulus olma çabalarını, Avrupa romantizmi desteklemiş ve Osmanlı düşmanlığı beslemiştir...

Ekonomik gelişimlerin belli bir döneminin zorladığı ulusal birlik için temeller aramak amacı ile tarihe bakış, bu uğurda başkaca kültürel bağlar sağlanmasına olanak hazırlar. Bu bakımdan, geçmişte kendimizi hep «ulus olarak» bulunmuş varsaymak bir yanılgıdır. Bu yanılgı, ulusal birliği sadece duygusal bağlara borçlu sayma alışkanlığından gelse gerektir.

Bu konuda başka bir görüş, uygarlığımızı bu toprakların tarihi ile temellendirmemiz gerektiği görüşüdür ki, niteliğini daha önce belirtmeye çalıştığım görüşten, uluslaşma ögelerinin, kültürel

kaynakların arandığı alan ve zaman bakımından ayrılmaktadır. Hititlerden başlayarak Anadolu tarihini, kendi tarihimiz saymak, kültür özelliklerimizi bu toprakların taşıdığını, bu topraklardan çıkarabileceğimizi içerir. Bugün oluşturmakta bulunduğumuz ulusal karakter ve kültürün kaynaklarındaki ögeler elbette kesinlikle saptanacak şeyler değildir. Bunların yorumu sürüp gidecektir. Sözgelişi, Yahya Kemal, bizim tarihimizin kesinlikle 1071 Malazgirt Savaşı ile başladığını öne sürüyor ve «Yeni bir yurt, yeni bir ulus yaratır» diyordu. Tutarlı bir düşünür olan bu ozanımızın «ulus ve yurt» görüşleri üzerinde önemle durulmalıdır.

Ancak şimdiden takınılması, hattâ geç kalındığı bile söylenecek olan bir davranış vardır ki, onun üzerinde kısaca durmayı gerekli sayıyorum. Bir Batılı tarihçi diyor ki: «Tarih, geçmiş olayları, bugünün gereksemelerine göre toplar ve bölümler. İnsan ne aradığını bilmezse, ne bulduğunu da bilemez. Tarih, ölümü, yaşamın işine yaraması için sorguya çeker.»

İşte bence en önemli sorunumuz, bu düşüncelerin ışığında ortaya çıkıyor. Biz nasıl bir uygarlık, nasıl bir ulusal karakter oluşturmak istiyoruz? Bunu bilmedikten sonra tarihe bakış, basit bir meraktan öteye geçemez.

Bu konuyu edebiyat açısından başka bir yazımda ele almak istiyorum.

31 Ağustos 1973

Lev Tolstoy, «Savaş ve Barış» romanı ile ilgili olarak yazdığı, tarihe (Tarih felsefesine) ilişkin düşüncelerini yansıtan uzun incelemesinde, Rusya'da ulusal bilinçlenmenin nedeni saydığı Rus-Fransız savaşının kuşbakışı görünüşünü şöyle çizer: «1789 da Paris'te bir çalkantı başlıyor; bu çalkantı büyüyor, taşıyor, dalgalanıyor ve kendini ulusların batıdan doğuya doğru akımı ile belli ediyor. Bu hareket birkaç kez doğuya yöneliyor ve orada doğudan batıya yönelen karşıt hareketle çatışıyor, 1811 yılında bu çatışma en son sınırına, Moskova'ya kadar uzanıp gidiyor; sonra da doğudan batıya, şaşılacak bir simetri ile ona tamamen karşıt bir hareket meydana geliyor ve gene tıpkı birincisi gibi bu da peşinden, ortada bulunan ulusları sürükleyip götürür. Sonunda karşıt olan hareket, batıdan gelen hareketin doğduğu noktaya, Paris'e varıyor ve orada duruyor.»

Birçok kez belirttiğim gibi, Napolyon savaşları, Avrupa halkları üzerinde de bu etkiyi yapmıştı. Bu açıdan bakıldığında, ulusal bilinçlenme, bir savaş ya da savaşlar takımı, bir yengi, bir yenilgi, demek bir düşman gereksiyor, bu örneklerde görüldüğüne göre. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş süreci içinde, Müslüman olmayan halkların uluslaşma çabaları ile birlikte «Türk» adı ile bu amaç belirdi. Tıpkı Tolstoy'un anlattığı gibi, burada da, önce batıdan doğuya (Haçlı orduları), sonra doğudan batıya (Osmanlı orduları), sonra yine batıdan doğuya (Yunan orduları) gidip gelmeler oldu (Masala değin inip Troya savaşını anmıyorum). Kapitalist Avrupa'ya karşı:

çığlığı yeni amacın işaretidir. Balkan halkları arasında Osmanlılara ilk başkaldıran ve bağımsızlıklarını alan Mora Yunanlıları, Adalar gemiciliğinin getirdiği çok büyük kazançlarla burjuvalaşmanın verdiği gücü, Osmanlı düşmanlığı ile besleyerek bir ulusal amaca yöneldiler. Yeni sınıf bağımsızlık istiyordu; Fransız devrimi ona gereksediği kuramsal desteği sağlıyordu.

Biz ise, Osmanlı olmaktan Türk olmaya, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı ile geçmeye başladık. Soylu sınıf ekonomik gücünü yitirmişti, özellikle Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yol burjuvaziye açılmıştı. Ulusun ilk gereksediği «Yurt» artık kesin çizgileri ile benimsenmişti. Anadolu'da çoğunlukla Rumların elinde bulunan iş, girişim, zanaat alanlarına Türkler giriyorlardı. Osmanlı tarihinin ve kültürünün beslemekte yetersiz kalacağı belli olan bu yeni toplum oluşumu için yeni bir dil, tarih ve kültür anlayışı gerekliydi. Ülkücülerin bütün çabaları uluslaşma amacına yönelikti. İşte bizim kuşağın yaşamı bu dönemi kapsar. Mustafa Kemal'i, büyük asker sıfatı yanında, asıl bu niteliği açısından görmek, sanırım, birçok yanılgıların önünü alır.

Bu dönemde hangi düşünce akımları ve eylemleri ortaya çıktı? Ve bunlara ne gözle bakıldı? Kimi çevrelerin dudak bükecekleri bu konu üzerinde kısaca durmak istiyorum.

Çünkü dil, tarih, arkeoloji, güzel sanatlarda yer alan yeni anlayışlar, eğitim sorunları... Demek elli yıllık Cumhuriyet dönemini kapsayan bu etkinlikleri, uluslaşma sürecinin belirtileri olarak ele

almak, «bilimsel dünya görüşü»ne hiç de aykırı olmasa gerektir.

Dilde özleşme, dinsel kavramlardan, bilimsel çağdaş kavramlara geçişin, başka bir deyişle bir uygarlık değişiminin zorunlu kıldığı bu davranış, sağda ve solda, birçok aydınca desteklenmemiştir. Desteklenmemek şöyle dursun, sözgelişi dil çalışmaları alaya alınmış, küçümsenmiştir. O alaycıların, küçümseyicilerin çoğu (tanıdıklarımı düşünerek yazıyorum bunları) çok sonra uydular bu gidişe... Katıldılar demiyorum, çünkü katkıları olmadı. Bana göre, bu küçümseyiciler, karşı gelicilerden daha olumsuz durumda idiler.

Tarih Kurumu'nda örgenleşen tarih çalışmaları, yine o genel çabanın başka bir yüzünü verir. Yurdunu kazanmış ve bilmiş, dilini kendileştirmiş ve zenginleştirme yolunu tutmuş olan bir toplum, kapitalist, emperyalist güçlerce dünya çapında yaydırılmak istenen üstün ırk - aşağı ırk, üstün ulus - aşağı ulus sömürü hilesinin foyasını ortaya dökmek görevini kendinde bulacaktı elbet. İşte David Hotham'ın gülümseme ile karşıladığı oklu Orta Asya haritasını bu açıdan değerlendirirsek görürüz ki, Atatürk'ün önayak olduğu bu fazla iddialı varsayım, temelde, bütün insanların eşit olduğu önerisini taşıyordu. Böylece de kapitalist oluşuma ilk ulaşan Avrupalıların, bu oluşumun zorunlu sonucu emperyalizm ile dünyaya el atmaya kalkınca, bu küstahça oldu-bittiyi, yoksul uluslar üzerinde kendi doğal hakları, üstünlüklerinin kaçınılmaz payı imiş gibi gösterme sahtecilikleri açıklanmak isteniyordu. Okullarda değişmez bir gerçekmişçesine öğretilen Yunan mucizesi, salt Avrupalılardan geldiği için mi dokunulmaz sayılacaktı? Atatürk

hiç bir zaman ırkçı ve Asyacı olmamıştır. Ayrıca, Anadolu tarihinin bilimsel yöntemlerle yeni baştan incelenmesi onun büyük bir tutkusu idi. Nitekim, Türk arkeologları, yönettikleri yeni kazılardan çıkarılan değerli belgelerle adlarını bütün dünyada duyurdular. Bu kazılardan sonra Hitit tarihinin yeniden yazılması, ilkçağ bilgilerimizde çok önemli düzeltmeleri gerekli kıldı. Batı'da, Batı üstünlüğü amacına yönelik bilim verileri, bu kez Anadolu'da, insanlığın daha eski aşamalarını gösteren verilerle karşılaşıyordu.

Tarih alanındaki bu çabalar da, dil sorunu için olduğu gibi, küçümsendi, kötülendi, alaya alındı. Oysa yapılan, yapılmak istenen, ulus olarak eşitçe yaşamak hakkını elde etmek istemindeki bir toplumun, sömürücülüğe yarayan bir tarih anlayışından başka bir tarih yaratma, bunun için de geçmişi amaçlı olarak yeniden yorumlama eylemi idi. Bunu, eşitsizliğe ve sömürüye karşı başkaldırmış bir ulus, ancak kendisi yapabilirdi. Başka ulusların düşünürlerinden hazır reçeteler bulunamazdı. Hazır reçete alışkanları için oklu Asya haritası gibi, bu toprağın ilkçağına değer verme çabaları da kolayca hafife alınabilirdi. Alındı, alınıyor da. Bilinmeyen şudur ki, bir ulusun tarihini, biraz düş, biraz masal, biraz yorumla, ama mantıksal bir düzene oturtularak benimsenen bir geçmiş yaratır. Tarihini hiç kimse getirip vermez bir ulusa, onu toplum kurar; bir tarihçinin dediği gibi, «Yaşam, kendi yararına, ölüyü sorguya çeker.»

Bu düşünceleri savunmaya kalkanların, en azından «saflıkla» nitelendirildiklerini bilmiyor değilim. Ama ne yapacaksınız ki, edebiyatımızda, genellikle güzel sanatlarımızda görülen yadsına-

maz gelişme, bu «saf»ların çabası ile gerçekleşmiştir.

7 Eylül 1973

KONUŞMAMIZ

Geçende gazetelerimizden birinde okudum, bir spor ilgilisi, yurtta futbolu kalkındırmak için ilkokullara futbol dersleri konmasını öneriyordu; sadece ilkokullara değil elbet; ilkokullardan başlayarak bütün öğrenim boyunca sürüp gitmek üzere. Kitaplar yazılacak, öğretmenler bulunacak (belki de getirtilecek), sınavlar yapılacak... Böylece futbol sorunu kökünden çözümlenecek. Bu öneri uygulanacak olursa, sonuca kısa süre içinde varamayacağımızı şimdiden bilmek gerekir; yüzbinlerce öğrenci içinden, ayıklanma yolu ile, diyelim yirmi yıl sonra usta futbolcular yetişecektir.

Bu öneriden yüreklenerek, ben de, daha alçak gönüllü, gideri az, yeni bir örgütlenmeyi gerektirmeyen, belki de sonucu daha kısa süre içinde alınabilecek olan bir öneride bulunmak istiyorum: İlkokullardan başlayarak bütün orta öğretim süresince Türk dili fonetiği ve diksiyonu dersleri konamaz mı? Bunun gerekli olduğu kanısındayım.

Rahmetli Refik Ahmet Sevengil, TRT yönetim kurulunda birlikte çalıştığımız günlerde, radyo konuşmaları bu açıdan gündeme alındığı her kez, sık sık, «Türkçenin yanlış konuşulması artık üniversi-

te profesörleri düzeyini bulmuştur,» derdi. Bence de haklıydı ve bu haklı oluş gerçekte ortaya büyük bir güçlük çıkarıyordu: Türkçenin yanlış bir diksiyonla konuşulması üniversite profesörleri düzeyine vardığına göre, sorun, çözümden yoksun kalmaktadır, bir bakıma. Doğrusunu kim, kime öğretecek? Hukuk Fakültesi'nde okuyan bir öğrencinin, «Ben hukuğa gidiyorum,» dediği ve üniversite profesörünün, «hukuka gidiyorum» denmesi gerektiğini söylemediği, söyleyemediği sürece, dilimizin hızla başka bir ses biçimine girmesi nasıl önlenir? Gerçekten de, bırakalım öğrencileri, «dahi» yerine «daahi», «hatırasına» yerine «hatıraasına», «mizah» yerine «miizah», «hulâsası» yerine «hulâsaası» denmesi, aydınlar katında bile olağan karşılandığına göre, konuşmanın doğrusunu aramak neredeyse gereksiz düşecektir.

Konuşmanın zamanla değişmesi, her dilin başına gelen bir olaydır. Örneğin, Cervantes'in gününde İspanyolcanın nasıl konuşulduğu, dil bilimcilerini uzun süre uğraştıran bir sorundu; neden sonra buldular 16. yüzyıl İspanyolcasının İstanbul Yahudileri arasında konuşulduğunu; oysa, duyduğuma göre, bizim Yahudilerin dillerini İspanyollar anlamazlarmış. Bunca değişmiş demek İspanyolca.

Türkçe de, zaman içinde, böyle bir değişime uğramıştır; (Türk dilleri ailesi içindeki lehçe ayrılıklarını bir yana bırakarak) ses düşmesi (Yumurtga - yumurta), kaynaşma (bulama aş - bulamaç), ses türemesi (ılan - yılan) gibi fonetik olaylar, Türklerin İslâm dinini benimsemelerinden sonra ortaya çıkan yabancı dil etkileri, Anadolu'da yerleşmenin doğal sonucu olarak yersel dillerle

karışma, Batı ile ilişkilerin getirdiği yeni sözcükler, dilimizin ses yapısında büyük değişiklikler doğuşturmuştur. Dil-bilim bunları izler, kurallarını yeniler, öğretimini düzenler. Ancak yine de tutucu olmak durumundadır dil-bilim, onun görevidir bu, olayları görmezlikten gelemez, yoksa böyle bir değişim süreci, dil öğretimini olanaksız kılardı. Herkes istediği gibi konuşsun, istediği gibi yazsın denememesi de bundandır. Çocuğumuz ya da bir yabancı bize, «Şu sözcüğün doğru okunuşu nedir?» diye sorunca, bunun karşılığını vermek zorunda değil miyizdir? Bu zorunluluk öylesinedir ki, yanlış vurgulanmış bir sözcük, tümden başka anlama gelir; sözgelişi «kartal» sözcüğünde ilk hece vurgulanırsa yer adı, ikinci hece vurgulanırsa kuş adı anlaşılır; «kara gözlü» anlamına gelen «kara göz» ile, Hacivad'ın arkadaşı «Karagöz» adı arasındaki ayrım, konuşurken yine vurgu ile belirtilir. Bir dilin öğretiminde fonetik ve diksiyona bunca önem verilmesi, sadece o dilin güzel konuşulması için değil, doğru konuşulması içindir. Dillerde zamanla büyük değişiklikler olması, bir dilin belli bir dönemde yanlış konuşulmasını hiç de olağan göstermez.

Yanlıştır yargısı ile değişmeyi durdurmak olmamalı elbette amacımız, gerçekte istesek de yapamayız bunu, yanlışlar zamanla doğru olarak benimsenir; sözgelişi, Arapça «ayın» sesi dilimizde olmadığı, yazımızda gösterilmediği için, artık «camii» diye değil de, «camisi» diye yazıyor ve söylüyoruz, bunun doğrusunda direnemeyiz, direnmemeliyiz. Ancak, bugün ortaya çıkan değişikliklerin bütün nedenleri üzerinde durmadan da edemeyiz. Nedir bu yanlışların nedenleri?

Bugün, benim görebildiğimce, yanlış sayılması gerekli söylenişler, genellikle yabancı dillerden gelme sözcüklerde kendini gösteriyor. Başta verdiğim örneklerden birkaçı üzerinde durayım: Arapça «hatıra» sözcüğünde, bilindiği gibi, yalnızca birinci hece uzundur, «hatıraasına» demek yanlıştır; ama bu sözcük yerine Türkçesi «anı» kullanıldığında, güçlük tümü ile ortadan kalkıverir; çünkü, Türkçede uzun hece yoktur; «hulasaası» diye yanlış söyleyeceğimize, «özeti» diyebiliriz. İşin çok şaşırtıcı yanı, Arapça sözcüklerde gereksiz uzatmalar ya da kısaltmalar yapılmasıdır: «dahi»de ilk heceyi, «ıızah»da ilk heceyi, «hulâsa»da üçüncü heceyi uzatmak; fakat, «şive»de birinci heceyi, «vacdan»da ikinci heceyi, «ganimet»te ikinci heceyi kısaltmak gibi. Fransızca «série» ile Arapça hızlı anlamına «seri» sözcüklerinin karıştırılması ise büsbütün başka bir durum çıkarıyor ortaya: Fransızca sözcüğün ikinci hecesi uzatılıyor ve böylece o sözcük Arapçalaştırılıyor, bilmeden. «Seri' yazılar» hızlı yazılar anlamına mı, yoksa sıra yazılar anlamına mı, çıkaramıyorsunuz. Bir tanıdığım, eski Etfal (çocuklar) hastanesi yerine, etual (étoile) hastanesi demişti. Neyse o hastanenin adı, «Çocuk Hastanesi» oldu da kurtulduk.

Niyetim, bir gazete yazısının dar olanağı içinde, bu yanlış söyleyişleri sıralamak değil elbet; varmak istediğim, göze batan diksiyon yanlışlarının genellikle yabancı sözcüklerde ve genellikle uzatmalarda, kısaltmalarda ortaya çıkması olayıdır. Bunların yeni kuşaklarda sık görülmesi ise yazı devriminin kaçınılmaz sonucudur; çünkü, Arapça eğitimi yapılmadıkça, alfabemiz Arapça sözcüklerin doğru okunmasını sağlayamaz. Türkçenin ta-

lihsizliği, bunca etkisi altında kaldığı Arapça ile, dil ailesi olarak ya da sözcük yapısı bakımından hiç bir yakınlığı bulunmamasıdır. İşte Latin alfabesi bu açıklığı gözler önüne sermiş, bu yüzden de Türkçecilik akımının hızlanmasında büyük yarar sağlamıştır. Bugün bize düşen ilk iş, yanlış söylediğimiz Arapçayı bırakıp, doğru konuşmamız kolay olan Türkçeyi güçlendirmektir.

Denebilir ki, durum böyle ise, yabancı sözcüklerin yanlış söylenmesi Türkçeye zarar vermez; gerçekte bu gibi yanlışların Türkçe diksiyon yanlışları sayılması da doğru değildir. İşte konumuzun bam teli buradadır. Hangi sözcüklerin niçin yanlış söylendiği bilinmiyorsa, Türkçenin ses yapısı bilinmiyor demektir. Bu yüzden de, yanlışlar sadece yabancı sözcüklerde kalmamakta, öz Türkçe sözcüklere de geçmekte, dahası, Türkçe tümcenin ezgisi de bozulmaktadır. Bunun da göze çarpan örneği hava alanı Türkçesidir. Ama sözcük ve tümce vurgusu, boğumlanma ve tümce ezgisi yanlışları, artık tiyatro - sinema düzeyini kaplamıştır.

Kendine özgü çok belirli bir ses yapısı bulunan dilimizin, özellikle «konuşma» ele alınarak, ilkokullardan başlamak yolu ile, liselere değin öğretilmesine ilişkin bu önerim, futbol dersleri konulması önerisinden daha az önemli sayılamaz.

23 Şubat 1973

TATİL

«Melankoliye tutulduysanız, uzaklara bakın, geçer» diye yazmıştı ünlü Fransız düşünürü Alain; uzaklara bakınca göz dinlenir, böylece de bu dinlenme sinirleri etkilermiş, yumuşatırmış insanı... Demek oluyor ki, melankoli bir göz hastalığıdır onca. Bir zamanlar doktor İzzettin Şadan, «Aşk bir ifrazattır,» demişti. Ruhsal durumumuzu, organlarımızın çalışmasına bağlı gören bir anlayışın ürünüdür bu gibi görüşler ve insana ilk bakışta ne denli aykırı gelse de, gerçeğin bir parçasını taşırlar. Ruhumuzu fazla şımartmaya gelmez.

Göz sinirlerinin sadece bedenimiz üzerinde değil, ruhumuz üzerinde de etkin olduğunu gösteren başka tanıtlar da vardır; sözgelişi, bol ve yakın ışık düpedüz bir işkencedir. Güneş, kimi zaman, bütün renkleri silercesine yabanlaşır ya, baş dönmesi verir adama. Buna karşılık gece, hiç bir rengin bulunmadığı gece, daha uysaldır. Güneşte denize bakmak oldum olası yormuştur beni. Bakın, şimdi hekimler, uzun uzun televizyon seyretmenin ve karanlıkta televizyon seyretmenin zararlı olduğunu söylüyorlar. Böyle diycrek televizyonu ortadan kaldırsalar sevinirim. Neden derseniz, bu yeni buluş, hiç de insanın iyiliğine değil gibi geliyor bana. Ya da ben yenilikçi değilmişim meğer, bakıyorum da yaşamın bilinen yollarında daha doyurucu bir tad var.

Alain'in uzaklara bakışı gibi, yeşil de her zaman dinlendiricidir. Ruhunuz mu sıkıldı, kırlara gidin, derim ben, deniz kıyılarını salık vermem. Biz Türkler denize bin yıldır alışamamışızdır. Koca Selçuk İmparatorluğu, çıka çıka bir Alanya'dan

çıkmış denize, sonra bir de şöyle bir Antalya'dan bakmış, bu kadar yeter demiş, çekilmiş geriye. İstanbulluyum, oturduğum ev deniz kıyısında, artık bunu ben söylersem varın üst yanını düşünün! Şimdi bana, Osmanlı denizciliğini ansıtanlar çıkacaktır, biliyorum; hele bugünlerde Barbaros'un anıları en çok okunan kitaplar arasında, kaç arkadaşımdan duydum, hemen alıp okuyacağım. Barbaros büyük denizci elbet, ama gene de tarihin yargısı şudur ki, Osmanlı İmparatorluğu denizde kazanamadığı için çökmeye yüz tutmuştur.

Bunları yazıyorum ya, ulusumuzun bir kara ulusu, toprak ulusu sayılmasına gene de gönlüm razı olmuyor bir türlü, bir yarımada Anadolu, onun sahiplerine denizcilik yakışır elbet. Bu bakımdan kıyılara koşmalıyız, oralarda oturma yerlerini çoğaltmalıyız, balık yemeliyiz, gemilerimizin sayısını artırmalıyız. Ama ne yazık ki, kıyılarımız büyük ölçüde kimsesizdir hâlâ; gerçi şimdi şimdi çeşitli kıyı bölgelerinde, kent insanları yer alıyor, evler yaptırıyorlar, ama biliyor musunuz, köylülerimiz hâlâ kıyılardaki toprakları, içerdeki topraklardan daha ucuza satmaktadırlar. Neden derseniz, içerisi tarıma yarar, o bakımdan değerlidir, kıyı ise nedir ki... düşüncesi. Kıyı da balıkçılığa yarar diyeceksiniz. Ama işte biz daha ulusça o çizgiye değin gelmemişizdir. Bu yüzden kıyılarımız ıssız ada izlenimi bırakıyor. Büyük çoğunluğumuz ne deniz balığını yiyor, ne tatlı su balığını.

Biz gene dönelim yeşile. Güneşte takılan gözlüklerin en iyisi yeşil renkli olanıdır. Burada iyi ile yararlıyı içiçe görüyoruz. Çünkü, gözün en rahat durumu, yeşile bakarkenki durumu imiş, hiç bir gerilme olmazmış yeşile bakarken gözde. Titre-

şimi zayıf da ondan. Ressamlar soğuk renklerden sayarlar onu. Ama işte bunun verdiği dinlendirici keyiftir bize yeşili sevdiren.

Bilirsiniz, eski bir masala göre, Orta Asya'da kuraklık olmuş da, yeşil kalmayınca Türk'ün ataları göç etmeye başlamışlar oradan, yeşili, demek ki suyu bulmak için. (Bilmem ki, doğru mudur, değil midir?) Atatürk'ün yazdırdığı Akın adlı oyunun konusu bununla ilgili idi. Ama orman yangınlarını duydukça bir kuşkudur düşüyor içime, acaba o masal bizim ırkımız için değil de, başka bir ırk için mi çıkarıldı diye. Çünkü, ağaçlarımızı kendi elimizle yok edişimizin bu masalla çatıştığı ortadadır. Ya da unutmuşuz o eski felâketi. Orta Asya'da iken susuz kalmış olduğumuz aklımızdan çıkmış, insan hali. Ama şunu olsun unutmamalıyız ki, ağaçsızlık kuraklığa yol açar ve yeni bir kuraklık felâketi karşısında göç edecek yer kalmamıştır artık dünya yüzünde. Hiç bir masal iki kez doğrulanmaz. Bu yıl kuraklık yüzünden buğday üretiminin, geçen yıla göre iki milyon ton eksik olması gözlerimizi açmalıdır.

Bu yaz bir yerlere gidip dinlenme fırsatını bulamadığım için, yeşil kırları, mavi denizleri kurarken başladım bu yazıya. Gözlerimin önünde renkler uçuşuyor. Onun için dönüp renklere geliyorum. Göz rengi olarak yeşilin beğenilmesi nedendir peki? Burada durum adamakıllı karışıyor. Çünkü, aşk coşkun bir duygudur, yeşilin verdiği rahatlıkla bağdaşamaz. Bir âşık, sevgilisinin yeşil gözlerine bakıp da gevşer, uyumaya kalkarsa rezalet olur. Gauguin, yeşili morla, turuncu ile uyumlaştırmayı severmiş. Geçen ayki Varlık dergisinde ressam Nurullah Berk yazıyordu: Bir tablosunda Gauguin,

yatağına uzanmış, gece karanlığında gelecek kötü ruhları, cinleri bekleyen Tahitili bir genç kadını resimlemişti. «Korkuyu, titreyerek bekleyişi ne güzel canlandırmışsınız,» diyen bir dostuna Gauguin, «Konu bu ama benim için önemli olan, aradığım yeşil - mor, turuncu uyumdu,» diye karşılık vermiş. Böyledir bu ressamlar, konuya boş verip renge tutulurlar, arı olarak görürler ve öyle severler rengi. Bizim içinse maddenin bir niteliğidir renk. Tanrı göstermesin, insanı, toprağın bir niteliği saymak ne korkunç olurdu!

Yedi rengin bir ucunda duran yeşilin tam karşıtı ise kırmızıdır. Sıcak, titreşimi yüksek bir renk. Hani nerdeyse sinirli. İnsanın yeşili sevmesi, elbette kırmızıya karşı tam tersi bir duygu yaratacaktır onda, yaratmıştır da. Ama kırmızıya karşı olan korkumuzun kaynağında, kanın kırmızı olması olgusu yatar. İnsan oldum olası korkmuştur kandan. Trafik işaretlerinde kırmızının tehlike göstermesi bundandır. İnsanoğlu bunu, öğrenmeden bilir, çünkü ölümden korkar. Hayvanlar da korkuyorlar ölümden, anlıyorlar öldürüleceklerini. Deve, öldürüleceğini anlayınca gözyaşları dökerek ağlarmış.

Maviye gelince, ikisi ortası bir yerde o. Soğuk renklerin en tipik olanı. Yapısında hiç bir yabancı renk yok. Sınırsızlığın, sonsuzluğun sembolü olarak görülmüş. Fakat bunun İngilizcesinde sıkıntı, keder anlamı da vardır ki, akıl erdirmek güçtür. Maviyi çok seven Sabahattin Eyuboğlu'nun, bunu öğrenince çok canı sıkılmıştı. Güney denizlerimizin rengi daha çok lâciverte çalar. Denizlerin bu renkleri nereden aldıklarını bir türlü öğrenemedim. Çünkü, deniz suyunu bardağa koyunca renk filân göremiyorsunuz.

Deniz banyosunun yirmi birde yararlı olacağının, hem de doktorlarca söylenmesini anlamak çok güçtür. Çünkü, doğada sayı yoktur. Sayı insan kafasının bir uydurusudur. Bu bakımdan, sayılarla doğal etkiler arasında ilişki kurulması bende bir çeşit gizemcilik izlenimi bırakır hep. Ya da şaşkınlık uyandırır doğanın sayı ile çalışması. Acaba matematiği o mu bize öğretti, yoksa biz mi ona öğrettik?

Van Gogh bir gün açık havada çalışırken, birden fırtına çıkmış, çiçek açmış bir erik bahçesinde imiş, arada bir güneş çıkınca binlerce küçük beyaz çiçek ışıl ışıl parlıyormuş. Resim yapmayı bırakmamış Van Gogh, diyor ki, mektuplarından birinde: «Öyle güzeldi ki! Bu beyaz parıltıda çok sarı var, mavi ve leylâk rengi karışık bir sarı, göz de beyaz ve mavi. Ama kış kıyamette yapılan bu resme bakalım ne diyecekler?»

Doğayı Van Gogh'un gördüğü gibi, bir renk cümbüşü halinde görebilmek ne mutluluktur. Tatiliniz renkler içinde geçsin!

24 Ağustos 1973

İNSANLAR VE YASALAR

Bizde yazılı tarih, genellikle bir «Padişahlar tarihi» olmuştur; bilemediniz vezirlere, paşalara dek uzanır, ama halk isyanlarına şöylece dokunup ge-

çer, toplumsal, ekonomik nedenler üzerinde hiç durmaz. Çünkü, ekonomik nedenin önemini kavramamıştır Osmanlı tarihçisi. Giderek Fatih'ten önce, onun adı «müverrih» de değilmiş, nessap derlermiş. Nesepçi, padişaha soy sop bulan. Baştakine soy sop bulma işi, kökleri çok gerilere giden bir eğilimden doğmaktadır. İlk çağ kıralların, kahramanlarına, ta tanrılara değin varan bir soyağacı bulma çabası o zaman çok yaygındı. Çünkü böylece, kralın insanüstü niteliği ortaya konmuş, gücünün büyüklüğü saptanmış, insanlara ise ancak onun buyruklarına uyma zorunluğu yüklenmiş olurdu.

Tarihimize daha geniş açıdan bakmak, hele tarihsel olayların nedenleri arasında ekonomik nedenlere eğilmek yöntemi, denebilir ki, bizde Cumhuriyet'ten sonra değer ve güç kazanmıştır. Ömer Lütfü Barkan, Mustafa Akdağ, Enver Ziya Karal gibi değerli araştırıcıların belgelere dayanan özgün çalışmaları ortaya çıktıktan sonra, artık tarihsel olayları, eskiden olduğu gibi, sadece şu ya da bu kişinin üstün gücü ya da eksik gücü ile açıklama eğilimleri değerden düşmüştür. Başka bir deyişle, olayların nedeni olarak sadece kişileri görme anlayışı, yerini, o kişilerin oluşumunu da açıklayacak olan genel toplumsal nedenlere bırakmıştır. Demek biz, bu konuda, kişilere bağlı rastlantılar anlayışından, eski tutumun hâlâ yaşayan birtakım kalıntıları bir yana bırakılacak olursa, toplumsal yasalar anlayışına geçmiş bulunuyoruz.

Ancak, sadece bizim durumumuz açısından değil, bütün dünyada, kişi ile toplumsal yasa arasındaki ilişkiler konusu, tazeliğini hiç de yitirmiş değildir. Bunun nedeni, insan denilen akıllı yaratığın

toplumsal, tarihsel oluşlar ve onların yasaları içindeki durumunun, doğa yasaları karşısında maddenin durumuna hiç benzememesidir. Gerçi insan bu yasalardan bağımsız değildir, onun düşünce ve eylemlerinin kaynaklarını elbette toplumun geçmişinde arayacağız; ama insana tarih karşısında bir sorumluluk düştüğü inanışı da gösteriyor ki, onun şöyle ya da böyle düşünmesi, şöyle ya da böyle davranması, tarihsel olayların gidişini etkilemektedir. Yoksa tarih, insandan bağımsız olarak işini tıkır tıkır yürütürdü ve kimsenin kimseyi bu yüzden suçlamasına lüzum kalmazdı.

Beni, «İnsanlar mı tarihi yapar, yoksa tarih mi insanları?» biçiminde tartışılagelen bu konuyu, yukarıdaki gibi, özetlemeye götüren nedeni anlatayım. Değerli tarihçimiz Mustafa Akdağ'ın vakitsiz ölümü dolayısıyle gazetelerimizde çıkan yazıların birtakımı, hem de çok değer verdiğim kalemlerden çıkmış olanları, çok zamandır aklımda kimi soruların yerleşip kalmasına yol açtı. Bunlardan ikisi üzerinde, bütün yazdıklarını dikkatle ve beğeni ile okuduğum İsmail Cem ile Ali Gevgilili'nin yazdıkları üzerinde duracağım.

Yazısına, «Toplum ve insan sorunlarının tarih içinde araştırılması, sadece bir geçmişin araştırılması amacını gütmez. Amaç, tarihin doğrultusunu ve özelliklerini kavrayarak günü ve geleceği anlamaktadır,» diye çok güzel bir girişle başlayan Sayın İsmail Cem, daha sonra, Türkiye'nin kendi tarihine yabancılaştırıldığını söyleyerek şöyle sürdürüyordu düşüncesini: «Resmî tarih tezleri rastlantılara ve insanüstü insanlara dayatılan bir toplumda, özellikle genç kuşaklar kafalarına doldurulan yanlış hattâ maksatlı bilgilerle yanıltılmışlar-

dır... Resmî tarihimizde Osman Bey'in zekâsı, Kanunî Süleyman'ın aklı, II. Abdülhamit'in kişiliğidir topluma yön veren. Rastlantıların bu insanları tarih sahnesine çıkarması, olumlu yahut olumsuz görevlerine fırsat vermesidir. Oysa, hiç bir şey rastlantı değildir tarihte. Rastlantı diye görünen, bir zorunluğun, hem de son tahlilde ekonomik olan bir zorunluğun ifadesidir sadece.» Örnek de veriyor Sayın İsmail Cem, «Fransız Cumhuriyetinin ekonomik ve siyasal zorunluğunu duyduğu bir askerî diktatörün bir başkasında değil de, Korsika'dan gelme Napolyon'da somutlaşmasıdır rastlantı olan.» Ona göre, Napolyon olmasa bir başkası yüklenecekti bu işi.

İnsanların tarihsel olaylarda rol alabilmeleri için, o tarihsel olayların pişmesi, olgunlaşması gerekiyor, bunu anlıyorum, ama insan kişiliğini de böylesine kesenkes bir tarihsel yasa anlayışı ile açıklamak, bağışlasınlar, beni düşündürüyor. Nitekim, Sayın İsmail Cem de, Fransa örneğini verirken bir rastlantıdan söz ediyor; rastlantı olan, bir zorunluğun başkasında değil, Napolyon'da somutlaşması. Acaba bu önemsiz rtaslantı, olayların gidişini bir süre olsun etkilememiş midir? Fransa nasıl olsa o zaman birini diktatör yapacaktı başına, bu diktatör ha Napolyon olmuş, ha başkası diye düşünmek, insansız bir tarihsel olaylar zincirine inanmaktan başka nedir? Ama, tarihi yapan ekonomidir, ekonomiyi saptayan üretim ilişkileri, onu da... diye sürdürecek olursak, tarih eninde sonunda bilinçsiz çabaların ürünü durumuna düşmez mi? Fransa'nın, o günkü tarihsel koşulları bir askerî diktatörlüğü hazırlıyordu diyelim, (Doğrusunu isterseniz, buna da pek inanamıyorum, ne-

den derseniz, biz, tarihsel yasalar dediğimiz şeyi, doğa yasaları gibi deneyleyemediğimize göre, onlara ancak sonuçlarına bakarak inanmak zorunda bırakılıyoruz. «Madem Napolyon diktatör oldu, demek ki olacaktı.» Buraya değin gelince, tarihsel yasalar yerine neden Tanrı'yı koymayalım? «Roma İmparatorluğu çöktü, çünkü, Tanrı öyle istedi.») Fakat bu diktatör Napolyon değil de başkası olsaydı, durum hiç mi değişmezdi? Gene tarihten aldıkları güçlerle insanlar yapmıyorlar mı tarihi? Yoksa, onlar tarihsel yasaların kuklaları mıdırlar? Eğer öyle ise, ne gerek var insanların çaba harcamalarına? Yasalar bildiğini okusun, ha o, ha başkası, ne değişir?

Bu sorular belirdi kafamda ve sonra şunları düşündüm: Osman Bey'in zekâsından, Kanunî Süleyman'ın aklından söz edildiğini ben okumamışım. Evet, Abdülhamit'in usta bir politikacı olduğu şimdilerde çok söylenip, yazılıyor... Ama, hangi devletin tarihinde akıllı yöneticilerden ve akılsız yöneticilerden söz edilmez? Alalım Mustafa Kemal Atatürk'ü... İsmail Cem'in yöntemi uyarınca diyeceğız ki, 1918 Türkiyesi için bir kurtuluş savaşı zorunluktu, son tahlilde ekonomik bir zorunluk. İşte bundan ötürü nasıl olsa, bir asker, Kurtuluş Savaşı'nın başına geçecekti ve savaş nasıl olsa kesenkes kazanılacaktı. Başa geçen askerin Mustafa Kemal olması bir rastlantıdır. Bunun tersini düşünmek, resmî tarih tezi olur ve genç kuşakları yanıltır.

Diyeceğim, eskiden sadece büyük denilen kişilere inanılırmış, şimdi ise sadece yasalara mı inanacağız? Fizik yasalara bile olasılık tanınan bir çağda?

Yine Mustafa Akdağ'ın ölümü dolayısıyle yazdığı ilginç bir yazıda Sayın Ali Gevgilili, Osmanlı Devleti'nin çöküşü konusunu, aynı yöntemle, fakat başka bir yanından ele alıyor. «Profesör Akdağ'ın Celâlî İsyanları üstüne araştırmaları, çöküşün, dış - iç dinamiklerdeki değişimlerle ilişkili birçok yanını gün ışığına çıkarıyor. Değerli bilgin Ömer Lütfü Barkan'ın Yeni Çağ'ı ve çağın dinamik sosyal gücü burjuvazinin dünya ticaret yollarını değiştirmesinin Osmanlı'nın uluslararası durumuna yaptığı olumsuz etkileri aydınlatmasından bu yana Türkiye'yi az gelişmişlik kategorisine koymak zaten mümkün değildi.» İşte yine bir ekonomik neden: Avrupa burjuvazisi dünya ticaret yollarını değiştiriyor... ve sonucu, Osmanlı İmparatorluğu çöküyor. Fakat, bundan şöyle bir yargıya varılmaktadır: Az gelişmiş değiliz biz, dünya ticaret yolları değişti de ondan çöktük. Eğer iç ve dış dinamikler denilen şeylerin değişmesi, insan ögesinin dışında düşünülen şeylerse, tarihsel ve ekonomik yasaların buyruğu gereği çökmüştür Osmanlı. Ama Sayın Ali Gevgilili, bütün yazılarında, haklı ve yerinde olarak, bizim dikkatimizi hep o dinamikler dediği şeylerin dünyadaki değişmelerine çekmiyor mu? Böyle yapmakla bizi uyarmak istemiyor mu? Keşke Avrupa burjuvazisi dünya ticaret yollarını değiştirirken Osmanlı'nın, Ali Gevgilili gibi dikkatli bir gözlemcisi olsaydı... Belki de Osmanlı birtakım önlemler (tedbirler) düşünürdü!

Bilgim yetmez bunları tartışmaya, sadece anlamaya çalışıyorum. Belki benim durumumda olanlar vardır diye yazdım.

29 Haziran 1973

Paul Valéry, «Kendimi şiirlerime hiç sokmadım» dermiş, «Yalnız, *Deniz Mezarlığı*'nda biraz kaçırdım.» O şiirinde ise onu hangi dizelerde arayıp bulacağımızı kestirmek çok güç olsa gerektir. Bu durumda, Paul Valéry'yi, ancak şiirlerinin bizde bıraktığı etki ya da izlenim ile tanımak olanağından başka bir ipucu elimizde yok demektir. Gerçi onun çeşitli konularda yazdıklarını okumakla kişiliği üstüne birtakım kanılara varabiliriz, ama şiir dışında hiç bir şey yazmasaydı, onu tanıyanlardan da bir şeyler duymasaydık ne yapacaktık? Başka bir deyişle, sanat yapıtı, sanatçı üstüne bize ne verebilir, ne kadar verebilir?

Bu konu kafamı kurcalayınca, tiyatro, sinema sanatçılarını düşünürüm; başka kişileri, kişilikleri canlandıran oyuncular üstüne, bir an, hiç bir bilgimiz olmadığını varsaysak, sadece oynayış (hem de başka kişileri taklit ederek oynayış) onları bütünü ile tanımamıza yeter mi? Ne düşünürler, neye inanırlar, neyi neye yeğlerler... bulabilir miyiz? Hiç sanmıyorum. Sanat yapıtı bize sanatçının sadece sanat anlayışını gösterir.

Buraya değin bir varsayım üzerine kurdum sorunu; yoksa bize kendilerini anlatan sanatçılar da bulunduğunu bilmiyor değilim. Aşklarından, acılarından, umutsuzluklarından söz eden birçok sanatçı vardır elbet. Ancak, burada da, yazıya dayanan sanatlarla öteki sanatlar arasında büyük bir ayrım çıkıyor ortaya. Ressamın boyası, müzikçinin kullandığı sesler, yonutçunun çeşitli araçları, hiç biri söz gibi, söz kadar anlatıcı olmasa gerektir. Yaşam öykülerini bilmeseydik, müzikçiler, ressam-

lar, yonutçular üstüne hiç de kolay kolay konuşamazdık.

Sanatçıyı tanımak sadece onun yaşam öyküsünü bilmekle de çözülmez öyle. Daha çok sanat akımları, tarihsel dönemler, belli başlı sanat okulları yardımımıza gelir bu konuda. Bir müzikçi için romantik, bir ressam için izlenimci demekle, onları belli bir tarihsel dönem ya da akım içine oturtuyor, böylece de o tarihsel dönem ya da akımın düşünce ve özelliğini onlarda canlandırıyoruz. Böylece de rahat ediyoruz. Ama o gibi genel anlayışlar, düşüncelerle, tek tek sanat yapıtları arasında kesenkes bir uygunluk aramak da boşunadır. Goethe, klasik ve romantik üzerine yazdığı çok ilginç yazısında bunu önemle belirtir. Ama şunu söylemek gene de yerinde olacak ki, belli bir tarihsel dönem ve akım içinde ele alınan bir sanatçıda, kendisinin diyebileceğimiz düşüncelerle çağının anlayış ve inanışları birbirine karışmış bir durumdadır, giderek hangisinin hangisini oluşturduğu bile söylenemez kolay kolay.

Bir örnek üzerinde durmak ve birtakım sonuçlara varmayı denemek istiyorum. Bir ara Paris'te bulunduğu sırada, Sabahattin Eyuboğlu, Türk ozanlarından yaptığı çevirileri birtakım Fransız ozanlarına göstermiş de, onlardan, «Sizin ozanlarınız tümden romantik» karşılığını almış. Doğrusunu söylemek gerekirse, bizde romantizm, bir akım olarak yarım yamalak esmiştir. Bana kalırsa, o Fransız ozanları, bizim ozanların lirik olduklarını söylemek istemiş olacaklar. İşte bir terim daha... Nedir lirizm? Ben, bu gibi sözcüklerin kaynaktaki anlamlarına bağlı kalmayı yeğlerim hep. Aristo, Poetika adlı yapıtında, ozanın kendi

konuştuğu şiiri, lirik şiir diye tanımlar. Terimlerin ayrıntıları üzerinde durmadan diyebiliriz ki, bizim şiirimiz genellikle liriktir, genellikle kendileri konuşur bizim ozanlarımız; böylece de kendi duygularını, düşüncelerini söylerler. Bu açıdan bakılırsa, şiirlerinde onları görmek, onları tanımak olanağı vardır. Oysa Aristo, lirik şiirden başka, ozanın başkalarını konuşturduğu bir şiirden (dramatik şiirden) ve hem kendi konuştuğu, hem de başkalarını konuşturduğu bir şiirden (epik şiirden) de söz eder. Bu bakımdan, tregedya şiirinde (sözgelişi Sofokles'te), ya da epik şiirde (sözgelişi Homeros'ta) ozanı bulup çıkarmak, ama insan olarak bulup çıkarmak kolay değildir. Onlar bize, kendileri olarak değil, daha çok, işlerinin, uğraşlarının adamı olarak görünürler. Demek lirik ozan, ortaya kendini koyan ozandır. Lesboslu Safo, Teoslu Anakreon, giderek Catullus birer lirik ozandılar, kendi gördüklerini, duyduklarını anlatmışlardır.

Ne var ki, Batı şiirinin sadece bir sayfasıdır lirik şiir. Dante gibi gününün siyasal, toplumsal sorunlarını anlatan, Racine gibi insan doğası üzerinde duran, Victor Hugo gibi şiiri doğaya, tarihe açmak isteyen ozanların kapladığı yer daha geniştir Batı'da. Gerçi bu gibi ozanları şiirlerinden tanırız, ama birer düşün adamı, birer savaşçı, ya da birer işçi olarak tanırız. Daha yeni zamanlara geldikçe durum gittikçe karmaşıklaşır. Edgar Allan Poe'nun Annabel Lee şiirinde, genç yaşında ölen eşinin izini bulmak, Makber'de Abdülhak Hâmit Bey'in eşini bulmak kadar kolay değildir. O ozanı yaşam öyküsü ile açıklamaya çalışanlar hep sıkıntı içine düşerler, çünkü Poe'nun başlıca kaygusu yeni bir şiirdi, şiirde seslerle bir etki uyandırmak

çabasıydı, kendisi değildi. Rimbaud'yu şiirlerinden tanımak isteyenlerin kulaklarında, yıkılan eski şiirin gürültüleri kalır ancak. Deniz Mezarlığı'nda kendimi biraz kaçırdım diyen Valéry'nin nesini bulacağız şiirlerinde. Eliot'u okuyan, onun yarattığı birtakım kişileri bulur, Fenikeli Phlebas'ı, Sweeny'yi, Madame Sosostris'i, tüccar M. Eugenides'i bulur karşısında. Wallace Stevens'in yaşam öyküsü üstüne bir şeyler okumasaydım, şiirlerinden onun çok çalışkan bir sigorta ortaklığı genel müdürü ve çok iyi bir aile babası olduğunu çıkaramayacaktım. Ya şu deli Ezra Pound, Çin şiirlerinde ne arıyordu? Evet, bunlar ne yazdılarsa odurlar, ama Flaubert'in, «Madame Bovary benim,» demesi anlamında.

Bizim şiirimize gelince... Divan şiiri için lirik sıfatını kullanmak hiç de doğru olmaz. Evinin minderine bağdaş kurmuş, «Ah eylediğim serv'i hiramanın içindir - Kan ağladığım gonce-i handanın içindir» diye yazan Fuzûlî'yi âşık sanmak yanlıştır.

Gel gel beru ki savm ü salâtın kazası var
Sensiz geçen zaman-ı hayatın kazası yok

diyen Nesimî'nin, bu çok güzel beyti bir mazmun uğruna yarattığı besbellidir. Bu bir yana, dahası, divan ozanlarının toplumsal, sağtöresel inançları, dünya görüşleri üstüne bir inceleme yazmak neredeyse olanaksızdır. O kerte silmişlerdir kendilerini. Bizde, şiirinin içinde beliren ozan tipi, Tanzimat'tan sonra ortaya çıkar... ve sürer gider. Abdülhak Hâmid'in eşi ölmüştür, Tevfik Fikret bir insanlık âşığıdır, Mehmet Âkif bir dincidir. Gerçi bu bilgilerin neye yaradığı da pek anlaşılmaz ama

ortaya kendisini anlatan ozanlar çıkmıştır artık. Günümüze doğru gelirken, bakarsınız, başka türlü kişiliklerin çizgileri belirir: Yaşam sevgisi, avarelik, bütün insanları sevmek, yoksulluğu yüceltmek, paraya boş vermek gibi. Ama bu çizgiler, tek tek ozanların kişiliklerine bağlı özellikler değil, bir dönemin beğenileri olarak ortaya çıkar. Böyle de olsa, ozan bunlarla kendini bir etmekte, kendini anlatmaktadır. Başka bir deyişle, artık ozanın bol bol kendisi vardır şiirlerinde. Bu yüzden de, bir şiirini beğenmemek, artık ozanı, ozanın kişiliğini, o kişiliği yapan değerleri beğenmemek anlamına gelir ki, bundan da kavga çıkar en azından.

16 Şubat 1973

BİR DÜŞÜNÜR

Ölümünün, yakınları, dostları, sevenleri için uyandırdığı acı bir yana, Babahattin Eyuboğlu, düşün yaşamımızdaki yeri dolayısıyle aranan, anılan, konuşulan bir kişi olarak kalacaktır. Bu bakımdan onun düşün yaşamımızdaki yerini saptamaya gerek var.

Sabahattin Eyuboğlu, Atatürk devriminin yarattığı düşünürlerden biriydi, Cumhuriyet döneminin belli başlı düşün akımlarına katıldı; bu akımların başarısı için çaba harcamakla kalmayarak, bunların bütünlenmesinden çıkan çağdaş Türk

toplumu anlamının aydınlanmasında, tutarlı kişiliği ile, bilinçlendirici bir iş de gördü. Nelerdi bu düşünce akımları ve bunların bütünlenmesinden çıkan anlam, saptamaya çalışalım: Doğu uygarlığı ile Batı uygarlığı arasındaki karşıtlıklar ve benzerliklerin çözümü, Türk ulusunun tarihsel kökenleri üzerinde belli bir anlayışa varmanın yolları, Türk dilinin kendini bulmasının gereği, önemi, Türk edebiyatının ve şiirinin evrenselleşmesi ve ulusallaşması, Köy Enstitüleri eyleminin özgün yanı, eski edebiyatımıza ve sanatlarımıza yeni bir gözle bakıp onlarda çağdaş değerler bulma eğilimi... Topluca ele alınınca bunlar, bizim düşün yaşamımızı kuran sorunların büyük bir parçasını kapsar, işte Eyuboğlu bu alanda çalışmış bir düşünürdür.

Fransa'daki öğrenimini bitirip yurda döndükten sonra, Sabahattin Eyuboğlu, üniversite çalışmaları dışında, yeni şiirimizle ilgilendi önce; bu konuda yazılar yazdı. Kendimizi bulma yöntemini getiriyordu Batı'dan:

Türk şiirinin dili Türkçe olmalıydı.

Yaşanan gerçeğin şiirimize girmesi gerekliydi.

Batılı şiir söylenen, yazılan bir şey olmaktan çok, yapılan bir şeydi, değiştirmelerle değil, geliştirmelerle kurulurdu.

Bu ilkelerle bağdaşan şiirleri tutarak, şiir düşüncemizde Batı'ya ve kendi geçmişimize açılan güçlü bir anlayışın savunucusu oldu Eyuboğlu. François Villon'un Fransız edebiyatındaki yeri ile Yunus Emre'nin bizim edebiyatımızdaki yeri arasında kimi bakımlardan bir benzerlik kuruluyor, Yahya Kemal eski benzetmeleri kullandığı zaman bile şiirinin yapısı bakımından Batılı oluyor, yeni

ozan ister kolay anlaşılır, ister zor anlaşılır, ister hiç anlaşılmaz sözler etsin, Türkçe yazdığı için şiirin ilk ve vazgeçilmez gereğini yerine getiriyordu. Batı'da şiirin, edebiyatın en güçlü öncüleri, Dante, Shakespeare, Cervantes de halkın dili ile söylenemez sanılan yüksek duygu ve düşünceleri halkın dili ile söylememişler miydi?

İşte burada Sabahattin Eyuboğlu'nu, Ataç ile yan yana görüyoruz. «Halkın konuştuğu dille, bilim, felsefe ve edebiyatın dilini birleştirmek, başka bir deyimle, düşündüğünü konuşur gibi yazmak, ilk işi olmuştur Avrupa'da aydın kişilerin» diye yazar, sonra şunları ekler, «Orada millet şuuru bu birleşme ile doğmuş, bu birleşme ile edebiyat kısırlıktan kurtulmuş. Rönesans dedikleri davranış bir bakıma halk dilinin yazı dili olması demektir. Değil ileri aydın gençler, atılgan yazarlar, ister istemez ağır adımlarla yürüyen akademiler bile konuşulan dilin ardına düşmüşler, sözlüklerini, gramerlerini yalnız halktan ders alarak yazmışlar. Bizim Batı kültüründen alacağımız ilk ders de bu olmalı değil miydi?»

Dil, yalnız ozanı değil, yeni aydını da halka yaklaştıracaktı. Sabahattin Eyuboğlu, eski aydını anlatırken onun, kendini beğenmiş, halkın anlamadığı bir dille konuşur, söylediğinin anlaşılmamasını halkın bilgisizliğine verir bir kişi olduğunu söyler: Köyü bilmez bu adam, köylünün okumak istemediğini, okumakla mutlu olamayacağını tanıtlamaya kalkar. «Halkın anladığı aydın» başlıklı yazısında, bir Orta Anadolu kentinde rastladığı diplomasız bir dişçiyi anlatırken, «İşini böylesine bilen ve seven, kendine bu kadar güvendiren insan az görmüştüm. Şimdi nasıl gelmez insanın aklına

bu genç adamı yetiştiren şartları bir okul haline sokup her kasabaya hemen bir dişçi yollamak?» diye yazar.

Kitapçıl, ezberci, yaşama kapalı öğretimin zararlarını gören Eyuboğlu, «iş başında edinilen, yaşanan» bilgilerin verildiği Köy Enstitülerine koşar, Hakkı Tonguç'un yakın dostu ve yardımcısı olur. Köy Enstitülerini kuran düşünceyi anlatırken, bunun her şeyden önce, İstiklâl Savaşı'nın getirdiği yeni bir Türkiye görüşüne dayandığını söyler; yeni Türkiye sözcüsünün köyde kalabilmesi için en az imam kadar köylü olması gerekiyordu, onun için de yeni bir öğretmen tipi yaratılacaktı, iş ve bilim ahlâkı başa alınacaktı, layik bir eğitim gerçekleştirilecekti. Şöyle diyordu: «Köy Enstitülerinin ve köy okullarının birer imece, işletme olmaları, öğretmen ve öğrencilerin aydın birer işçi niteliği kazanmaları böylece gerçekçi olduğu kadar, ahlâkçı bir görüşe dayanıyordu. İşbirliğinin millî birliği sağlayacağına inanılıyordu.»

Ulusal birlik gereksinimi, her şeyden önce, ulus kavramında açık seçik olmayı gerektirir. Osmanlı devletinin yıkılması ile kurulan Cumhuriyet'in başındaki Türkiye neresi idi ve burada oturan Türk kimdi? Bir Karadeniz kentinden kalkıp doğruca Avrupa'ya okumağa giden Eyuboğlu, orada Fransa'nın ne, Fransızın kim olduğunu öğrenmişti; peki, Batılı anlamda (başka nasıl olabilirdi!) Türk ulusunun niteliği neydi, bunun ardına düşecekti elbet. Atatürk, bu alanda bize bütün kapıları açmıştı, bu topraktaki bütün değerleri benimseme çabalarının kaynağı o idi. Eyuboğlu, «Bizim Anadolu» başlıklı yazısına şöyle başlar: «Bu memleket niçin bizim? Dört yüz atlı ve Orta Asya'dan

gelip fethettiğimiz için mi? Böyle diyenler gerçekten benimsemiyor, ana yurt saymıyorlar bu memleketi. Gurbette biliyorlar kendilerini yaşadıkları yerde. Hititler, Frigyalılar, Yunanlılar, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Moğollar da fethetmişler Anadolu'yu. Ne olmuş sonunda? Anadolu onların değil, onlar Anadolu'nun olmuş.»

Artık Eyuboğlu, Anadolu'nun uzak geçmişine daldıkça dalacaktır. Bu kez, bir antik çağ Anadolu âşığı vardır yanında: Halikarnas Balıkçısı. Derken İyonya, Frigya, Karya, Likya... adım adım dolaşır Anadolu'yu, Hitit kalıntılarını inceler, Komagene krallarının ve tanrılarının heykellerini görmek için Nemrut dağına tırmanır ve Anadolu'da en eskiye uzandıkça, şimdi ile geçmiş arasında şaşırtıcı benzerlikler bulur:

Üç güzel oturmuş bana el eyler
Biri Şemsi, biri Kamer, ille Elif

Bu üç güzeller, İda dağındaki güzellik seçimine katılan üç tanrıça neden olmasın? Horon neden Koro'nun çıktığı sözcük olmasın? Fatih Mehmet, Papa'ya yazdığı mektupta Troyalı olduğunu söylememiş mi? Mustafa Kemal, Kocatepe'de, «Şimdi Hektor'un öcünü aldım,» dememiş mi? «İlyada ve Anadolu» başlıklı yazısında şöyle diyordu: «Anadolu'yu yurt saymaya, topraklarımızın tarihini eşelemeye Atatürk'le başlamışız. Hititleri Türk saymanın asıl anlamı, Anadolu'yu bütün geçmişi ile benimsemekti. Yeni Türkiye, din ve ırk kavramları üstüne değil, yurt ve dil kavramları üstüne kurulmuştur.»

Çeviriler yapar, Hasan Âli Yücel'in kurduğu

Tercüme Bürosu'nda canla başla çalışırken, Batı'da hümanizm denilen akımın çeviriden doğduğunu biliyordu. Oysa biz, Batı kültürünün kaynakları üzerinde oturuyorduk. «Yaşayan Geçmiş» başlıklı yazısında şöyle diyordu: «Türk düşüncesinin Avrupalı olmasını istiyorsak, onu kendi geçmişimizle beslemeliyiz.»

Bunlar üzerinde durulacak daha, bunlar tartışılacak daha. Sabahattin Eyuboğlu'nun yeri de, bu yüzden, tazeliğini hep koruyacak.

2 Şubat 1973

GERÇEKLER VE ABARTMA

Ataç, sözcüklerin kökünü bilmezsek anlaşamayacağımızı söylerdi; anlaşamayan insanların ise toplumca kalkınamayacaklarına inanırdı. Osmanlıca dediğimiz üç dil karması, ancak okullarda Arapça - Farsça okumuş olanların anlaşma aracı olarak kalmıştı, halk bilmezdi o dili. Bu yüzden de Osmanlı devleti, halka yabancı düşmüş, gücünü halktan alan değil, halka kendi gücünü zorlayan bir yukarı kat buyurcası durumunda idi. Atatürk, ulusal devletin, ulusal dile dayanması gereğini bütün önemi ile kavrayan ve kavratan oldu. Dilimizin özleşmesi akımına karşı duranların, bu gidiş yüzünden kuşaklar arasında anlaşma bozuldu demeleri, gerçekte, Osmanlı dil ve düşünce anlayışının ke-

sintiye uğramasından korku anlamına gelir ki, ulus - devlet bütünlenmesi sürecinden tedirginliği gösterir. Bir toplumun tarihsel gelişimine karşı durulmaz inancı, bu konuda da doğru çıkmış, dilimizin özleşmesini istemeyenlerin gücü gittikçe azalmıştır. Giderek bunların arasına katılan birtakım gençlerde Osmanlıca savunusu gülünç bir kimliğe bürünmüştür.

Bir anımı anlatayım: Eskiden çalıştığım haftalık bir gazetede, görevim gereği, yazıları dizilmeden önce okur, hiç olmazsa yerleşmiş Türkçe sözcükler dururken, bunların yerine yabancı sözcükleri kullanmakta direnenlere durumu anlatmaya çalışırdım. Bunlardan bir genç hanım, bu yüzden bana kızmış, «Ben bu yeni sözcükleri sevmiyorum,» demişti. Ben de ona, elimde duran yazısındaki Arapça bir sözcüğün anlamını sormuştum. Bu genç yazar, evine gittiği bir hanımı, iyi bir eş, iyi bir anne, iyi bir konuk ağırlayıcı olarak överken, o yazısında, «Doğrusu, haset ettim,» diyordu, «gıpta ettim» diyeceği yerde. Demek «gıpta» ile «haset» arasındaki büyük anlam ayrımını bilmiyordu, çünkü Arapça, Farsça okumamıştı geçtiği okullarda. Türkçeye vurgun Ataç, dil sorunumuzu çözmeden toplumumuzun kalkınamayacağını, ilerleyemeyeceğini anlatabilmek için bütün gücü ile bu konuya vermişti kendini. Ataç'ı, başka konulara değinmekten korktuğu için sadece dil üzerinde durmakla yerenler yanında, birtakım anlayışlı kişiler de, onun haklı olduğunu, fakat abartıcılığa düştüğünü, temel sorunumuzun bu olamayacağını söylemişlerdir. Daha iyi niyetliler ise, bir sorunu toplumun bilincine sokmak için abartıcılığa gitmekten başka yol olamayacağını söyleyerek, dil özleşmesi-

nin göründüğünce doğru olmadığını, istemeyerek, ortaya koydular. Çünkü abartma, gerçeği olduğundan başka türlü göstermek değil miydi?

İsmail Hakkı Tonguç, Türkiye'nin ancak köy okulları, köy enstitüleri ile kalkınabileceği inancında idi. Beni o inancın gönüllüsü durumuna getiren bir sözünü hiç unutmam. Bir yazısında şöyle diyordu: «Kentlerde yaşayanların, okuma çağına gelen çocukları için okul bulamadıklarında nasıl yanıp yakınmaya kalkacaklarını düşünürseniz, bunca yüzyıl öğretimden, eğitimden yoksun bırakılmış köylümüzün durumunu anlarsınız.» Ama bunu anlamamakta direnenler, okuma-yazma tekelinin kentliler elinde bulunmasına, sadece kent çocuklarının yönetimci adayı olmaları gereğine alışmanın verdiği tedirginlikle, köylüleri okutmanın yanlışlığını ileri sürmeye değin vardırdılar işi. Ne imiş efendim! Türk köylüsü yüzyıllardır dinç, sağlam, inançlı olarak devlete görevini yapmamış mı? Gücünü tarihimizden alan bu halkın çocuklarını okutmakla, onları köylerinden, ocaklarından soğutmuş olmayacak mıyız? Sonra saygı, düzen bozulmayacak mı?

Hiç unutmam, buna benzer karşı durmalarına gerekli yanıtları verdiğim yüksek bir memur, en sonunda, Köy Enstitüsü öğrencilerinin kılığını yermeğe değin götürmüştü konuşmayı, «Nedir o pantolonlar!» demişti. Bir anım daha var, Tonguç'tan dinlemiştim; günün Cumhurbaşkanı İnönü, Köy Enstitülerini görmek için çıktığı bir yurt gezisinde, bir istasyonda köylülerle konuştuğu sırada, sonradan Millî Eğitim Bakanı olan Reşat Şemsettin Sirer, üç aşağı beş yukarı dolaşarak Köy Enstitüleri üzerine konuştuğu Hakkı Tonguç'a, «Niçin

okutmak istiyorsun köylü çocuklarını? Bunların okuyunca bize karşı nasıl davranacaklarını düşünmüyor musun hiç?» diye sormuş.

Sayın Muhsin Ertuğrul, kalkınmanın tiyatrodan geçtiğini bıkıp usanmadan toplum bilincine işletmeye çalışan yaman bir ülkücüdür. Batı'da bile yeni yeni önem kazanan *bütün insanların tiyatro görme hakkı* inancını, en elverişsiz koşullar içinde yaşama geçirmenin yollarını aramış, bulmuş, bu uğurda, umutsuzluğa düşmeden savaşmıştır. Öğrencilere ucuz tiyatro, yoksullara parasız tiyatro (boyacı çocuklarının kadife perdeleri kesip götürdüklerini, her ilerici eylemin gülümsetici tatlılıklarından sayarak anlatır), bölge tiyatroları, yetişkinlerin eğitiminde tiyatronun benzersiz gücü gibi sorunlar onun, yaşamı ile kaynaşmış, kişiliği ile bir olmuş ülküleridir. Bölge tiyatroları konusunda, büyük yerde bulunan bir devlet adamının, «Türk ulusunun tiyatroya ihtiyacı yoktur,» dediğini duymuştum da, ne diyeceğimi şaşırmıştım.

Yetişkinlerin eğitiminde tiyatronun rolünden söz açılmışken, bir anımı yazmaktan kendimi alamayacağım. *İçerdekiler* adlı oyunumun İstanbul'da ilk oynanışı sırasındaydı; bir gün vapurda, eski bir tanıdıkla karşılaştım; yanıma geldi, kaşları çatık gibiydi, «Siz ne yaptınız öyle?» diye sordu bana. «Ne yapmışım?» dedim, merakla. Kızı ile birlikte görmüş oyunu ve pişman olmuş gittiğine. O oyunun, kimlerce yayıldığı bilinmeyen bir bildiri dolayısıyle bir yıla yakın bir süredir sorguya çekilmekte olan başlıca kişisine kurnazca bir tuzak hazırlayan sorgucusu, tutuklunun bunalımlarından yararlanmak isteyerek eşini çağırtır, onları yalnız bırakacağını söyler; ama tutuklunun eşi hasta ol-

duğu için o gün baldız gelir, uzun süre yalnızlık içinde kalmanın doğurduğu bir başkaldırı ile sağtöre kurallarını aşan tutuklu, teklifte bulunur baldızına. Bizim eski tanıdık işte bu yüzden sinirlenmişti, ama şunu da ekledi sözlerine, «Ben yalnız gitseydim bir diyeceğim olmazdı, kızımla birlikte oluşum ve ayrıca kızımın bana, tiyatrodan çıktıktan sonra, utanıp sıkılmadan, oyundaki baldızın yerinde kendisi bulunsaydı razı olacağını söylemesidir, canımı sıkan bu. Beni siz düşürdünüz bu duruma.» Kızı üniversite öğrencisiydi ve tiyatro onu, yetişkin iki insan olarak, babası ile her konuda konuşabileceği kanısına vardırmıştı. Sonradan arkadaşları ile konuşacağı bir konuyu babasına açtığı için, her şeyden önce, babanın buna sevinmesi gerekmez miydi?

Ataç, Tonguç, Ertuğrul... Onlar için, «Üçü de kendi uğraşlarına baş önemi veren, kendi uğraşlarının önemini abartan kişiler,» diyenler olmuştur, olacaktır. Ben öyle düşünmüyorum. Onlar uygar bir toplumun temel işçileridir. Bu üç uğraştan hangisini sona bırakmaya gönlünüz elverir? Bir de şu öyküyü dinleyin:

Yine İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı sırasında, köşkte, Freud için bir konuşma düzenlenmiş; Hasan Âli Yücel, Freud'u anlatıp sözlerini bağlarken, «Evet,» demiş, «Freud bir gerçek buldu, ama abarttı onu.» Bunun üzerine de İnönü, «Keşke biz de bir gerçek bulsak da abartsak,» demiş... diye anlatmışlardı.

5 Ocak 1973

DEMEK KUŞ DİLİ

Rahmetli Ahmet Emin Yalman, «berraklık» düşkünü idi, «bulanık olmayan» anlamına gelir o Arapça sözcük. Berrak hava, bulutsuz hava demektir. Örneğin, ben güneşli havayı severim, iyi göreyim, doğanın gizlisi saklısı kalmasın isterim. Ama herkes böyle değildir; sözgelişi, Oscar Wilde, güneşin bastırdığı yerden uygarlığın kaçıp gittiğini yazar. Nedense koca Mısır'ı, eski Yunan uygarlığını unutur, ya da unutmuş görünür. André Maurois da bir denemesinde, tam olarak anlaşılmayan sanat yapıtlarının daha iyi etki bıraktığını anlatırken, yeni gelinen bir kente uzaktan bakıldığında, her yanı görülmeyen bir yonutun, kafamızda tümlenme yolu ile, bize olduğundan daha güzel görüneceğini söyler. Bense o yonutun yanına gitmek isterim. Ahmet Haşim, Birinci Dünya Savaşı sırasında, yedeksubay olarak bulunduğu Çanakkale'de, geceleyin aya, iyice kazıyıp inceltiği bir karpuz kabuğundan bakmayı çok severmiş. Karpuz kabuğunu bir yana atsa da, düpedüz baksa olmaz mı diyeceksiniz. Olmuyor işte, ayın kendisini değil, gizlisini, bulutlusunu arıyor. Bir de Amerikalı yazar Erskine Caldwell'in bir romanında şöyle bir parça vardır: İşsiz güçsüz bir çiftlik sahibi, günün kimi saatinde ortalıkta görünmez olur, ararlar tararlar, salaş bir deponun içinde bulurlar bir gün adamı, gözünü budak deliklerinden birine uydurmuş, uzayıp giden topraklarına bakmaktadır. Hattâ bir yakını ile, sen bakacaksın, ben bakacağım diye itiş kakış da olur aralarında. Oysa, budak deliğinden zar zor görünen o toprak, güneşin altında bütün genişliği ile yatmaktadır.

Ama, Wilde'in, Maurois'nin, sonra Caldwell'in romanındaki kişinin, kapanıklılığı, az görünürlüğü, bulutluluğu sevmeleri, ya kişisel bir beğeni, ya da bir sanat görüşü olarak değerlendirilebilir ancak; bunlarda gerçeğe bakmanın kuralını bulmaya kalkmak yanlış olur elbet. Astronomi bilginleri aya karpuz kabuğunun arkasından baksalardı, zor gönderirlerdi uzaya astronotları. Ne var ki, bizde toprak reformu dedikleri şu yasayı çıkaranlar, koca Anadolu toprağına, Caldwell'in kahramanı gibi, budak deliğinden bakmayı yeğlemişlerdir. Dağıtılacak toprak mı var? Topkapı Sarayı önünde, «Saraydan Kız Kaçırma» operasının oynanmasını, yangın çıkar bahanesiyle önlemeye kalkışanların, Padişah III. Selim'in aynı sarayda, Ağa Kapısı önünde opera oynattığını bilecek kadar olsun tarihimize berrak bakamadıkları anlaşılıyor. Şimdi ise, budak deliği, karpuz kabuğu yöntemi, günümüzün akıl almaz ölçülere getirilmiş olan solcu avının yöntemi durumuna gelmiştir. Homongolos'u tersinden okuyarak solcu yakalamanın başka türlü bir açıklaması bulunabilir mi? Nitekim, bu konunun basınımızda yoğun bir güldürü yazınına yol açması da bunu gösteriyor.

Gerçi bizde sola karşı bu çeşit güldürü konusu yöntemler eskiden beri kullanılagelmiştir. Adamın evini aramaya gelirler, Larousse sözlüğünü Rus'la ilgilidir diye belge olarak alırlar, evi arananın duvarda asılı duran büyük babasının sakallı fotoğrafına Marx'tır diyerek yapışırlar, çene sakalı bırakanı Lenin'e öykünmekle, Rusça'dan çeviri yapanı komünist propagandacılığı ile suçlarlardı.

Son yılının bir yazını hapiste geçiren rahmetli Sabahattin Eyuboğlu'na, soruşturma sırasında,

«Mavi yolculuk ne demek?» diye sorduklarını duydum, soruşturması sırasında. Yolculuk üzerinde değil de, mavi üzerinde duruyorlar özellikle. Ben de katılmışımdır o yolculuklardan birkaçına, mavi denizin güzelliğine kapılmaktan insan solculuğu unutur. Sabahattin Eyuboğlu, çok sevdiği dostu Sayın Cevat Şakir'in «Mavi Sürgün» kitabından esinlenerek takmıştı o adı güney denizlerimizdeki yolculuklarımıza. Toprağını, denizlerini sevsen bir türlü, sevmesen bir türlü. Anlamıyor değilim, bizim sol akımları izlemek, solcuları suçüstü yakalamakla ilgili görevlilerimiz, bunca yıldır «kırmızı»yı suçun rengi olarak belledikleri için, karşılarına birdenbire «mavi» çıkınca duraladılar, bir oyuna geldikleri kuşkusuna saplandılar. Yoksa «mavi», eski «kırmızı»nın yerini tutmuş olmasındı? Bir milletvekili de kalkmış, artık tarihsel bir üne kavuştuğunu korkusuzca söyleyebileceğimiz Erzurum Rektörü'nün, öğrenciler tarafından çıkarılan Homongolos adlı derginin adının son hecesinin tersinden okununca «sol» çıktığına ilişkin ihbarı için, «Doğrudur,» diyor, «Tersinden okununca sol çıkıyor.» Ben de öyle okuyunca sol çıktı.

Ama bir yazıyı tersinden okuyarak anlamak yöntemi birkaç bakımdan yanlıştır. Önce yazım (imlâ) kurallarına uymaz bu. Kolay mıdır soldan sağa okununca başka anlam, sağdan sola okununca başka anlam verecek sözcükleri bulmak, tümceler kurmak? Bu yöntemle bir kitap yazılabilir mi sözgelişi? Yazılabileceğini varsayalım, solculuk propagandası yapmak isteyen bir kişinin bu yönteme başvurması hiç de verimli olmaz. Nereden bileceğiz öyle yaptığını da, tersinden okuyup propagandaya kapılacağız? Propaganda tanımına uymu-

yor. «Kırmızı»nın yerine «mavi», «sol»un yerine «los». «Neb los, nes los musun?» Hadi canım, ben kuş dilini çocukluğumda bile öğrenemedim. Bir yabancı dile çalışırım daha iyi.

Şuraya gelelim: Tersinden değil, düpedüz «sol» diye yazılan sözcüğü kullanmak suç mu yurdumuzda? Giderek, «Ben solcuyum» diyen koğuşturulur mu, yakalanır mı, cezalandırılır mı? Önce bunu çözelim. Şu son davalar dolayısıyle, «Yurtta solun kökünü kazıdık» diye sevinenler bulunabilir, onların isteklerine, dileklerine karışmak kimseye düşmez; ancak unutmayalım ki, «sol»un bu ülkede altmış yetmiş yıllık bir geçmişi vardır, burada solcu, sosyalist partiler kurulmuştur; gazeteler, dergiler, kitaplar yayımlanmıştır. Kendisine ortanın solu adını veren bir parti, CHP, önümüzdeki seçimlerde başa geleceğini ummaktadır. Giderek bu partinin Başkanı Sayın Ecevit, kendilerine göre solun boş kaldığını bile söylemiştir. Demek ki, Türkiye'de solcu dünya görüşü ve inanışı yaşamaktadır. Bunları budak deliğinden gözetlemenin, karpuz kabuğu arkasından görmenin, sözcükleri ters okuyarak solcu yakalamaya kalkmanın hiç gereği yoktur. Dünyanın ayrıcasız her ülkesinde olduğu gibi, Türkiye'de de solcular vardır.

Bunları, solda umacı, yurt haini görenler için yazmıyorum sadece, Erzurum Rektörü'nü güldürüye almakla yetinen solcular için de yazıyorum. Neden derseniz, Larousse, sakallı büyükbaba fotoğrafı ve los yüzünden şu yurtsever sağcıları alaya almak, kamuoyunun artık o türlü uydurmalara kanmamasını sağlamak yanında, bir de ve en önemlisi, Türkiye'de solculuğun hiç bulunmamış olduğu kanısına da yol açabilir diye düşünüyorum.

Onların yazıları ters okumaları, Fransızca sözlükten kuşkulanmaları, önce kırmızıdan, sonra maviden kuşkulanmaları, olsa olsa solu bir türlü anlayamadıklarını gösterir. Çünkü, onlar solun, suçluluğunu bildiği için gizlenmek zorunda bulunduğu ve bundan ötürü de birtakım simgeler arkasına saklandığı inancındadırlar. Bunca akıl almaz saplantılara düşmeleri, (halkı korkutmak isteği yanında) bundandır. Bana kalırsa, solcuya düşen görev, los saçmalıklarına gülüp geçerek, solun ülkemiz gerçekleri bakımından bir gereklilik, vazgeçilemeyecek bir gereksinme olduğunu bıkmadan anlatmaktır.

6 Temmuz 1973

ÇİN DUVARI

Sayın Ecevit, seçim konuşmalarında, bizde demokrasinin arada kesikliklere uğradığını söyledi.

Kafka'nın fantazyasına göre, eski Çinliler, ünü dünyayı tutmuş olan Çin duvarını, bir baştan başlayıp öbür başa düzenli olarak bitirmemişler; bölge bölge, parça parça yapmışlar. Kafka şöyle anlatır: «Bu parça parça inşa yöntemi, Doğu ile Batı işçi orduları içinde de küçük çapta uygulanmıştı. Yirmişer kişilik postalar düzenleniyor, bir posta diyelim beş yüz metre uzunluğundaki bir sur parçasını örüp bitirdikten sonra bir komşu posta, kar-

şı yönden buna denk uzunlukta bir başka parçayı yapıyordu. Ama işte iki parça birbirine bağlanıp da, yapım işi hani bin metre sonunda yeniden sürdürülmüyor, tersine, postalar sur yapımı için yine başka yerlere gönderiliyordu. Elbet böyle olunca arada bir sürü kocaman boşluklar doğuyor, bu boşluklar da ancak zamanla yavaş yavaş doldurulyordu; hattâ set yapılıp bitti diye duyurulduktan sonra bile doldurulmaya çalışılan kimi boşluklar vardı.» Kuzeyli uluslardan korunmak için yapıldığına inanılan bu duvar hiç bir zaman şöyle tam olarak bitirilemediğine göre, Çin halkı hiç olmazsa duvarcılığı öğrenmiş oluyordu böylece diyebiliriz. Bir iş sadece, o iş için güdülen amacı doğurmaz, başka sonuçlar da verir. Şarabın baş ağrısına karşı ilâç olarak bulunduğu söylenir.

Bir de Sisyphe söylencesi vardır ya... Tanrılar, Sisyphe'i, bir kayayı durmamacasına bir dağın doruğuna değin yuvarlayıp çıkarmaya yargılamışlar. Ssyphe kayayı doruğa değin getirecek, kaya da oraya gelince kendi ağırlığı ile yeniden aşağı düşecektir hep, ve bu yararsız, umutsuz çabadan daha korkunç bir ceza olmadığını düşünmüşler tanrılar. Camus, bu masalı yorumlarken, «Pek de haksız sayılmazlardı,» diye ekler. İşte bu masal üstüne bir şaka okumuştum ki, Çinlilerin duvarcılığı öğrenmesine benzetilebilir. Sisyphe, taşı tepeye çıkara çıkara adamakıllı güçlenmiş, spor yerine geçmiş onun için bu ceza. Hiç yoktan bu da bir yarar sayılabilir. Etkinliktir çünkü, hamaratlıktır insanoğlunun işlevi. Durmadan bir şeyler yapmıştır o tarihi boyunca, ya bir hayvanı evcilleştirmiştir, ya göklere ulaşmak için bir kule yapımına girişmiştir, ya da şundan bundan altın yapmaya kalkmış-

tır. Diyeceğim, insanın yarar ardında koşması kadar, kendini düşlere kaptırması da yüce bir uğraştır.

Belki de Çin duvarı, hiç bir zaman saldırgan komşulardan korunmak için değil, Çin halkına coşturucu bir iş bulmak, bu yoldan onu mutlu kılmak için yaptırılmıştı. Yine Kafka'nın anlattığına göre, parça parça yapılan bu duvarın her bölümü bittikçe ve her yeni bölümün yapımına başlandıkça, halk davul zurna ile bayram eder, şenlikler düzenler, güler oynarmış. Demek ki, duvarın bitmesi değil, yapılması daha önemli imiş onun için. Kim bilir, duvar bitse, şenliği bırakır, başka bir işe kalkardı belki de. Şöyle sürdürüyor Kafka sözünü:

«Böylesi harıl harıl, ama uzun bir insan ömrünün bile hedefe götürmesine yetmeyecek bir işin vereceği umutsuzluk, bu insanların kolunu kanadını kıracak, en başta onları işe daha az yarar duruma sokacaktı. İşte bu yüzden parça parça inşa yöntemi seçilmişti. Beş yüz metrelik bir sur parçası aşağı yukarı beş yılda bitirilebiliyor, kuşkusuz, bu arada yöneticiler genel olarak fazlası ile bitkin düşmüş, kendi kendilerine, inşaata ve dünyaya karşı bütün güvenlerini yitirmiş oluyorlardı. Onun için daha bin metrelik iki sur parçasının birbirine bağlanma şenliği heyecanı içinde bulunurlarken, yerlerinden alınıp çok, çok uzaklara yollanıyorlardı; yolculukları sırasında orada burada yükselen bitmiş sur parçaları görüyor, daha üst kademeden yöneticilerin kaldıkları konaklardan geçiyor, bu yöneticiler tarafından nişanlarla taltif ediliyor, köylerin, kentlerin derinliklerinden akın eden yeni işçi ordularının sevinç bağrışımlarını duyuyor, sur iskeleleri için ormanlarda ağaçların ke-

sildiğini, dağların yapı taşları halinde yontulduğunu görüyor, kutsal yerlerde ise dindar kimselerin ilâhîler söyleyip inşaatın bitmesi için yakardıklarını işitiyorlardı. Bütün bunlar da sabırsızlıklarını yatıştırıyordu onların. Varıp birkaç zaman kaldıkları yurtlarındaki sessiz yaşam onları güçlendiriyor, seddin inşasında çalışanlara gösterilen itibar, anlattıkları dinlenirken takınılan o inanç dolu alçak gönüllülük, basit ve sessiz hemşerilerin günün birinde seddin tamamlanacağına karşı güvenleri, işte bunlar onların ruhlarındaki telleri geriyordu. Derken umut etmekten hiç vazgeçmeyen çocuklar gibi yurtlarına veda ediyorlar, yeniden bu kamu işinde çalışmak hevesi içlerinde yenilmez bir hal alıyordu. Gerektiğinden daha da erken evden ayrılıp yola düzülüyorlar, köyün bir yarısı bir hayli uzaklığa kadar onları uğurlamaya geliyordu. Bütün yollarda hep insan toplulukları, flâmalar, bayraklar; ülkelerinin bunca kocaman, bunca zengin, güzel ve şirin olduğunu asla daha önce görmemişlerdi.»

Sisyphe masalsa, Çin duvarı gerçektir. Ama burada masal ile gerçek arasında tuhaf bir benzerlik, benzerlik demeyeyim de, tuhaf bir ilişki ortaya çıkıyor. Şöyle ki, Çin duvarı masala açıldıkça, Sisyphe gerçeğe yaklaşıyor. Anlaşılan eski insanların, anlatımını masalda buldukları şey, sonra sonra masalın gerçeğe yansıması biçimine dönüşüyor. Başka bir deyişle, «saçma» sayılan ile, «usal» olan birbirine yaklaşıyor. Bence sanatta «modern» denilen anlayışın gizi burada yatmaktadır. Ancak, «modern» derken ille «yeni» demek istemiyorum. Üzerinde durmak istediğim, yukarıdaki bölümlemeye karşı olan bir tutum ayrımıdır. Sözgelişi,

«Beyaz Balina» romanındaki yaşlı balina avcısı kaptan Ahab'ın, yıllar önce bacağını kapmış olan bir beyaz balinayı uçsuz bucaksız denizlerde öç almak için aramaya çıkması, insanoğlunun en olanak dışı olanı bile bulmak için ruhunda ne sarsılmaz bir umut yaşattığını gösterir. Beyaz balina, ıssız denizde, arada bir, görünür görünür yiter uzaklardan. Bu durum, kaptan Ahab'ı büsbütün güçlendirir, inadını, istemini biler onun. Sabırsızlık değildir insanoğlunu ayakta tutan, başaracağına olan inancıdır.

Bir gün bakarsınız, Çin duvarı birleşivermiş; ya da şaşarak görürsünüz ki, Sisyphe'in taşı dorukta duruvermiş. Bu da umuda değmezse, dünyada başka ne değer!

19 Ekim 1973

DÜNYA GENÇLİK SORUNU

Başka yazımda da söylemiştim, özellikle Japonya'nın geçirdiği toplumsal değişikliğin niteliğini göstermek için bir Japon düşünürünce ileri sürülen «planetarisation» sözcüğüne karşılık olarak «dünyalaşma» terimini kullanmıştım; kıtalararası ilişkilerin böylesine arttığı, yoğunlaştığı bir dönemde, artık şu ülkenin bu ülkeye öykündüğü çağın gerilerde kaldığı, bunun yerini yeni bir dünyanın ortak hazırlanışı, topluca kuruluşu süreci-

nin almakta olduğu anlamında öneriliyordu o sözcük. Gerçekte, tek yanlı etkileme belki de tarihin hiç bir döneminde görülmemiş, etkileme ve etkilenme bir arada oluşmuştur. Ancak, eskiden bunun bilincine hemen varılmadığı gerçeği bir yana bırakılacak olsa da, günümüzde bu süreç gözle görülür duruma gelmiş ve yerleşik ölçüleri, inançları allak bullak ederek, kimilerinin «yeni bunalımlar» diye adlandırmakta direndikleri birtakım büyük değişmelere yol açmakta bulunmuştur. Adını nasıl koyarsak koyalım, karşı karşıya bulunduğumuz bir «olgu» vardır, beğensek de, beğenmesek de, bu «olgu»nun etkileri dünyamızı biçimlendirecektir. Sözü, çağımızın belli başlı sorunlarından biri olan «gençlik sorunu»na getirmek istiyorum. Ülkelere göre özellikleri ne olursa olsun, konu, dünya gençliğinin çağdaş sorunlarını ve oluşumunu kapsamaktadır.

Yeni yayımlanmaya başlayan Görüş dergisinin (bu dergi, bir yazımda da duyurduğum gibi, UNESCO'nun yayımladığı Courier dergisinin Türk çesidir) ikinci sayısındaki gençlik olaylarını inceleyen bir yazıdan şu parçayı alayım: «Kanada'da yaşayan İngiliz asıllı Profesör Mcluhan, artık bu çağın sonuna yaklaştığını ileri sürerek kafaları karıştırmaktadır. Profesöre göre, çizgisel yazıya dayanan toplumumuz, ister istemez, bir göz ve akıl çağı olmak zorunda idi. Buna karşılık, kitle haberleşmesi ve özellikle televizyon, akıl çağını bırakmamıza ve gezegenimiz çapında yeni bir aşiret yaşamına ve yeni bir sözlü kültür dünyasına yönelmemize yol açmaktadır.»

Gerçekten de, bütün bilgilerimizi okuldan ve ana - babalarımızdan aldığımız günler tarihe karış-

mıştır; günümüzün genci, astronotlarla birlikte uzayda dolaşıyor, patlatılan atom bombalarının mantarını gözlemliyor, kendi ülkesinden çok uzakta, başka bir kıtanın bir kentinde oynanan futbol maçını soluk soluğa izliyor, Arap - İsrail savaşına saatında tanık oluyor, Vietnam savaşına harcanan akıl almaz paraların yanında, Afrika'da açlıktan ölen çocukların bulunduğunu gözleri ile görüyor. Ona bu bilgileri sağlayan araçlar ve koşullar, ne yapalım ki, klasik öğretmenin yerini artık eskisi ile ölçülemeyecek bir duruma getirmiş bulunmaktadır. Başka bir deyişle, kültürün yeni biçimi, okul çerçevesini kırmış, parçalamıştır. Bu durumda okulun, öğretmenin mi gençlerden, yoksa gençlerin mi okuldan, öğretmenden yakınmasının daha doğru olduğu üzerinde düşünmek gerekir. Belçika Kültür Bakanlığına bağlı Gençlik ve Boş Zamanları Değerlendirme Genel Müdürü Marcel Hicter şöyle yazıyor: «Eskiden gençler, ana - babalarına benzemek yolu ile kişiliklerini buluyorlardı. Ama bugün, arkadaşlarına ve çok sevdikleri kimselere benzemeye kalkışıyorlar.»

Her şeyin olduğu gibi, gençliğin anlamı da değişmiştir. Bugün yetişkinlerle gençler arasında kendini göstermiş olan uçurum, yetişkinlerin gençlik tanımı olarak eski kanılarına, inançlarına bağlı kalmakta direnmelerinden doğmaktadır, diyebiliriz. Onların, gençlere, gelecek için kendilerini örnek göstermeye kalkmaları, kendi yapıtları olan bugünkü dünyamızın kötü durumu karşısında, bütün geçerliğini ve değerini yitirmektedir. Gençlerin sorularına karşılık bulamayan, sorunlarını anlamayan yetişkinler, geleceğin kendi istedikleri gibi oluşacağı inancında yanılacaklardır. Daha bu-

günden öğretmen ve öğrenci ilişkisi bir karanlığa gögülmüş gibidir. Liége Üniversitesi profesörlerinden Fernand Desoney, 1930'da felsefe ve edebiyat bölümünde 5 son sınıf öğrencisinin bulunduğunu, ama ders verdiği son yıl olan 1965'te, 1384 öğrenciyi sınavdan geçirmek zorunda kaldığını ve bunların hemen hiç birini tanımadığını, bundan ötürü sonuçların bir talih işi durumuna geldiğini söylemiştir. Sartre da şöyle yazıyor: «Ecole Normale'de, sınıfta yirmi beş kişiydik. Çalışma koşulları çok iyi idi. Profesörlerle tartışabiliyorduk. Oysa bugün durum bambaşka. Öğrencilerin sayısı çok fazla. Bu nedenle, öğrenciler profesörleri ile, bizim eskiden kurmuş olduğumuz ilişkileri kuramıyorlar. Profesörlerini görmeyen birçok öğrenci bile var. Bunlar, kendileri için ne gibi önemi olduğunu bir türlü kavrayamadıkları bir dersi veren, insan dışı ve ulaşılması olanaksız bir yaratığın sesini hoparlör aracılığı ile dinlemek zorundadırlar.»

Bu gençlerin gitgide uzayan öğrenim yıllarından ötürü toplumda sorumlu yerler alamamaları, giderek nasıl bir meslek edineceklerini bilememeleri, dahası, çok iyi tanıdıkları, çelişkilerle dolu dünyanın düzenini sürdürmeye hiç de heves duymamaları, onlarda ya başkaldırma, ya da aşırı cinsel özgürlük ve uyuşturucu madde kullanma yolu ile bir kenara çekilme biçiminde çeşitli tepkiler yaratmaktadır ve Hipiler, Provolar, Bitnikler, uzun saçları, acaip örtüleri ile dünyaya yayılmaktadırlar. Gençlik başkaldırmalarının, gösterilerinin hemen aynı yıllarda on, on beş ülkede birden patlak vermiş olması bir rastlantı gibi görülüp, gösterilemez. Hele bu olaylardan ötürü, nedenler üzerine eğilmeden, hiç bir incelemeyi gerekli bulmadan,

sadece bastırıcı çareleri, yolları denemeye kalkmak, sorunun çözümüne hiç de yardımcı olacağa benzememektedir.

Gençlik olaylarında, tâ baştan beri, güncelliğini koruyan tartışma konularından biri de, gençliğin bir sınıf olup olmadığı konusudur. Bilindiği gibi, Fransa'daki gençlik olaylarında, Komünist Partisi de içinde olmak üzere kimi siyasal kuruluşlar, gençliğin geçici bir birlik oluşu dolayısıyle, gerçek ve sürekli bir güç niteliği taşımadığı noktasında birleşmişlerdi. Bu görüşe hak verdirici birtakım sonuçları da olmadı değil o başkaldırı olaylarının. Nitekim, o zaman öncü durumunda bulunan öğrenciler arasında, sonradan Hollywood'dan çağırılıp sinema oyunculuğuna girenler, ya da kapitalist çevrelerin verdiği işlere yerleşenler oldu. Birçok siyasal, toplumsal olayın sonunda görülmüştür bu gibi şeyler. Fakat son incelemelerde, özellikle nüfus patlaması olayı göz önüne alınarak, zamanla gençlik kitlesinin dünyada yetişkinleri azınlıkta bırakacak denli çoğalacağı öne sürülmektedir. Eskiden olduğu gibi, üniversiteyi bitirir bitirmez toplumu yöneten kişiler arasına artık katılamayan, bu durumda katılmak da istemeyen gençlerin, geleceğe bugünkü düşünüş ve anlayışları ile egemen olacakları söylenmektedir. Belçika Üniversitesi'nde profesör olan Paul Sivadon, «Gençler sayın yetişkinler kadar çoğaldıkları zaman, geleceğin yetişkinleri olarak kalmaktan çıkarlar ve eğer yetişkinler ayaklarını denk almazlarsa, asıl yozlaşacak ve itilecek olanlar kendileridir,» diye yazmaktadır.

Tarihin hiç bir siyasal, toplumsal döneminde gençlik, bugünkü niteliği ile görünmemiş, bugün-

kü gibi başlıca sorunlardan biri durumunda ortaya çıkmamıştı. Ama bunu, gençlerin şımarıklığı, sorumsuzluğu, uygunsuzluğu gibi öznel, temelsiz, hiç bir bilimsel araştırmaya dayanmayan tanılamalarla açıklamaya kalkmak, tümden yararsız olsa gerektir. Dünya gençliğini, yeni tekniğin, dünyamızın küçülmesinin, birleşmesinin kaçınılmaz ürünü saymaktan ve ona göre davranmaktan başka çare yoktur. Bu dünya, yetişkinlere kalmaz.

15 Haziran 1973

DIŞARIDAKİLER İÇİN AF

Sabahleyin uyanıyorsunuz, bakıyorsunuz ki, üstünüzde bir kırıklık, içinizde bir neşesizlik var; eşinize ya da evinizdeki başka bir yakınınıza, «Ben bugün yataktan çıkmayayım» diyorsunuz, «dinleneyim». Hangimizin başına gelmemiştir, ama acaba hangimiz bunun bir mutluluk olduğunu düşünebilmişizdir? Evet, bu gibi küçük şeylerin mutluluk doğurduğunu, giderek asıl bunların mutluluk olduğunu kişi özgürken anlayamaz. Özgürlüğün, hiç dikkati çekmeyen olağan ayrıntılarıdır bunlar. Ama özgürlüğünden yoksun kılınmış, yatması, kalkması, çalışması zorunlu kurallara bağlanmış, naz edecek kimsesi olmayan bir mahpusa sorarsanız, bizlere olağan, önemsiz görünen bu ayrıntıların değerini anlarsınız. Ben de, şimdi hapis-

te olan bir dostumun anlattıklarını duyunca algıladım bunu ve ancak ateşi yükseldiği zaman doktorların izni ile yatmasına müsaade edilen, gece uyumadan önce ışığını kapayamayan, günün hiç bir saatinde yalnız kalmayan bir insanın durumunu düşünürken, daha onun dışarı ile ilintilerinin, çeşitli sorunlarının yatıştırılmaz kaygularına değin gitmeden, ürperdiğimi anladım.

Belki on beş yıl oluyor, Köprü'nün üstünden Karaköy'e doğru yürüyordum; sular kararmıştı, çalışma saatinin sona erdiği ,insanların neredeyse koşarak evlerine, ya da alışverişe, eğlence yerlerine yöneldiği bir güz akşamı idi. İnsana bir telâştır, bir sabırsızlıktır veren bu saatleri Ahmet Muhip Dranas ne güzel söylemiştir bir şiirinde: «Hoyrattır bu akşam üstleri..» derken karşıdan, iki candarına arasında gelen yoksul bir tutuklu göründü. Şimdi ölümünün onuncu yılı dolayısıyle törenler düzenlenen (bizde değil, Paris'te) Nâzım Hikmet'in,

Karşıdan fayton gelir
İçinde Bayramoğlu
Candarma sağı, candarma solu
Bayramoğlu'nun.

dizelerini ansımıştım o sıra. Ben, özgürlüğümden ötürü biraz da sıkılarak ona bakarken, birden şaşırtıcı bir şey oldu, topuklarına bastığı ayakkabılarından birini, tutuklu, fırlattığı gibi tramvay yolunun üstüne attı. Evlerine, köylerine gidenlerle, bir özgür insan kalabalığı ile karşılaşmanın doğurduğu bir yıkılmayı, bir her şeyden vazgeçişi simgeliyordu bu davranış. Alınyazısına, bahtsızlığına fırlatıp atmıştı ayakkabısını tutuklu.

Geçenlerde gazetede, Oktay Akbal'ın odasında otururken, onu ziyarete gelen emekli bir savcı ile tanıştım; son görevi Sinop Savcılığı imiş, bu görevi sırasında Sinop hapishanesindeki mahpuslar arasında bir inceleme yapmış, diyordu ki:

«Mahpusların yüzde doksanı, okuma yazma bilmeyen ve bir meslek edinememiş yurttaşlarımızdı. Bu türlü bir araştırmayı, yurt çapında, bütün suçlular düzeyinde genişletsek, alacağımız sonuç, üç aşağı beş yukarı, aynı oranı verecektir bize. Suç işleme oranının okuma yazma bilmeyenler ve iş güç sahibi olmayanlar arasında yüksek bulunması ise bir rastlantı ile açıklanamaz. Okuldan geçseler ve bir iş edinebilme olanağına kavuşsalardı, bu zavallılar şimdi hapishanede olmayacaklardı.»

Elbette haklı idi sayın savcı; okur yazar, iş güç sahibi yurttaşlarımızı, bu yurttaşlar arasında suç işleme oranının az olmasından ötürü iyi kişi, ötekileri kötü kişi saymaya kalkan düşünüşün ya da inanışın ipe sapa gelir yanı yoktur. Hele, «Ne yapalım efendim, okuma yazma öğrenseydi, bir baltaya sap olsaydı,» diye düşünenleri ciddiye almak olanaksızdır. Köy Enstitülerinin kurucusu İsmail Hakkı Tonguç, bir kitabında şu soruyu soruyordu: «Kentlerde oturan ailelerin, çocuklarını yollayacak okul bulamadıklarında koparacakları feryadı düşünebiliyor musunuz? İşte Anadolu yüzyıllardır o durumdadır.» Erginlerin durumunu bir yana koysak da, bugün okuma çağındaki çocuklarımızın ancak yarısından biraz çoğunu okutabiliyoruz. İşsizlerimizin milyonlarla sayıldığını söylüyor istatistikler, çalışma alanlarının darlığı herkesin bildiği bir gerçek. Bu durumda, okuma yazma

öğrenmek fırsatına kavuşamamış, bir iş edinmek olanağını bulamamış yurttaşlarımızı suça yatkınlıkla doğmuş saymak (bırakın bilimsel verilere aykırılığını) düpedüz ulusumuzun, halkımızın yerilmesi anlamına gelir. Türklerin büyük çoğunluğu suça yatkın mı geliyor dünyaya? Yüzyıllarca süren bırakılmışlıkları yüzünden biz onlardan af dilemeliyiz. Biz onlar için af çıkarmayı düşünüyoruz, bakalım onlar bizi af erecekler mi?

Ya alkol? Fransız yazarı Albert Camus, bir incelemesinde şöyle yazıyor: «Suçun oluşumunda alkolün sorumluluk payı baş döndürücüdür.» Bayan Guillon'a göre, bunun oranı yüzde altmıştır. Bu durumda devletin, alkol ektiğine göre suç biçmesine şaşmaması gerekir. Albert Camus, bu konuyu incelerken, suçun sadece alkolde olduğunu söylemek istemiyor, içkinin yerini şerbet alsaydı suç ortadan kalkmayacaktı elbet. Ona göre, «Bir suçlunun gerçek sorumluluğu kesinlikle saptanamaz.» «Atalarımızdan bize geçen kötü ve hastalıklı eğilimlerin miktarı hesaplanamaz,» «Bu durumda genel bir sorumsuzluğa hükmetmek gerekir,» «Mantık, ceza da, ödül de verilmemesini gerektirir.» (Camus, Nobel ödülünü de katıyor bunun içine) Yazar, bütün bunları, daha çok, ölüm cezasının saçmalığını tanıtlamak için sayıp dökmektedir. Suçun kesin nedenlerini bilememenin sonucu değil midir ölüm cezasının artık neredeyse bütün dünyadan kalkmış olması? Hele siyasal suçlar için uygulanan ölüm cezalarının, hep pişmanlıklar doğurduğunu gösteriyor tarih. Yirmi yedi mayısçılardan Orhan Erkanlı, son kitabında, bu olaydan sonraki idam uygulamalarının yanlış olduğunu açıklıyor. Zaman nice inanışları boşa çıkarmıştır,

nice heyecanları yatıştırmıştır! Montaigne, «Doğanın yasaları, bizim yaptıklarımızdan her zaman daha akıllıcadır,» diyor.

Bağlı olduğumuzu dirençle savunduğumuz uygarlık dünyasında yeri olmayan düşün suçları bakımından ise, çıkarılacak af kanunu, istenir ki, başarılı bir sınav, bir ilerilik niteliği taşısın. Dışarıdaki yazarlar, düşünürler eziklikten kurtarılsın. «Büyük Gözaltı» romanının eşsiz yazarı, değerli düşünür Çetin Altan'ın, romanı ve sineması ile en haklı övgüleri ve ödülleri kazanmış olan Yılmaz Güney'in, nice güzel ve doyulmaz şiirin ozanı, benzersiz güzellikteki şiir çevirilerinin çevirmeni Can Yücel'in, sonra İsmail Beşikçi'nin, Muzaffer Erdost'un, daha nice düşünür ve yazarın özgürlüklerine kavuşmaları büyük ferahlık ve büyük yarar sağlayacaktır.

8 Haziran 1973

DÖRT YÜZ EVLİYA...

Bizim kuşak yetişirken, Mustafa Kemal'i yerenler başlıca şu kümelerde toplanıyordu: Osmanlı hanedanına bağlı olanlar (Osmanlı devletinin devrilmesini, Cumhuriyet kurulmasını istemeyenler, layik devlet yasasına karşı olanlar (Halifeliğin, dinsel yasaların kaldırılmasını istemeyenler), onun zaferden sonra yönetimi İttihatçılara bırakmamasına kızanlar (İttihatçıların kalıntıları). Her kök-

lü değişiklikte, çıkarı ya da duygu - düşünce yapısı sarsılanların bir karşı cephe kurmaları, tarihin her toplum için doğal saydığı bir olaydır. Fakat yukarıda sıraladığım kümelerde bulunanların hiç biri Mustafa Kemal'in Millî Misak sınırları içinde yurdu kurtardığı gerçeğini yadsımamışlardı. Hepsi için Mustafa Kemal bir kahramandı. Eleştiri, yurdun kurtulmasından sonra Osmanlı yönetiminin ve Halifeliğin niçin sürdürülmediği, niçin İkinci Meşrutiyet liderlerinin iş başına getirilmediği noktalarında toplanıyordu. Hiç unutmam, çocukluğumda söylenen söz şu idi: «Yurdu kurtardı, amenna, çekilsin bir köşeye!»

Fakat Mustafa Kemal bir köşeye çekilmedi, zaferin sağladığı güce dayanarak Fransız Büyük Devrimi'nden esinlendiğini söylediği bir sıra yeniliklere girişti. 1922'de, bir Avrupalı gazeteciye, «Yeni Türkiye'nin, eski Türkiye ile hiç bir alâkası yoktur. Osmanlı hükümeti tarihe karışmıştır. Şimdi yeni bir Türkiye doğmuştur,» diyor. Bu yeni Türkiye'nin Cumhuriyet'le başlayarak ne gibi niteliklere büründüğünü burada sıralamaya kalkmayacağım, konum gereği. Yalnızca Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışı dolayısıyle (5 kasım 1925) Mustafa Kemal'in konuşmasından şu parçayı alayım: «Bugünkü devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri bertaraf eden en mütekâmil tarz olmuştur.»

Cumhuriyet kurulup yürümeye ve eski yönetim özlemcileri umutsuzluğa düşmeye başladıktan sonra, Mustafa Kemal'e karşı İstanbul ve Anadolu zenginlerince yeni birtakım eleştiriler atıldı ortaya. Bunlar ticaretin ve toprak zenginliğinin özgürlükçü önderleriydiler; parasal ve maddesel güç-

leri, onları, yönetimin buyrukçuluğuna başkaldırtıyordu. Evet, Mustafa Kemal kahramandı ama, onların da yapacak işleri vardı. Bu alanda giriştikleri denemeleri biliyoruz, etkileri güçlenerek sürmektedir.

Bunların yanı sıra, yukarıdakilerleyin güçlü olmayan, bir de solcu eleştiri vardı. Mustafa Kemal, böylesine büyük bir zafere dayandığı halde neden sosyalist bir yönetim kurmamıştı? Sosyalist dünya görüşünde buluşanlar, bu soruyu kendi aralarında tartışırlardı. Konu, sosyalist bir yönetimin ancak işçi sınıfının gelişip güçlenmesi koşuluna bağlı olduğu düşüncesi ve inancı ile, burjuva döneminin zorunlu olmayıp atlanabileceği düşüncesi ve inancı arasında çekişmeli idi. Bu arada, Mustafa Kemal'in sosyalizm değil, ulus kurmak ereğine dönük olduğu gerçeğini benimseyenler vardı; her şey önce ulus olmamıza bağlı idi. Sonra da bütün özlemlerimizin gerçekleşmesini ondan beklemek, kendimize hiç bir tarihsel görev biçmemek eğiliminin örtüsü olmaz mıydı?

Belki bu inanıştan ötürü, solcu düşünce, Mustafa Kemal'i tarihsel yerine koyarak, kendisi, içinde bulunduğu koşulların göstereceği yolu araştırmayı yeğledi. Atatürk yurdu kurtarmış ve ilerleme yollarını açmıştı.

Bunları niçin yazıyorum? Halkevleri Atatürk Enstitüsü, «Atatürk ve Devrim» adlı, Atatürkçü düşünce üzerine denemeler konulu bir kitap yayımladı. Bu kitaptan söz eden bir yazı yazmayı düşündüğüm sırada, Oktay Akbal'ın Cumhuriyet'te çıkan «Abdülhamit Konusu» başlıklı yazısını okudum. Abdülhamit'in artık yalnızca sağcılar değil, solcularca da övüldüğünü anlatan Akbal, «Gerçi

artık böylelerine solcu demek yanlış, sağla bütünleşmiş sol demek daha doğru,» diyordu.

Düşündüm, Abdülhamit dururken, acaba «Atatürk ve Devrim» adlı kitaptan söz açarak, Mustafa Kemal'i övmeğe kalkmak ayıp olmasın diye. Neden derseniz, bir tanıdığım, geçende benim için, «Hâlâ Abdülhamit'e karşı mı o?» demiş. Aklı başına gelmedi mi? demek istiyor. Bir başkası da alay etmiş benim ötede beride Mustafa Kemal'i savunmamla; bilisizliğime, gerçekleri bir türlü göremediğime getirmiş sözü. Bunları da anımsayınca canım sıkıldı. Korktum mu gene alaya alınacağımdan? Hayır, anlatayım.

Son günlerde, sık sık, Mustafa Kemal'i savunmak zorunda kaldım. Çünkü, gencinden, yaşlısından bir dolu tanıdığım, yerdiler onu bana. Ne bakımdan? Mustafa Kemal, daha Samsun'a giderken İngilizlerle anlaşmış, yoksa Yunanlılarla savaşırken İstanbul'da bulunan İngilizler, Fransızlar boş dururlar mı imiş hiç? Seyretmekle kalırlar mı imiş? İstiklâl Savaşı önemli bir savaş değilmiş gerçekte, çünkü ölü sayısı çok azmış. İstiklâl Savaşı'na yardım için dışarıdan yollanan paraları Mustafa Kemal cebine atmış. Onun adamları, bir gazinoda genç bir çift görürlerse, erkeği içeri attırıp kızı köşke götürürlermiş. İşçinin elinden grev hakkını almış. Bir öğretmenin dediğine göre de, şapka demiş giymişiz, Latin harfleri demiş almışız, e sonra? Ortada başka bir şey yokmuş, onlarla aldatmış bizi. Tanıdığım bir bankacı hanım da, «Bankalar filân açmış, bize ne!» dedi bana; insan çıkıp Taksim'de Mustafa Kemal'in aleyhinde bulunabilmeli imiş, bunu da yapamadıktan sonra yaşamak mı denirmiş buna? Genç kuşak yakın tari-

himiz konusunda maksatlı bilgilerle yanıltılmış, kendi tarihi ile yabancılaştırılmış. Yetsinmiş artık Abdülhamit'i, Vahdettin'i küçültmek, aşağılamak?

Bu gibi eleştirilerle kısa bir süre içinde arkası arkasıya karşılaşmış olmam, bende, Mustafa Kemal'e karşı yeni bir eleştiri dalgasının moda halinde yayıldığı kanısını uyandırdı. Modanın gücü, düşünülmeden benimsenmesinden gelir; bu bakımdan da onunla ussal bir ilişki kurmak olanaksızlaşır. Bana, «Put mu bu efendim?» diye sorana diyeyim ki, «Hayır, hiç bir insan put değildir, put olmamalıdır. Herkes eleştirilebilir, çünkü yanlışı olmayan hiç bir insan yoktur. Eleştirelim Mustafa Kemal'i de; ancak, dedikodu gibi kalmasın bu eleştiri, yazılsın, tartışılsın da gerçek ortaya çıksın. Onun İngiliz adamı olduğu kulağa söylenir de yazılmazsa, işte asıl o zaman genç kuşaklar aldatılmış olur. Eleştirdiğimiz bir yanından ötürü onu yoksamaya kalkmak, asıl bu putlaştırır onu.»

Osmanlı hanedanı mensupları, Halifeye bağlı olanlar, İttihatçılar, onunla belli bir yere değin yürüyüp sonra ayrılanlar, onun uzaklaştırdıkları, hepsi içinde, kimse şimdiye değin böylesine suçlamamıştı Mustafa Kemal'i. Bir bu, bir de bu suçlama dalgasının birden patlaması (üzüyor beni, diyeceğim sandınız, değil mi? Hayır.) inandırıcılıktan yoksun kılıyor bu eleştirileri. Çünkü para yediğine katılıp, İngiliz adamı olduğuna katılmayanla, kızları köşke kaldırdığına katılmayıp, Vahdettin'in hakkını yediğine katılanın bir araya geldiği böyle karmaşık bir cephe ile nasıl tartışıp bir sonuca varılacağı kolay kestirilemez.

Birkaç yıl önce, Üsküdar'da biri, «Siz İstanbul'u düşmandan Mustafa Kemal'in mi kurtardığı-

nı sanıyorsunuz?» diye sormuştu. «Sanmıyorum, öyle,» demiştim. «Yanılıyorsunuz,» demişti, «İstanbul'u düşmandan dört yüz evliya kurtardı.» Bu sav, olgulara dayanmadığı için tanıtlanamaz, başka bir deyişle, ne doğrudur, ne yanlış. Bir inançtır o. Ama bilimsel, yöntemli düşünmeyi yeğleyenler, buna benzer duygusal sözlerden vazgeçip, olgularla tanıtlanabilen savlar atmalıdırlar ortaya. Bakarsınız, yanlışları yanında, olur a, iyilikleri de bulunur adamın.

25 Mayıs 1973

TAHSİL İLE OLUR...

Sayın Şevket Süreyya Aydemir, Cumhuriyet'te çıkan bir yazısında kitap bakımından ne denli yoksul bir geçmişimiz olduğunu anlatıyordu. Okullarda büyük, önemli olaylar diye okuduğumuz ve bugün okutmakta bulunduğumuz yüz, yüz elli yılı kapsayan siyasal, toplumsal değişimler sırasında, eldeki kitapların azlığı (kimi zaman yokluğu) düşünülünce, korku ile karışık bir üzüntü duymamak ve şaşmamak olanaksızdır. Bırakalım halkımızı, aydınlarımızın okuyup, dünyayı ve yurdu anlayarak başlatmayı ya da desteklemeyi istedikleri hangi akımı, geçmişimizden bir örnek ya da destek diye benimseyebiliriz? Düşler, kapımıza dayanan tehlikeler, gözlerimizi açan gerçekler olmuş-

tur bizi eyleme geçiren; davranışlarımızın bilincini kuracak olan bilgi ve yorum dağarcığından yoksunluk ise, nice önemli atılımı başarısızlığın çukuruna düşürmüş ve nice önemli sayılan kişiyi zavallıya çıkarmıştır.

İbretle okunacak bir yazı idi Sayın Şevket Süreyya Aydemir'in o yazısı. Yine o, kendi yaşam öyküsünü anlattığı «Suyu Arayan Adam» yapıtında, gençliğinde Osmanlılığın cihangir geleceği için beslediği düşlerin, Balkan Savaşı sonunda, Rumeli'nin elden gidişi karşısında umutsuzluklara dönüşmesi ile şaşkınlıktan çırpınır ve tutunacak bir dal ararken, en çok esinlendiği kitabın, «Aydemir» adlı bir roman olduğunu söyler (Müfide Ferit'in romanı): Turan ülküsü uğrunda İstanbul'daki sevgilisini bırakıp Asyalara giden düşsel bir kahramandır Aydemir, orada başkasının bir suçunu üstüne alarak ölümü bile hiçe sayar ve tam ölürken karşısında, İstanbul'dan gelen sevgilisini görür. Soyadını bu kahramandan alan Sayın Şevket Süreyya'yı Kafkaslara, Azerbaycanlara sürükleyen hevesin kaynaklarından biri işte bu kitaptır.

Düşsel bir romanın, bunca ciddî bir eyleme yol açan heyecan etkisi, bugün şaşırtıcı ve gülümsetici bulunsa da, gerçekte hangi kitabın bizi nereden, nasıl etkileyeceği önceden kestirilemez. Ancak durumun önemli ve konumuzla ilgili yanı şuradadır ki, bir toplumda aydınların şu ya da bu atılım için hazırlanmış ruh atmosferini besleyecek birçok düşün kaynağı olmak gerekir. Asya Türklerini birleştirmek savaşına düşsel bir romanla çıkmak, en azından o savaşı düş kırıklığına gömer. Nitekim, böyle olmuştur. Gerçi, Ziya Gökalp'in Turancılık kuramını işleyen yazıları ve şiir-

leri var, ama o felâketli Kafkasya macerası sonunda, önderlerin bugün artık kesin olarak bildiğimiz düşünsüzlükleri, şaşkınlıkları, çaresizlikleri, boşlukları, sağlam kuramsal destekten yoksun girişimlerin ne denli korkunç sonuçlar doğurduğunu acı acı düşündürür.

Tanzimat olayına, Birinci Meşrutiyet'e, İkinci Meşrutiyet devrimine önayak olanların hangi kitaplardan esinlendiklerini bilmediğimiz için, bugün o olayların eleştirisini yapmak hevesini duyanlar, ya taklit, ya bireysel atılım, ya da gizli kalmış çıkar ve kaynağı bellisiz hırs duyguları gibi, bir toplumsal olayı özü ile açıklamakta yetersiz kalacak nedenler üzerinde durmaktan kendilerini alamıyorlar çoğun. Gerçi, bu olaylar ortaya çıktığı günlerde, toplumumuzun içinde bulunduğu ekonomik, siyasal koşulları gözden geçirmek, belirtmek, ortaya çıkarmak gibi çalışmalar da birer açıklama yoludur; ama öncülerin, bireylerin düşünsel yapılarını bilmeden, anlayamadan, öğrenemeden, sadece bu koşulların bilgisi ile tutarlı bir yargıya varmak isteyiş, sanırım ki, toplumsal düşünce gelişiminin zincirini bulmakla yetersiz kalıyor. Çünkü, genellemeler içinde kişilerin yeri açık seçik olarak belirmiyor.

Gerçi, Fransız Devrimi'nin etkileri görülmemiş değildir bizim toplumumuzda; ama bu etki çoğu zaman, tavşanın suyunun suyu örneği kalmıştır. Nasıl kalmasın ki, Fransa'da Büyük Devrim'in patlak verdiği yıllarda, bizim ilerici padişahımız III. Selim, sadrazamını seçmek için istihareye yatmaktadır. Avrupa görmüş, yabancı dil bilir, sarıklı devrimci Ali Suavi'nin, padişah değiştirmekle, hangi biçimde bir gelecek düşüncesini gerçekleştirmek

istediğini açık seçik biliyor muyuz? II. Meşrutiyet öncülerinin, Fransız Devrimi'nden alıp dillerine doladıkları ve halka ezberlettikleri ilkelerin anlamını bildiklerini kimse söyleyemez. Çünkü, bunu gösteren hiç bir kitap yoktur. Gerçekte bilmiyorlardı. Daha basiti, onların, yurt ve ulus kavramları üstüne hiç bir aydınlığa varmamış olmalarıdır. Bunlar ise ne yapalım ki, okuyarak öğrenilir. Namık Kemal'de Arap ülkeleri vatandır, Ziya Gökalp'te ulus, Müslümanların birliğidir.

Geriye bulanık bir ümmet, toprak, ülke, devlet, büyüklük, cihangirlik sevgisi ve düşkünlüğü diye betimleyebileceğimiz birtakım duygular bütünü kalıyor. Bu durumda düşünlerden değil, değeri ancak başarılardan sonra benimsenecek birtakım iyi kişilerin kahramanlıklarından, duygulardan söz edilebilir.

Halkımıza gösterdiği açık seçik erekler, birlik amacının ilkeleri ve temelleri, ulus ve yurt kavramlarının kesin nitelikleri üstüne bilinçle konuşan Mustafa Kemal, sanırım asıl bu yüzden, en çok eleştiriye uğrayan kişidir. Onun da dayanakları, kaynakları, Fransız Devrimi'nin ilkeleri, Namık Kemal, Tevfik Fikret ve Ziya Gökalp'ti. Mustafa Kemal bunları, içinde bulunduğu gerçeğin potasında kaynatmayı bildi. Ama kitapsızlık, yine de, Kurtuluş Savaşı'nı olsun, Kemalist devrimleri olsun, yorumu, çözümü gerekseyen olaylar olarak karşımızda tutmaktadır.

27 Mayıs devrimcilerinin ortak kitabı, «Beyaz Zambaklar Ülkesinde» adlı bir eğitim kitabıydı. Rahmetli Talât Aydemir'in anılarında okumuştum; iktidarı almak üzere hazırlandığı dönemde, gene böyle bir hazırlık içinde bulunan başka asker ör-

gütleri ile ilişki kuruyor ve bir gün, bu amaçla yapılan ortak bir toplantıda, ötekilerin temsilcisine, «Doktrininiz nedir?» diye soruyor; karşısındakinin, «Daha doktrinimizi kurmadık,» demesi üzerine de, «Doktrininizi hazırlayın, haftaya buluşalım,» yanıtını veriyor.

Buraya değin yazdıklarımdan, benim, kitabı insandan öne aldığım gibi bir kanıya düşülebilir; oysa kitaplar, insanların yaptıklarından, gerçekleştirdikleri düşüncelerden, ya da onların düşlerinden, düşlediklerinden doğmuştur. Ama ne yapalım ki, insan aklının ve eylemlerinin birikimlerinden uzak kalınarak, onlarla hesaplaşmadan, onlara karşı ya da onlarla birlikte olmadan kalkışılacak girişimler, başarı ile sonuçlansalar da toplumları bilince erdiremiyor.

Avrupa'da, baskı makinesinin bulunması ile kitap 1444 yılında basıldı. Bu yeni aygıtı kullanmak için izin isteyenlere Papa, sadece İncil basmaları koşulu ile müsaade ediyor. Bize ise, baskı makinesi, 284 yıl sonra, 1728'de gelir. İlgililer, şeyhülislâma başvurarak izin isterler. Şeyhülislâm, - Papa'nın tersine - Kur'an basılmaması koşulu ile müsaade eder bu yeni girişime. İbrahim Müteferrika'nın bastığı 16 kitaptan sonra, basımevi durdurur işini, tâ 1796'ya değin. Yeni Türk abece'sinin çıktığı 1928 yılına kadar basılmış kitap sayısı 40 bin dolaylarındadır. 1928'den bu yana ise, ondan dört beş kat fazla. Bunu, ilerlemiş ülkelerin kitap sayıları ile karşılaştırmaya kalkmayacağım. Fakat düşünüyorum da, bizden iki üç, ya da dört kuşak önceki, yabancı dil bilmeyen okur yazarlar ne okuyorlardı? Okunacak ne buluyorlardı? Onca geriye gitmeyelim, benim çocukluğumda, okul kitabı dı-

şında, çocuk kitabı olarak hemen hiç bir şey yoktu, bunun dışında ise parmakla sayılacak kadar azdı kitabımız. Biz kitaba son otuz, otuz beş yıl içinde kavuşur gibi olduk. Ama çok sürmedi bu, kitap düşmanlığı başladı, okumaktan korku başladı, okuma suçlandı. Nedenmiş? Toplumsal uyanış, ekonomik düzeyimizi aşmış da ondan. Oysa bunun böyle olması doğaldır, buna sevinmeliyiz. Çünkü, cehalet daha korkutucudur.

Bizim bilisizliğimizin korkunç durumunu anlatmak için, Sakallı Celâl, «Bu kadar cehalet ancak tahsil ile olabilir,» demişti.

22 Haziran 1973

RÜZGÂR GİBİ

Geçen gün Beyoğlu'nda baktım, bir sinema, şu bizim eski Lorel ile Hardy'nin afişini asmıştı kapısına, bir filmini göstereceklermiş. Lorel ile Hardy deyince, nasıl olur da Ferdi Tayfur'u anımsamazsınız! Ferdi Tayfur, olağanüstü bir başarı ile konuştururdu o iki komiği; öyle ki, kimbilir kendileri nasıl konuşuyorlar diye aramazdınız. Giderek onlar gibi konuşma modası alıp yürümüştü gençler arasında, o zaman. Ferdi Tayfur'un açtığı o çığır (Max Brothers'in unutulmaz Arşak Palabıyıkyan'ını da atlamayalım), sonraları birçok kez denendi, şimdi de sürdürülüyor, ama bunların hiç

biri onunki gibi başarılı olamadı sanırım. O yolun yeni örneklerini gördükçe, bu filmlerin kendi dillerinde nasıl olduklarını merak etmekten kendimi alamıyorum, bir de kendi seslerinden, kendi sözlerinden dinlemek istiyorum onları.

Komik filmleri bir yana bırakırsak, genel olarak uyarlama ne denli başarılı olursa olsun, kişi yine de aslını merak eder bir sanat yapıtının. Molière çevirileri olmasaydı, sadece Ahmet Vefik Paşa'nın uyarlamaları ile yetinebilir miydik?

Hazır, Ahmet Vefik Paşa'yı anmışken söyleyeyim, biz uyarlama alanında çok başarılı olmuşuzdur. Ama neden bir Molière'imiz olmadı da, büyük bir Molière uyarlayıcımız çıktı, diye düşünmekten alamam kendimi. Ahmet Vefik Paşa'nın, Molière'i, uyarlama yolu ile de olsa bize tanıtması, klasik komedyanın yararlı bir etkilenme kaynağı olmasını sağlayamamıştır. Molière'in yaşadığı dönemde, Ahmet Vefik Paşa sonrası Türkiyesinin durumu arasındaki ayrımı, benzemezliği gözden uzak tutmamak gerektiğini bilmiyor değilim; ancak Molière'i etkileyen sorunlar, konular tıpkısı ile bizim toplumumuzda olmasa da, bizim gibi tiyatro sanatına Batılı anlamı ile yeni başlayan bir toplum, onun gibi büyük bir yaratıcıdan yine de çok kazanç sağlayabilirdi oyun yazma alanında, diye düşünmekten kendimi alamıyorum. Molière'in alaya aldığı Aristo mantığı bizde de bütün gücü ve özellikleri ile yaşamıyor muydu? Bugün de yaşamıyor mu? Soyluluğa heves eden yeni zenginler bizde de çıkmadı mı? Tanzimat sonrası Avrupalılaşma akımı, yeni âdetlerimizde, Molière'in betimlediği köksüz kişiliklerin benzerlerini doğurmamış mıydı? Geçen yüzyıl Rus yazarları, bu yoldan gi-

derek kendi insanlarını tanımışlar ve yazınlarını zenginleştirmişlerdir. Oysa, bizde Molière uyarmaları, yazarlarımızı böyle bir yola iteceğine, İbnürrefik Ahmet Nuri'nin daha aşağı düzeydeki Fransız vodvillerinden yaptığı uyarlamalara kapı açmıştır.

Konumuzun sınırlarını aşmadan, burada ister istemez anımsanacak olan Musahipzade Celâl'in yeri üzerinde de kısaca duralım: Gününde büyük bir ilgi toplamış olan bu yazarımızın oyunları artık oynanmıyorsa, bunda bizim değer bilmezliğimiz yerine, o oyunların yaşam gücünden yoksunluğunu aramak daha uygun olur kanısındayım. Ahmet Vefik Paşa uyarlamalarından işe başladığı bellidir Musahipzade Celâl'in, ne var ki, inandırıcılığı yoktur, Molière öykünmesi değil de, karikatürüdür onun oyunları, silinmez kişiler bırakmaz belleğimizde.

Yabancı sanatçılardan etkilenmeye karşı olmadığımı gene söyleyeyim, bütün büyük sanatçılar yabancı etkilerden hız almıştır. Etkilenme, ancak yaratıcılığa olanak sağladığı ölçüde güçlendirici bir nitelik kazanır. Yeni Ufuklar dergisinde, Orhan Burian'ın yeniden basılan çok değerli incelemesi bunu ne güzel anlatıyor. «İngiliz Edebiyatında Uyanış Çağı» adlı bir yazısında Orhan Burian, düpedüz çeviri, ama İngilizce sevgisi ile ortaya konmuş çeviri döneminden sonra, kendi yazma döneminin geldiğini örnekleriyle gösteriyor. Petrarca'nın gördüğü bir düşün, Fransız Dubellay'de, İngiliz Spencer'de nasıl tekrarlandığını şaşarak diyorum, çeviriden ve öykünmeden yaratıcılığa nasıl geçildiğini gördüğüm için, kötülemek için değil.

Burada önemli olan, bizde uyarlama anlayışının bir geçiş süreci değil de, sürekli bir benzetme işi olarak neredeyse bütün alanlarda temel sayılması ve bunda direnilmesi tutumudur. Bir sanat yapıtını uyarlama yolu ile dilimize geçirme düşkünlüğü, bir zamanlar, çevirinin gereksizliğine yol açacak tartışmalara değin vardırılmıştı. Çok başarılı «Deli Saraylı» uyarlamasının oynandığı sıralarda oldu idi bu tartışmalar. Görüyor musunuz, biz yaratmayacağız, çeviriye de kalkışmayacağız (demek yaratıcının ürününü tam olarak tanımayacağız), sadece bir Batılı sanat yapıtının kendimize uydurulmuş benzeri ile yetineceğiz.

Dilde de görmedik mi bu tutumun örneklerini? Ruze'yi oruç, Leipzig'i lepiska, kazaya' (kaziyeler) yı kazayağı, Kalo dromos'u kaldırım, turn a, head'i tornayt, Danzig'i daniska yapmakta dilimizin dehasını bulan ve Türkçe köklerden yeni sözcükler yaratmak yerine, yabancı sözcükleri evirip çevirip başka kılığa sokmakla yetinmemizi isteyenlerin düşünceleri de bu uyarlama mantığı değil miydi?

Demokrat Parti'nin yeni kurulduğu ve herkesi bir demokrasi tutkusunun sardığı yıllarda, bir gün, Ankara'da, bir şoförün, «Ben demokrasım,» diye bar bar bağırdığını hiç unutmam. Demokrasiden nasıl olup da demokrat'ın çıktığına akıl erdirememiş, bunun doğrusu «demokras» olmalı diye düşünmüş anlaşılan. Demokrasi'nin «s»sini değiştirmemekle sözcüğe bağlılığını gösteriyordu. Sonraları hep birden o sözcüğü «demir kırat»a uyarlayıverdi idik. Doğrusu «kırat», Yunanca «kratos»a söyleniş bakımından çok yakın.

«Şapka»ya karşı, «şems-i siper»i öğütleyenle-

rimiz de, bir bakıma, uyarlayıcı sayılabilir. Günün birinde, öndeki o gereksiz parçayı atınca, gene eskisine döneriz diye düşünmüş olmalılar. Falih Rıfkı Atay yazmıştı, Atatürk'ün yazlarını geçirdiği Florya'ya, kızgın softalar «Floriyye» derlermiş, arapsılaştıracaklar.

Düşünce özgürlüğünü, yazma özgürlüğünden ayırıp dımdızlak bırakanları da özgürlük uyarlayıcılarımız saymak yanlış olmasa gerektir. Gece odanıza kapanın, ışığınızı söndürün, sonra düşünün düşünebildiğiniz kadar. Kim karışır!

Sokrates, bir diyaloğunda, karşısındakinin, «Anlıyorum, devletimizde tragedyaya ve komedyaya yer verecek miyiz, vermeyecek miyiz, sözü oraya getirmek istiyorsun,» demesi üzerine, «Belki buna, belki daha başka şeylere. Şimdiden kestiremiyorum. Söz bir rüzgâr gibi bizi nereye iterse oraya gideceğiz,» yanıtını verir.

Ben de, doğrusunu söyleyeyim, Lorel - Hardy'den açtığımda nereye geleceğimi bilmiyordum, söz bir rüzgâr gibi beni sürükledi.

29 Aralık 1972

SON MU, İLK Mİ?

Deney, ruhbilim kitaplarına geçmiştir: Karşınızdakine, birdenbire, «Bana iki renk adı söyle!» dediniz mi, yüzde doksan, «kırmızı, yeşil» diye ya-

nıtlar sizi; ya da bu renklerden birini söyler yüzde yüz. Böyle olması, kim bilir, görebildiğimiz renklerin iki ucunda kırmızı ile yeşilin bulunmasındandır belki de.

Fakat söylene söylene dilimize takılmış başka birtakım sözlerde de böyle bir özdevinim olayı görülmüyor değil. Sözgelişi, «gaflet» usumuza o an «dalâlet» sözcüğünü getiriveriyor. Bir kişiyi, bir durumu suçlamak istedik mi, «gaflet ve dalâlet» deyiveriyoruz. Atatürk'ün ünlü gençliğe seslenişinden kalma bir alışkanlığımızdır bu. Atatürk, o sözleriyle, düşmanla işbirliği durumuna düşen iktidarları yermek istemişti. Nitekim, eski Cumhurbaşkanı Sunay da, Anayasayı değiştirmeyelim diyenleri bu iki sözcükle suçlamıştı. Yahya Kemal,

Beni bir lâhza müsait, bulamaz idlâle
Ne beyaz bakire zambak ne ateşten lâle

beytinde, o sözcüklerden yalnız birini, dalâlet (yoldan çıkma) ten gelme idlâl'i (yoldan çıkarma) kullanmıştı, çünkü kimseyi suçlamaya niyeti yoktu, yaşlılığın kişiyi sevi oyunlarına kapadığını anlatmak istemişti.

Örneklerden biri de, «Orta Asya» ile «Anayurdumuz» sözcüklerinin sık sık bir arada kullanılmasıdır. Çok yazıldı, kaç kez ben de yazdım; bugün ilkokul, ortaokul tarih kitaplarımızda Orta Asya'dan Anayurdumuz diye söz edilmesi, çocuklarımızın kafalarını karıştıran korkunç bir yanıtlamaya yol açmakla kalmıyor, yurt olarak bellememiz gerekli yer konusunda, sadece Türk'e düşman olanların ekmeğine yağ süren bir sakıncayı da ortaya çıkarıyor: Bizim Anayurdumuz Orta Asya ise,

Anadolu nemizdir? Buna, «Cici anne yurdumuz» diye mi karşılık vereceğiz? Anadolu'da gözü olanlar, «İşte biz de bunu söylüyorduk, Anadolu Türklerin yurdu değildir, onların buradan çekilip Orta Asya'ya gitmeleri gerekir,» demezler mi? Demiyorlar mı?

Yahya Kemal, «Yeni bir yurt, yeni bir ulus yaratır» demişti ve böylece tarihimizi, Türklerin Anadolu'ya gelmeleriyle başlatmak inancını benimsemişti. Üst yanı «ırk» ile, ya da «kavim» ile «ulus»u karıştırmaktan başka bir şey olmazdı. Geldikleri yere dönmeleri gerekse, bugün hiç bir ulus yurdunda kalamaz. Çünkü, otohton halk ancak masallarda vardır.

Yahya Kemal'in bu tutumu karşısında yer alan anlayış, sadece «ırkçı» anlayış değildir; yeni edindiği yurtta, yeni bir ulus olarak oluşan topluluğun, o yurttaki eski uygarlıkları benimseyeceği inancı da burada var gücü ile ortaya çıkar. Anadolu'ya sahip çıkmak, onun tarihini özümsemek, «hep bu topraktan» anlayışları, bu açıdan değerlendirilmelidir. Gerçi, Atatürk'te bir Orta Asya görüşü vardı, fakat bunun «ırkçı» bir tutuma yol açabileceğini gören büyük adam, «Orta Asya»yı sadece bir «insanlığın ve uygarlığın ürediği bölge» olarak bırakıp, Anadolu'nun geçmişine sarılmakta gecikmedi. Yurdumuzun toprağını kazıp geçmiş uygarlıkların izlerini, belgelerini bulmak işine onun gününde başlanmıştır.

Yukarıdakilere benzer, belki de daha çok bu sonuncusu ile uyarlı bir örnek üzerinde daha durmak istiyorum.

Geçende MHP Başkanı, Cumhurbaşkanı seçiminin uzaması dolayısıyle verdiği bir demeçte, bu-

nalımlı bir döneme girdiğini söylediği devletimizi «Son Türk Devleti» diye nitelendirdi. Yalnız o değil, son zamanlarda başkaları da kullanıyorlar bu sözü Türkiye Cumhuriyeti Devleti için. Ne demektir «Son Türk Devleti?»

Konuya, çevresinde dolaşarak girelim. Bugün adına «son» sıfatını ekleyen başka bir devlet var mı yeryüzünde? Önce buradan başlayalım. «Son İtalyan Devleti», «Son Fransız Devleti» sözleri tümden anlamsız değil midir? Gerçi bu soruya karşılık olarak, Türklerin tarihte birçok devletler kurmuş olduklarının söyleneceğini bilmiyor değilim; İtalyanlar yalnız bugünkü İtalya devletini, Fransızlarsa yalnız şu bildiğimiz Fransız devletini kurmuşlardır denecek. İyi ya, ben de oraya gelmek istiyorum. Ama, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurmuş olan Türklerin, tarih boyunca daha başka devletler de kurmuş olduklarını söylemek, Türk ulusundan, Türk ırkına atlamak anlamına gelir. Bu bakımdan biz, (yine yukarıdaki benzetmelere başvurarak) acaba İtalya'dan son Latin devleti diye söz edebilir miyiz? Sanmıyorum, çünkü Latin kavminden, ya da uygarlığından gelmiş olduklarını bildiğimiz başka devletler de var. Ama burada durum öyle karışıyor ki, benzetmeyi sürdürmenin olanağı kalkıyor ortadan. Sözgelişi, Fransayı «Son Frank Devleti» diye mi, yoksa «Son Latin Devleti» diye mi adlandıracağız? Bilim ne der buna, hani şu çok sevdiğimiz bilim? Her neyse, biz yabancıları bırakıp (ne halleri varsa görsünler) yine kendimize dönelim.

Tarihte birçok devlet kurmuş olan Türk kavmi, kurduğu bu devletleri yıkmıştır da. Aklımıza geldiği gibi, şöyle bir sıralayalım: Cengiz, Harzem-

şahları ortadan kaldırmıştır, Moğollar, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmışlardır. Timur, Osmanlı devletini on yıl silmiştir, yine Moğollar, Haçlılarla birleşerek Memlûklere saldırmışlardır, önce Osmanlıları tutan Memlûkler, onların Anadolu'da birliği yeniden kurmaları üzerine Osmanlılara, Osmanlılar Safevilere atılmışlardır. Uzun sözü bırakıp, bir Türk çocuğuna soralım: Timur'dan yana mısın, Osmanlıdan yana mı? «Son Türk Devleti» deyimini sevenlerin açısından bu soruya bir karşılık bulmak kolay değildir. «Ulus»u, «ırk»tan, «kavm»den ayırmaksızın bir aydınlığa çıkmak olanağı yoktur bu konuda.

Bence, Türkiye Cumhuriyeti ilk Türk devletidir. Bunda üzülecek hiç bir şey yok. Bu devletin, bütün ulusların tarihine benzer bir geçmişi vardır elbet ve bu geçmiş, ancak «ulus» anlayışı açısından, başka bir deyişle, ulus oluşumuna ermiş bir toplumun, bu oluşumdan önceki dönemleri olarak değerlendirilebilir. Ulus kavramı ise, bilindiği gibi, yenidir. Atatürk, «Ne mutlu Türk'üm diyene» demişti, «Ne mutlu Türk olana» dememişti. Sadece adı ile kurulmuş bizimkinden başka bir Türk devlet yoktur tarihte.

Buna, «Şanlı tarihimizi inkâr ediyor» diye karşı çıkmak boşuna olur. Sadece yakın tarihimiz üzerinde durarak böyle bir olası yergiye karşılık bulmaya çalışayım, Osmanlı dönemini alayım ele. Osmanlı İmparatorluğu içinde Türk'ten başka topluluklar da vardı, bilindiği gibi. Acınacak olan şudur ki, bu topluluklar içinde Türkler «Etrâk-i bi idrâk» diye anılırken, Arap, «kavm-i necip» diye adlandırılıyordu. Geçende İlhan Selçuk'un da doğru olarak yazdığı gibi, II. Abdülhamit, Türkçülü-

ğe karşı idi ve bu tutumunda kendi açısından haklı idi; çünkü, Osmanlı devleti ulusal bir devlet değildi, onu sadece bir ulusun, yeni uluslaşmaya başlamış Türk'ün devleti saymaya, yapmaya kalkmak imparatorluğun sonu olurdu. Nitekim, öyle de olmuştur. Bütün uluslar, bütün ulusal devletler yenidir.

Şunu da ekleyeyim; o «Son Türk Devleti» sözünde bir acınma kokusu duyduğum için de üzülüyorum. «İşte bu kaldı elimizde, başkası yok» demek istiyorlar. Elbette bir o var ve başka yok. Ama elimizde kalan değil, yarattığımız, kurduğumuz, ölümsüz olmasını dilediğimiz, bireyleri Türk olmanın bilincine ermiş, yurdunu ve tarihini kesin sınırları ile benimsemiş Türkiye Cumhuriyeti Devleti.

20 Nisan 1973

TANRI KORUSUN

Dilbilgini Ahmet Cevat Emre, öğretici şiirler de yazmıştı; onlardan birinde şöyle der:

Vatan bizim anamızdır
Anamızı belleyelim

Giritli olan rahmetli, yaşam öyküsünü anlattığı o güzel kitabında, Türkçeyi dokuz on yaşların-

da iken öğrenmeğe başladığını anlatır; bu yüzden olacak, «bellemek» sözcüğünün ancak, «akılda tutmak» anlamını bellemiş, o sözcükle yapılan argo bir deyimi hesaba katmamış o şiiri yazarken. Özleştirme akımına sevgi ile katılan kimi genç yazarlar da, deyim niteliği kazanmış birtakım yabancı sözcükleri Türkçeleştirirken anlamı elden kaçırıyorlar.

Sözgelişi, «hayatım» sözcüğü, «yaşamım» anlamına geldiği gibi, «sevgilim» anlamına da kullanılır; dahası, bu iki sözcük bir araya getirilerek söylenir çoğu zaman: «Canım, hayatım, sevgilim..» gibi. Burada «hayatım»ı Türkçeleştirerek «canım, yaşamını, sevgilim..» dersek, «hayatım» sözcüğünün deyim niteliği almış olan yanı yiter gider. Çünkü, o yanı ile sözcük, «canımı uğruna seve seve verecek olduğum sevgilim» ya da «Bu can bana ne denli gerekli ise, sen de öyle gereklisin» anlamınadır, «ömrüm» anlamına değil.

Ayrıca, «yaşam» ile «yaşantı»nın boyuna karıştırıldığını görüyoruz. İkisini bir anlamda sanıp, değiştire değiştire kullananlar da var. Gerçi eskilerin «hayat» ve «ömür» sözcükleri de, çoğu zaman, birbiri verine kullanılırdı; ama bir ayrım vardı aralarında. «Ömür» yaşanan yıllar, «hayat» ise «insanın şu dünyada görüp geçirdiği, deneyimi» anlamına idi. «Hayat acıdır» yerine, «ömür acıdır» denemezdi. Bu ayrımı göz önünde tutarak biz de «yaşamı»ı yukarıdaki «ömür» (bu anlamda hayat), «yaşantı»yı ise «yaşam deneyimi» anlamında kullanmalıyız. Sözcüğü, bu anlam için ortaya atan, yanılmıyorsam, Prof. Macit Gökberk'tir.

Yeni sözcüklere eski sözcüklerin görevlerini yüklerken çeviricilikten uzak durulması gerçi ya-

zıldı, ama nedense her zaman uygulanmıyor; eski tümceler sırıtıyor yeni kurulmuş tümcelerin arasında. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi, hem istenen elde edilmiyor, hem de Türkçe zarar görüyor. Sözgelişi, «Bir olay alana geldi» tümcesini gördüğümde, ben bunun ardındaki «bir hadise meydana geldi» tümcesini okuyorum, ama eskisinde iş yoktu ki, yenisi bir işe yarasın! «Bir hadise meydana geldi» karşılığı olarak, «Bir olay alana geldi» dersek, hem o eski tümcedeki «meydan» sözcüğünü sanki zorunlu imişiz gibi çevirmiş oluyor, hem de «alan» sözcüğüne bu anlamda içermediği bir görev yüklüyoruz. Alan sözcüğünün şimdilik, «çalışma alanı», «hava alanı» tamlamalarındakinden başka kullanılışı yok. Şimdilik değişim, belki ileride bu sözcükle de birtakım deyimler yapılabileceğini düşündüğümdendir.

Şu ünlü «ve de» ise bende hep şakalaşılıyor izlenimi bıraktı. Ama sonra sonra baktım, «ve de» nin katıldığı tümcelerde ne konu alaya alınıyor, ne de o konu ile ilgili kişiler. «Geçim zorlaştı ve de işsizlik arttı» tümcesinde «ve de»nin işi ne? Eskiden şeriat uslûbu, kadı ağzı olarak «ve dahi» vardı. Musahipzade'nin oyunlarında geçer, alaylı alaylı. O olmasa gerek. Karşılaştığım bütün kullanılışları üzerinde titizlikle duruyorum, ama bugüne değin anlatamamış olduğumuz hangi anlamın «ve de» ile verilmek istendiğini bulup çıkaramıyorum. Bunun için de yazılarımda kullanmıyorum onu.

Buna benzer, yine kendi yazılarımda kullanmaktan sakındığım bir söz de, son yıllarda, özellikle yeni kuşakların dilinden düşmeyen şu «bir yerde» sözüdür. İzledim, okuduğum yazılardaki kullanılış biçimlerini bir yere yazdım, konuşurken

dillerinden düşürmeyenlere bunu ne anlamda kullandıklarını sordum, hep başka başka açıklamalarla karşılaştım; sonra da bunları karşılaştırdım, hiç biri ötekini tutmuyordu. İşte size yazılardan ve konuşmalardan derlediğim birkaç örnek: «Bir yerde haksızsın.», «Bir yerde susmak zorunda kaldım.», «Bunu bir yerde yapamazsın.», «Doğru bir yerde.», «Bir yerde güzel kadın.». Önce şunu söyleyeyim, bu tümcelerin hiç birinde «bir yerde» sözü, «mekân» anlamına kullanılmış değildir. Soruşturdum, «bir yerde»ye verilmek istenen anlamlar şunlarmış: «Bir anlamda», «bir bakıma», «bir parçası», «en sonunda», «o durumda». Önce rica ederim, yukarıdaki örnekleri teker teker bu anlamlarla karşılaştırın, hangisinin hangisine uygun düştüğünü bulun. Eğer bir örneğe birkaç anlam uygun düşüyorsa, o tümcenin anlamı belli değil demektir. Sonra da, en önemlisi, «bir anlamda», «bir bakıma», «o durumda» sözleri dururken niçin, hangi gereksemeye karşılık olarak ortaya çıkardık o «bir yerde»yi? «Geçtiğimiz hafta» gibi, «bir yerde»nin de Türkçemizde hiç bir zaman yeri olmamıştır.

Bir de şu «yeşil ışık yakmak» sözü üzerinde duralım. Bu söz önce Fransız gazetelerinde ortaya atıldı sanıyorum, çok geçmeden de bizim gazetelerimizi sardı. Trafik işaretlerinden yazıya getirilen bir anlatım biçimi. Neyi çıkartıyoruz bundan? Önce trafikteki «geç» ya da «geçebilirsin» anlamını; bundan da «olur», «evet», «onaylarım» anlamı. Sözgelişi, şöyle bir tümce alalım: «Başbakan Melen solculara yeşil ışık yakıyor.» (Olmadı diyeceksiniz, sözgelişi canım) demek, «Başbakan Melen solculara yolu açık tutuyor», daha seçiği, «Başbakan Melen solcuları destekliyor» demektir. E şimdi, di-

limiz böyle bir durumu anlatmakta yetersiz miydi ki, Fransızların biraz da şaka yollu ortaya çıkardıkları bu sözü, Türkçeye çevirerek ha babam kullanmaya başladık? Anlamıyor değilim, «destekliyor» yerine «yeşil ışık yakıyor» sözü, bilgisiz halkımız anlayamayacağı için (çünkü köylerimizde, kasabalarımızda trafik ışıkları yok), daha kibar, daha bilgince oluyor. Ama bugün süsten püsten kaçmak ozanın bile başlıca kaygusu iken, nasıl olur da düzyazı söz oyunlarına, benzetmelere, anıştırmalara kalkar! Hadi diyelim ki, bu da bir yazı keyfidir, ama o deyişin, bütün eski karşılıkları silip süpürecek denli baş tacı edilmesi, aşırı bir moda düşkünlüğü değil midir? Sonra neden «kırmızı ışık yaktı» sözü ile de böyle bir deyim kurmaya yeltenmiyoruz?

Sırası gelmişken ben de bir bilgiçlik edeyim: Yapısalcı antropolog Lévi-Strauss, trafik işaretlerini incelerken çok ilginç buluşlar atar ortaya; ona göre, renk dizgesi (sistemi) ile doğa insan beyninde yansımaktadır, güneş ışığının spektrumda sıralanışına bakarsak, bir uçta kırmızı'nın, tam karşıt uçta da yeşil'in yer aldığını görürüz, kırmızı ise kanın rengidir ve bu niteliği ile korku verir, ilkel toplumlarda da, uygar toplumlarda da kırmızı «tehlike» anlamını kapsar. Bundan yola çıkarak, karşıtlık ilkesi gereğince, öbür uçtaki yeşil, «tehlikesizlik» kavramına yol açmıştır. Spektrumda ortaya düşen sarı ise, ikisi ortası durumdur, dikkatle beklemeyi simgeler. Böylece renk dizgesine uygun bir kavramlar dizgesi ortaya çıkar. Trafikte kullanılan dizgenin yapısı budur. Demek şimdi biz buna bir de tümce dizgesini eklemek istiyoruz.

Sözgelişi, «Geçtiğimiz hafta alana gelen ve de

gelmekte olan tüm olaylar bir yerde yaşantımıza yeşil ışık yakıyor.» gibi bir tümce beni deli edebilir, Tanrı korusun.

6 Nisan 1973

DOĞUDAN BATIYA

I

Le Monde gazetesinin 29 mart 1973 tarihli «Kitaplar» ekinin orta iki sayfasında, «Sovyet Orta Asyasının Dört Yazarı» başlıklı geniş bir röportaj yer alıyor. Gazetenin Anne Philip adlı yazarı, biri 1969'da, öteki 1972'de olmak üzere Orta Asya ülkelerini iki kez gezmiş; Alma-Ata'yı, Aşkabad'ı, Buhara'yı, Semerkant'ı, Taşkent'i görmüş, oraların ünlü yazarları ile konuşmuş. Okuduğum röportajda adı geçen yazarlar ve ozanlar, Cengiz Aytmatov, Süleymanov, Nurpeissov ve Simaşko.

Sovyetler Birliği'nde çağrılı olarak bulunduğum sırada ben de bu kentlerden birkaçını görmüş ve o Cumhuriyetlerin ozanları ve yazarları ile tanışmıştım. Bizde beş kitabı basılmış olan Cengiz Aytmatov bunlardan biridir. 1928 doğumlu bir Kırgız yazarı olan Cengiz Aytmatov'la konuşmamız çevirmen aracılığı ile olabilirdi ancak; çünkü, o Kırgızca konuşuyordu, ben Türkçe konuşuyordum. Gerçi ikimizin dili de Türk dilleri ailesindendi, ama bu birlik, anlaşma için yeterli değildir.

Bilindiği gibi, dil bilginleri, şu yüzyılımıza de-

ğin inceleyebildikleri dünya dillerini üç büyük aile-de toplamakta birleşmişlerdir. Hint - Avrupa dilleri, Semitik diller ve Türk dilleri. Bizim dilimizin en iyi gramerlerinden birini veren Jean Deny, bu üçüncü bölümde bulunan dillerin önce Türk - Tatar ve Fino - Ugriyen adları altında bölümlendiğini anlatır. Fin ve Macar dilleri ayrıldıktan sonra geride kalan kümenin, Türk dilleri olarak adlandırıldığı görülür. Ancak, bu ad altında incelenen dilleri konuşanların birbirleriyle kolayca anlaşabileceklerini düşünmek yanlıştır. Nitekim, dilleri Semitik diller ailesi içinde bulunan Araplarla Yahudiler de bu durumdadırlar. Dahası, geniş Hint - Avrupa dil ailesi içinde, üstelik yakın akraba durumunda olan Almanların, İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların anlaşmaları da olanaksızdır. Bize gelince, bizim Anadolu Türkçemizle birer diyelek ilişkisi içinde bulunan Azerbaycan Türkçesi, Kırım Türkçesi, Gagavuz Türkçesi ve Rumeli Türkçesi dışındaki Ural - Altay dillerini konuşanlarla durumumuz aşağı yukarı ona benzemektedir.

Le Monde'daki röportaj, Kırgız, Kazalı, Türkmen yazar ve ozanlarının, dünya çapında tanınmak olanağını elde ettiklerini gösteriyor. Benim gittiğim Özbekistan'daki yazarları da buna katmalı. Bir Kırgız romancısı olan Cengiz Aytmatov, hemen bütün büyük Batı dillerine çevrilmiş durumdadır. Cengiz Aytmatov 1952'de başlamış yazmaya, romanlarını, öykülerini Kırgızca ve Rusça olmak üzere iki dilde birden hazırlıyor. 1963'te Lenin armağanını kazandı, 1967'den beri Sovyetler Birliği Milletvekili. Yapıtlarında Kırgız yaşamının özelliklerini, Kırgız insanının eski ve yeni inançlarını, değişen ya da birbiri ile uyuşan eski ve yeni âdet-

lerini büyük bir ustalık ve çok ince bir üslûpla işlemektedir. Cengiz, gazeteci ile konuşmasında, «Dünyanın ve yaşamın bilincine varması bakımından toplumuma sanatımla hizmet ediyorum,» diyor; «Sanat uzun süre gerçeğin taklidi ve tekrarı sanılmıştır, çalışan insan ve savaşan insan gibi bir takım prototiplere bağlanılmıştır; ama bu edebiyat değildir, çünkü ilkel ve yapaydır. Sanat ise yaratmadır,» diye sürdürüyor sözlerini.

Kazalı, Kerimoğlu Nurpeissov ise 1925 doğumlu, Kazahça yazıyor. Yapıtları Fransa'da Gallimard yayınevince basılmış. Röportaj yazarının, «Dünyanın en yeşil kenti,» diye nitelediği Alma - Ata'da yaşıyor, oralı. Elma - Baba demek. Orta Asya'da «Baba» sözcüğü yoktur. «Baba» bizim dilimize Hititçeden, Hititçenin Hint - Avrupa kökenli bir kolundan gelme. Nitekim, Macarlar da «Baba» için «Atya» sözcüğünü kullanırlar.

Nurpeissov, şu çok ilginç sözleri söylüyor Fransız röportaj yazarına: «Biz oldum olası göçebe değildik. Bir zamanlar büyük bir uygarlığımız vardı bizim. Cengiz'in oğlunun 1232'de yerle bir ettiği Otar gibi büyük kentler kurduk bu kentte, İskenderiye'den sonra dünyanın ikinci büyük kitaplığı vardı.» Niçin yazdığı, yazmaya nasıl başladığı sorularına karşılık olarak da Nurpeissov, yazma yeteneğinin bir Tanrı vergisi olduğunu, kendisinin ilk kez, âsi bir halk ozanı olan Sarı Batak üstüne yazmaya başladığını söylüyor. Aral gölü kıyısındaki yoksul bir balıkçı köyünde (Köy yerine aul diyor o. Ağıl ya da avlu olabilir) doğmuş, yalınayak davar sürmüş çocukluğunda, sonra okumuş. «Benim halkım entellektüel bir halktır,» diyor; açıklıyor sonra bu sözünü; okuma yazma, kitap, ince-

leme yolundan başka, doğal ruh bakımından, Tanrı vergisi bir aydınlanma olduğunu söylüyor. Röportaj yazarının, «Tanrı mı?» diye sorması üzerinde de, «Ben Tanrı dediğim zaman doğayı düşünürüm,» diye karşılık veriyor. Sonra ünlü yapıtı olan bir trilogi üstüne ayrıntılı bilgiler veriyor.

Süleymanov da Alma - Ata'da doğmuş, 1936'da. Yerbilim ve edebiyat okumuş Alma-Ata'da, sonra Moskova'da sürdürmüş öğrenimini. Şiirlerini 1961'den sonra yayımlanmaya başlamış, Rusça olarak. O da iki dilli çalışıyor Cengiz Aytmatov gibi. (Oktay Akbal, Taşkent'te katıldığı Asya - Afrika yazarları toplantısında, Cengiz'in bu tutumunun eleştirilere yol açtığını anlatır.) Süleymanov, Rusça aracılığı ile dünyaya açılma olanağını kazandığı kanısında. Büyük ve güçlü bir geçmişleri, tarihleri olduğunu, edebiyatlarının yüzde doksan sözlü nitelikte bulunduğunu, modern olmak için geçmişi yadsımanın yanlışlığını, sorunun bir devam sorunu olduğunu söylüyor. Biçim ile öz arasındaki ilişki ve ayrım üzerine sorulan bir soruya karşılık olarak da şu yanıtı veriyor: «Biçim uygarlıktır, öz ise kültürdür.» Ne denli benziyor Ziya Gökalp'a, değil mi? Süleymanov, kökleri çok derinde olan bir ağaca benzetiyor halkını yemiş, yaprak ve gölge verecek bir ağaca «bizim dövizimiz» diyor, «şimdiki zamanın genişliği, geçmişin derinliği ve geleceğin yüksekliğidir.»

Simaşko, 1924'te Odesa'da, Rus Yahudisi bir baba ile bir Alman anadan dünyaya gelmiş. Çocukluğunda Odesa'da okuduktan sonra Türkmenistan'da, Aşkabad'da yerleşmiş. Rusça yazıyor. Daha çocukken tarih merakı yakalamış onu; okuyarak ve inceleyerek dünyanın en ilginç yeri diye Türk-

menistan'ı bulmuş, «Burası dünya tarihinin en yoğunlaştığı yerdir,» diyor, «Çünkü, Doğu ile Batı burada karşılaşır, büyük fetihler, büyük göçler burada düğümlenir.» İrano-Turanien diye adlandırdığı bir kültürün ünlü kişilerini ve olaylarını konu edinen romanlar yazmış. Sözgelişi, «Mazdak» bunlardan biridir. İnsan eşitliğinin burada çok zaman önce ortaya atılmış olduğunu savunuyor bu romanında. Son romanı «Karakum» adını taşımaktadır. Amu Derya'nın ikiye böldüğü çölün güneyinde kalan bölge, İskender'in ulaştığı yer, İrano-Turanien kültürün kaynağı.

Ben, Türkmenistan'dan ozan Kerbabayev'i tanıdım, İstanbul'a da gelmişti. Dostluk ettik. Dikkatle dinleyerek konuşursanız, şöyle böyle anlaşıyorsunuz. Anlaşma güçlüğü sadece bilmediğimiz sözcüklerden değil, bildiğimiz kimi sözcüklerin başka türlü söylenmesinden ve bir de başka anlamda kullanılmasından doğuyor.

Şimdi yüz seksen derece batıya dönerek Yugoslavya Makedonyası Türklerinin bizim Türkçemizde yazıp bastıklarına gelelim. Önümde, Üsküp'te çıkan Birlik gazetesi başyazarı dostum Necati Zekeriya'nın armağanı yığınla kitap duruyor. Ama bunları Makedonya Türklerinin bütün sanat ve düşün etkinlikleri ile bir arada ele almak gerekir.

11 Mayıs 1973

II

Yugoslav Makedonyasına iki kez gittim; ilkinde Struga şiir festivaline çağrılı idim. Uluslararası

bir şiir bayramıdır bu; Yugoslav Cumhuriyeti'nden gelen ozanlar yanında, çeşitli yabancı ülkelerden çağırılan ozanlar da yer alır. Ohri yakınındaki güzel Struga köyünde, nehrin üstündeki köprüde şiirler okunur, ozanlar birbirlerini tanır, konuşurlar. O toplantı ile ve tanıştığım yazar ve sanatçılarla ilgili anılarımı ayrıca yazmak istiyorum. Burada konunun o yanını bırakıp sadece Makedonya'daki Türkçe yayımları ve kültür oluşumlarını anlatacağım.

Yugoslavya Federatif Devletinin yedi Cumhuriyetinden biri olan Makedonya'da, Makedonlar, Arnavutlar, Türkler ve Çingeneler oturmaktadır. (Nüfus çoğunluğu sırası ile yazdım adlarını.) Bütün Yugoslavya'da olduğu gibi, Makedonya'da da, her halk kendi ulusal kültürünü serbestçe geliştirmek olanağındadır. Böylece Makedon ve Arnavut kültür etkinlikleri yanı sıra, Türkler de kendi dillerinde gazete, dergi çıkarırlar, kitaplar basar, kendi tiyatrolarında Türkçe oyunlar verir, radyo ve televizyondan haberleşme ve kültür yayma amacı ile yararlanırlar. Çingeneler daha kendi yazılarını kuramadıkları için, şimdilik Türk dili ile öğretim ve eğitimde bulunmak yolunu seçmişlerdir.

Üsküp'te çıkan günlük Birlik gazetesini, Makedonyalı Türkler yönetmektedir. Gazetenin başında, özellikle çocuk şiirleri ile ün yapmış olan Necati Zekeriya bulunmaktadır. Birlik gazetesinden başka, Sesler adlı bir şiir - edebiyat dergileri de var Türklerin. Bu derginin adı ile bir kitap dizisi de yayımlanmaktadır. Bu dizide şiir, hikâye kitapları, Türk dili üzerine incelemeler ve toplumsal konulu yapıtlar yer alır.

Bundan başka, yalnızca çocuklar için şiirler ve

hikâyeler basmak üzere kurulmuş bir de Sevinç kitap dizisi var. Bunların genellikle baskıları iyi ve kâğıtları güzeldir.

Üsküp Türk Tiyatrosu, sahnesini Arnavut tiyatrosu ile paylaşır ve haftanın üç günü temsiller verir. Bu temsiller arasında bizim oyun yazarlarının kimi oyunları da yer almaktadır. Üsküp Türk Tiyatrosu'nun oyuncuları geçen yıl İstanbul'da da temsiller vermişlerdi. Üsküplü oyunculardan Lütfü Seyfullah, iki yıl önce bizim tiyatrolarımızda da çalışmıştı. Hattâ Ankara'da bir tiyatroda oynadığı bir Rumeli göçmeni rolündeki başarısı çok övüldü idi.

Bu girişten sonra, Makedonya'daki Türk düşüncc ve cdebiyat yaşamı üzerinde biraz daha ayrıntılı olarak durmaya çalışayım. Geçen yazımda da belirttiğim gibi, Rumeli Türkçesi, Türkiye Türkçesinin bir diyeleği, hattâ belki bir ağızıdır. Bu ağız, söyleyiş, diksiyon bakımından kimi ayrımlar göstermekle birlikte (Gidiyorum yerine gideyrim gibi. Burada bizim değişmeyen «yorum» eki yerine «yerim» eki çoğu yerde dil benzeşmesi kuralına daha uygun düşmektedir), Türk dilinin birtakım eski sözcüklerini bozulmadan kendi içinde saklaması ile ilgi çekicidir. Buna şuracıkta bir örnek istenirse, onların «Misanthrope» karşılığı olarak kullandıkları «Güre» sözcüğünü verebilirim. Molière'in ünlü yapıtının çevirisi için Millî Eğitim Bakanlığı klasiklerinde «Adamcıl» sözcüğü kullanılmıştı; oysa, oradaki «cıl» eki «evcil sözcüğünde olduğu gibi) tam tersi bir anlama da gelmektedir. Biz «Güre»yi neden canlandırmayalım?

Ancak, Makedonya'daki yayın ve kültür etkinlikleri, Türkiye Türkçesi ile Makedonya Türkçesi

arasındaki kimi ayrımları gitgide azaltmaktadır; bu arada diksiyon değişimleri de ağır ağır silinmektedir. Çünkü, Makedonyalı Türk ozanları ve yazarları bizim dil özleşmesi akımını çok yakından izlemektedirler. Bu bakımdan, bu konuyu bir de Süreyya Yusuf'un, Sesler dizisinde yayımlanmış olan «Dilimiz ve Biz» adlı inceleme kitabından aldığım şu parça ile açıklamam yerinde olacaktır sanırım.

«Türkiye Türkçesi ile bizim Türkçemiz üzerinde azıcık durmak istiyorum,» diyor Süreyya Yusuf o yazısında, «Düşüncemi birden kesin olarak özetleyeyim. Bütün Türklerin kullandıkları tek bir Türkçe vardır bence, bu da Türkiye Türkçesine, Bulgaristan Türkçesine, Yugoslav Türkçesine bölünemez bir varlıktır. Evet, arada ayrılıklar yok değil, pek çok denecek kadar var. Fakat bunlar başlı başına ayrı bir dil yaratacak nitelikte değildir. Dilimizin temel özellikleri sayılan öğelerde gerçek bir ayrım yoktur.»

Demek burada, Türk dilleri ailesi içindeki uzak akraba diller arasında görülen anlaşma güçlükleri ortadan silinmektedir. Bunu size bir de, Şükrü Ramo'nun, Yeşil Köy adlı hikâyesindeki akıcı dil ve anlatımla göstereyim: «Büyük ve küçük baş hayvanları, köye oldukça yakın çam ve meşe ormanları altındaki sınırsız otlaklarda otlattıran, gününü daha çok kaval çalmak ve türkü söylemekle geçiren Tosun'a, hemen her gün aynı vakitte, bilinmeyen bir istek ve gizli bir merakla yemek götüren Zeynep'i, günden güne daha çok, gizli sevda sıtmaları sarmağa...»

Makedonyalı genç Türk ozanlarının Sesler dizisinde yayımlanan şiir kitaplarından da kimi par-

çalar sunmak istiyorum okurlarıma. Makedonya'da doğan genç Türk şiirinin geçmişi (Türküler bir yana bırakılacak olursa) çok kısadır.

İşte tanınmış ozan İlhami Emin'in şu şiiri:

En yeni ninnilerle
Kırlangıç kırlangıç topladığın
Saklanmbaç saklambaç sakladığın ilkyaz
Karadan karaya topladığın deniz
Oda oda biriktirdiğin güneş.

Birlik gazetesi yazarlarından (İstanbul gazetelerinde staj yapmıştı birkaç yıl önce) Hasan Mercan, duygulu bir ozandır; onun Sarı Yusuf adlı şiir kitabından şu parçayı alıyorum:

Aynı serçelerdir onlar
Tanırım yuvalarından
Ninnileri dilimin altında

Bu bir yol mudur gözlediğin
Gelen gidenden habersiz
Sahibi filân yok yâdelin.

Yugoslavya'da çok tanınmış ve çok sevilmiş bir yönetici ve devlet adamı olan Kemal Seyfullah'ın, yine Sesler dizisinde basılmış «Ulusallık Sorunu» adlı yapıtı okununca, Makedonya'daki ulusal Türk kültürünün çiçeklenmesinin nedenleri daha temelli olarak kavranıyor.

18 Mayıs 1973

Ataç, bir yazısında, «Biz şimdi Fuzulî'yi, Nefî'yi, Tevfik Fikret'i niçin okumuyorsak, Fransızlar da Chanson de Roland'ı, Villon'u niçin okumuyorlarsa..» der de, yine ikide bir Fuzulî'den, Nefî'den şiirler anar. Sözgelişi, Fuzulî'nin,

Mey habâbı gibi meyhanede bir ev tıtuben
İkd-i engûr gibi bir araya baş çatuben
Alsalar din ile dünyayı şaraba satuben
Mest-i bedhuş u harabati-i bî-bâk olalım

dörtlüğü gibi, bugünkü kuşaklar için anlaşılması güç dörtlükleri, beyitleri onun yazılarında sık sık buluruz. Doğrusu, Tevfik Fikret'i severek andığı olmamıştır. Tanzimat şiirinin, daha açığı, Batı'ya yönelen şiirimizin, Ahmet Haşim'e, Yahya Kemal'e gelinceye değin, bir işe yaramadığına inanırdı o; buna karşılık, eski uygarlığımızın (medeniyetimizin) şiirini, divan şiirini, sanki bir çeşit inat tadı ile, ya da iki ekinin (kültürün) ortasında bulunmanın verdiği olanakta nyararlanarak, ama içten, gerçekten sevmiştir. Ancak, «Fuzulî'yi, Nefî'yi okumuyorsak..» deyişi de, onların artık geçtiğini, yaşamadığını, dilde de, düşüncede de yaşamadığını bildiğindendir. Ataç, yeni kuşakların o ozanları gerçekten anlayıp sevemeyeceklerine iyice inanmıştı. Ama üzülmüyordu buna. Çünkü, dilimiz Türkçeleşiyor, bu bakımdan da şiirimiz yeni başlıyordu; bu şiire ancak Batı şiiri önayak olabilirdi. Çünkü, Batı da benzeri değişiklikleri geçirmişti; «Fransızlar da Chanson de Roland'ı..» diye ekleyişi bundan. Daha da ileri gider Ataç, yazılarında Fransız-

ların ozanlarının şiirlerini anar; Fransız yazarlarının düşünülerini, sanki onları tanıyormuşuzcasına tartışır; «Batılı olsun da kim olursa olsun» diye düşünmez, Fransız ozanları için de titizce kullanır ölçülerini, Tevfik Fikret gibi, sevmediği Fransız ozanları da vardır. Bu bakımdan ona en Batılı yazarımız demek yanlış olmaz. Divan şiirini de, bir Batılı gibi değerlendirmiştir. Batı şiirini bilmeden Divan şiirini sevenlerimizle Ataç arasında bir benzerlik yoktur.

Buraya gelişim, «Kendi değerlerimizi anlamak için Batılı düşünce gerektir» savına yeni bir kanıt getirmek için mi? Hayır, o savın doğru olduğuna inanıyorum, Ataç'ın kişiliği de ancak böyle açıklanabilir... Ama, Ataç'ı herkes bu gözle mi görmüştür? Ya da şöyle alalım: Divan şiirimiz için, bugün, bizim şiirimiz, bizim uygarlığımızın şiiridir diyebilir miyiz? Gerçekten de, Divan şiiri ile ilgili olmayan yeniler, Ataç'ı sadece Batılı yönü ile severken, Batı beğenisinden (zevkinden) yoksun olanlar, salt Divan şiirine düşkünlüğü yüzünden beğenmişlerdir onu. Nitekim, Ataç, ölümünden sonra, «İki uygarlığı da, iki'ekini de iyi bilirdi,» diye övülmüştür. Orhan Veli'yi bile, aruz biliyormuş diye sevenler olduydu. Bunca devrim oldu ya, bizim değerlendirme ölçümüz yine de budur işte: Doğu'yu da bileceksiniz, Batı'yı da.

Sözgelişi, sadece Batı müziğini sevmekle yetinemezsiniz, yarım adam diye bakarlar size; alaturka denilen tek sesli müziği de benzeri bir içtenlikle dinleyeceksiniz. Brahms'tan söz açılmışken bir punduna getirip Mustafa Çavuş'u da araya katabilirseniz sizi dinleyenlerin gözleri faltaşı gibi açılır, «Ne bilgili adam bu!» diye şaşırıp kalırlar.

Yine böyle, diyelim viyolonsel mi çalıyorsunuz, benzeri bir ağırbaşlılıkla utta da peşrevler geçeceksiniz ki, bu yurdun aydını olasınız.

Hasan Âli Yücel'i, ölümünden sonra, iki ekinli (iki kültürlü) diye övenler oldu; hem Fransızca bilirmiş, hem de tekkeden yetişmiş, başarısı bundanmış. Oysa, yetişmesi gereği Doğulu olan birinin, çalışa çabalıya Batılı olmaya yöneldiği, bunda da başarıya erdiği söylense (nitekim, Cevdet Kudret böyle yaptı) daha yerinde olurdu.

Diyeceğim, Tanzimat ikiciliğini arada bir yerer dururuz ya, o ekleme davranış sürüp gittiğine göre, değerini yitirmiştir bence o yergi. Giderek Tanzimat ikiciliği bugün daha güçlenmiştir, daha bilinçli bir tutuma varmıştır, dense yanlış olmaz. Çünkü, Tanzimat yıllarında öyle bir ekleme davranış, Batı'ya eğilip de tam Batılı olamama, ya da Doğu'dan kurtulamama durumu, bir kertçye değin anlaşılırdı, olağandı; bugün ise Tanzimat ikiciliği, bile bile sürdürülmekte, yerleştirilmekte, beslenmektedir: Yarısı Doğulu, yarısı Batılı bir kişi yaratmak istiyor gibiyiz, bunun kurallarını pişiriyoruz.

En göze batan çizgisi müzikte beliriyor elbet bunun; yüksek öğrenim öğrencilerinin bile alaturka müzik kümeleri kurmaları, başlıca kentimizde tek sesli müzik öğretmek için okul açmamız, bir hafta Batı müziği, bir hafta tek sesli müzik konserleri vermemiz, bu iki müziğin radyoda birbirini kovalaması... gibi olgular, sadece Tanzimat ikiciliğinin sürüp gittiğini değil, o tutumun yeni bir hız, bir bilinç kazandığını da gösterir.

Ancak, bu davranışın sadece müzikte olduğunu düşünmek yanlıştır. Yazarlarımız, düşünürleri-

miz arasında «eskinin hakkını yememek» biçiminde görünen yeni bir hakseverlik akımı öylesine tutundu ki, Tanzimat yeni mi çıktı diyeceği geliyor kişinin. Okumuş yazmışlarımızın içinde, medenî nikâhla imam nikâhını bir arada kıydıranlar az olmasa gerektir; belediye nikâhına ellerinde Kur'an'la giden gelinler varmış; İngiliz futbolunu Eyüp Sultan'la anlaştırmaya bakıyoruz; şubattan çıkıp marta gireceğimize, eski şubata giriyoruz; bale dersi aldırdığımız kızımıza evde Arapça Kur'an okutuyoruz; Mehter takımı tarihsel bir anı olmaktan çıktı; yarın, bir yeniçeri ortası kuralım diye bir öneri atılsa, gün geçmeden sokaklarımızı askerî müzeye çevirirız.

Ataç'ın Divan şiirini sevmesi ile başlamıştım yazıma; «Ancak Batılı olarak kendi değerlerimizi anlayabiliriz» savını da onun arkasından yazışım boşuna değildi. İlericilerin böyle düşünüp, böyle davranmaları, yanlış yorumlara yol açıyor: Tanzimat şiirinin değersizliğini, kimi aydınlar, «Gördünüz mü? Divan şiirini bırakmakla yazık etmişiz.» sonucuna bağlıyorlar; «kendi değerlerimiz» sözünü, «eski uygarlığımız» anlamında yorumluyorlar. Böyle olduğu için de, Batı'da matematik okuyup yurda dönünce Mevlevî oluyoruz, Paristen «Paris'te cami var» diye dönüyoruz.

Ziya Gökalp'in «medeniyet» ile «hars»ı ayırması, bugün, dolmuş şoförünün müşterileri paylamasına yaramıştır sadece. Bir tanıdığım anlattı: Dolmuşun radyosunda alaturka bitip de çok sesli müzik başlayınca, şoför radyonun düğmesini çevirmiş, «Neden kapattın?» diye sorulunca, «Gâvur işi,» demiş sertçe; tanıdığım, ardını bırakmamış konuşmanın, «Kullandığın makine de gâvur işi de-

ğil mi?» demiş, ama şoför kızmış bu sefer; «O başka, bu başka,» demiş, «Burası Türkiye'dir.»

Benzeri bir düşünüşle değil midir, kimimizin örnek diye Japonya'yı göstermemiz? Ne imiş, Japonlar Batı'nın tekniğini almışlar, ama yine de kendi uygarlıklarına bağlı kalmışlar... Batı'nın tekniği ile uygarlığı birbirinden ayrı şeyler değildir. Ziya Gökalp'in, «Yerli öz, Batılı biçim» önerisi, kolay kolay uygulanamaz, nitekim, uygulanamamıştır. Özün biçimi, biçimin de özü getirdiği bir gerçekse, yerli öz kendi biçimini arar, Batılı biçim ise kendi özünü getirir, ister istemez. Bütün iş, uygarlığımızı seçmekte, seçtiğimiz uygarlık içinde taklitçi değil, yaratıcı olmaktadır. Ancak, o aşamada öz ile biçim karşıtlığı ortadan kalkar, bunlar uyumlu birer öge olarak görünürler. «Yunan mucizesi» denilen olayın, özgün (originale) bir bireşim (terkip) olmadığı anlaşılmıştır bugün. Onda yakın doğunun, Persin, Arabın, Akdeniz çevresinin buluşları birbirine kaynaşmıştır. Eski Yunanla yeniden doğan Hıristiyan Avrupa, yeni bir bireşimin temellerini atarken, biz, üstünlüğünü yitirmiş olan bir uğgarlığa, İslâm uygarlığına girmişiz; işte bugün yitirmekten korktuğumuz, korktuğumuz için de çeşitli kuramlara başvurduğumuz «şey» budur, kendimiz değiliz. İstesek de, istemesek de elimizden çıkıp gitmiştir o uygarlık, bundan ötürü üzülmek yersizdir; hele, «Biz, biz olarak kalalım,» derken eski uygarlığımızı savunmaya kalkmamız boşunadır. Boşunadır ama birtakım aydınlarımız, bilerek ya da bilmeyerek, yarı Doğulu - yarı Batılı olmakta ayak diriyorlar.

18 Mart 1961

VAR MI, YOK MU?

«Köylüler kentlere akın ediyor» diye yazılıp çiziliyor ya, yeni bir görüş, bu sözün anlamını temelinden sarstı: Romancı Samim Kocagöz, Yeditepe dergisinin kasım (1961) sayısındaki bir yazısında, «Türkiye'de şehir yoktur» deyivermiş. Demek bizim köylülerimiz, köylerinden kalkıp kentlere değil, başka köylere gidiyorlar.

Gerçi, Samim Kocagöz, köylerden kentlere akın sorunu dolayısıyle değinmiyor bu konuya, bir roman tartışması onunki: Köy romanı mı, kent romanı mı? 1930'dan bu yana Türk romanının köye yönelmesi, kendilerini kentli sanan birtakım aydınları kaygılandırıyormuş. (Sağ olsun, Samim Kocagöz, şaşırtıyor okuyanı, siz kendinizi kentli sanıyorsunuz ama tümünüz köylüsünüz, demek istiyor.) Bu aydınlar, «Köy, köy, köy... Kentlinin yüzüne bakan yok,» diyorlarmış. Son olarak Burhan Arpad da, «Romancılarımız köyü yazıyorlar, iyi ama kenti neden yazmıyorlar?» diye sorunca, artık dayanamamış Samim Kocagöz, kendine getirmek istiyor ortalığı, bu ülkede her yer köydür, diyor.

Ancak, açık seçik yazmamış Samim Kocagöz, okurken birçok yerlerde durdum, ne dediğini anlamaya çalıştım, içinden çıkamadığım tümceler (cümleler) oldu. Bu yüzden de onun yargılarını, kanılarını ele almadan önce, kendimi sorguya çekeceğim, o yazıdan ne anladığımı açıklamaya girişeceğim.

Önce şunu söyleyeyim, Samim Kocagöz, daha başlarda, «Tatlısu Frengi aydınlarımız, Frenk hayranlığı içinde, Kafka'nın, Sartre'ın ardına düşmüş-

ler, iki yakalarını görecek halleri yok,» derken kimleri düşündüğünü, neyi anlatmak istediğini bilseydim iyi olurdu. Kafka'yı, Sartre'ı okumak mı, tatlısu Frenkliği? O söz, tatlısu Frengi sözü, yurdundan iğrenip kendilerini Batılı göstermek için olmadık kılıklara giren köksüzlere yakıştırılmıştır. Bugün Sartre'ı, Kafka'yı okumak da kişiyi o denli gülünç mü eder, demek istiyor Samim Kocagöz? Oldu olacak, Türk aydınlarına, hangi Batılı yazarları okuyup, hangilerini okumamak gerektiğini bir liste gösterse idi, yergisinden kurtulurduk onun. Doğrusu, yurdumuzda köy romanı - kent romanı konusu tartışılırken araya Sartre'ı, Kafka'yı katmanın nedenini anlayamadım ben. Kafka'yı da, Sartre'ı da elbet okumuştur Samim Kocagöz, okumasaydı, okuyanlarla alaya kalkmazdı. Demek beğenmemiş o yazarları, belki de zararlı bulmuş, ondan böyle davranıyor. Ama, niçin bırakmıyor başkaları da okusun, okuyup bir kanıya varsınlar? «Ardına düşmüşler...» ne demektir? Kafka'nın, Sartre'ın kitapları çıktıkça okumak mı? Böyle ise, Samim Kocagöz, «Okumayın o yazarları» demek istiyor. Buna hakkı var mı? Yok, o sözle, Kafka'nın, Sartre'ın izinden gidenleri anlatmak istiyorsa, yalnız onlarla mı anlaşmazlığı? Çünkü, Samim Kocagöz, «Frenk hayranlığı» demiş... Frenk hayranlığı yeni mi yurdumuzda? Samim Kocagöz'ün sevdiği, hayran olduğu bir Batılı yazar, romancı yok mu? Türk aydınları, Tanzimat'tan beri boyuna Batı'dan, özellikle Fransa'dan öğrenmeye bakmışlardır. Böyle yapmakla tümden kötü mü etmişler? Biz Batı'ya yönelmeseydik, Batı dillerini öğrenip, o dillerin yapıtlarından yararlanmasaydık, köy romanı - kent romanı konusunu bir yana bırakın,

roman'dan haberimiz olmazdı.

«... iki yakalarını görecek halleri yok» sözünün oradaki yerini anlamak ise, büsbütün güç. «İki yakasını bir araya getiremiyor» deyimi, «Kazancı ile geçinemiyor» anlamınadır ve bizim sanatçımıza çok uygun düşer. Ama, Samim Kocagöz bu deyimi başka anlamda, «gerçekleri görecek halleri yok» anlamında kullanmış. Demek, bir Türk aydını başka anlamda, «Gerçekleri görecek halleri yok» Sartre'ı, Kafka'yı okursa, kendi gerçeklerini okuyamaz duruma düşer-miş... Herkes için mi böyle düşünüyor Samim Kocagöz? Sözgelişi, kendi de o yazarları okuduğuna göre, o duruma düştü mü? İşte benim anlamadığım düşüncelerden biri de budur: Biz okuruz, biz başkayız, ama herkes okumamalı, baştan çıkanlar olur, diye düşünmeyi bir türlü anlayamıyorum. Samim Kocagöz'ün, kendini böylesine üstün göreceğini sanmam ama, o diretiyor: «... son yıllarda hayattan, yaşantıdan kopan, yazı sanatını, edebiyatı felsefeye sürükleyen Fransız akımına kapılmışlar» diye birtakım sanatçıları kınıyor. Demek Fransa'da böyle birtakım, hem de yeni bir akım varmış... Bilmiyordum. Peki ama, Sartre mı hayattan, yaşantıdan kopmuş? Kafka mı edebiyatı felsefeye sürüklemiş? Bunlar, Samim Kocagöz'ün yaptığı gibi, bir kalemde hakkından gelinecek konular değildir. Kocagöz'ün felsefeyi bu denli küçük gördüğünü, ondan çekindiğini bilmezdim. Şunu da söylemek istiyorum, köy romanı yazarken hiç mi felsefesi yok onun? Başka bir deyişle, gerçekleri görüp yazmak, felsefe ile bağdaşamaz bir iş midir? Samim Kocagöz, bütün felsefeleri mi, yoksa birtakım felsefeleri mi kötü gördüğünü açıklamamış.

Türk romanının köye yönelmesi, birtakım aydınlarımızı tedirgin ediyormuş, bizim kent sandığımız yerler, kent değilmiş. Samim Kocagöz, «Eğer Türkiye'de toplumsal bakımdan, ekonomik bakımdan kentler düzeni kurulmuş olsaydı, sanatçısı, romancısı olurdu» diyor. Bu sözler durdurdu beni. Samim Kocagöz, romancının toplumsal oluşta öncülük ettiği kanısındadır. İmdi kent düzeninin, sanatçıdan önce kurulması gerektiği söylenince, nerede kalır romancının öncülüğü? Dahası var; köylerimizde toplumsal, ekonomik düzen kurulduğu için mi köy romancıları çıktı bizde? Samim Kocagöz, yazısının sonunda şöyle diyor: «Düzensiz köylerimizi köy etmeye bakalım.» Demek bizim köylerimiz de daha köy değil. Nasıl çıktı Samim Kocagöz? Bununla da bitmiyor: «Daha tarım kalkınmasını, toprak reformunu yapamamışız. Tarımla sanayileşme çelişme halinde. Köylerin tedirginliği, kentlere akını hep bu yüzdendir.» Böyle diyor Kocagöz. Ama bunlar birbirini tutmayan sözlerdir. Bir yandan «kent yok» de, öbür yandan köylerin kentlere akın etmesinin nedenlerini anlat... Beni şaşırttı bu sözler. Bugüne değin ülkemizde bir kent - köy ikiliğinden söz ediliyordu, kentin köyü sömürdüğü söyleniyordu, ulusal gelirin dağıtımını gösteren istatistikler de bunu kanıtlıyordu, demek artık o sözlere, o sayılara inanmayacağız.

Daha sonra, «Batı'nın on dokuzuncu yüzyılda geçirdiği kaynaşmaları, tedirginliği Türkiye 1961'de yaşamakta» diyen Kocagöz, on dokuzuncu yüzyılda Batı'da kent romanı mı, köy romanı mı yazıldığı üzerinde hiç durmuyor. Oysa, bunu yapsaydı, belki de bizim romancılarımıza örnek olarak birkaç ad sayardı.

Samim Kocagöz, yazısının sonunda şöyle diyor: «Bozuk düzenimizi hiç olmazsa anlata anlata, politikacıları da, bilim adamlarımızı da ite kaka yola getireceğiz.» Nedense politikacılara daha nazik davranmış Kocagöz, bilim adamlarımızın itilip kakılmadan yola gelemeyeceklerini söylemesinden bu anlaşılıyor. İyi ya, demek bu romancımız, köylerimizin düzelmesi işini, politikacılarımızın, bilim adamlarımızın uyandırılmasına bağlı görüyor. Bu politikacılarla, bilim adamları köyde oturmadıklarına, köyü bilmediklerine göre, onların çerçevesine ad takacağız? Samim Kocagöz, romanlarını yoksa kentlerdeki köylüler için mi yazıyor?

Köy romanının nedenini, kent var mı, yok mu, sorusuna bağlamak bana doğru görünmüyor. Neden derseniz, bunca yıldır köyümüz vardı da, romanı niçin yeni çıktı ortaya? Şöyle de sorabiliriz: Bütün Türkiye köylük olsaydı, roman neden çıksındı?

4 Kasım 1961

SIRASI MI?

Başıboş bir köpek, oturduğumuz evin bodrumunda doğurmuştu; yavrulara biz bakmak zorunda kaldık, ister istemez. Bilge komşulardan biri, eşime, «Hayvanları sevmek iyi ya, önce yoksul insanlara, köprü altında yatanlara yardım etmek ge-

rek,» demiş. Beğenmemiş tutumumuzu, doğru yolu göstermiş bize. Ancak, biz, köpek yavrularına bakarken, o da bir yoksulu doyursaydı iyi olmaz mıydı? Oysa, yeni yaptırdığı evden başka bir kaygusu yoktu bu komşumuzun; üstelik, yoksulları bugün de köprü altında yatıyor sanmasından, epey bir süredir hiç bir yoksula el uzatmadığı da anlaşılıyordu. Yoksullar köprü altından taşınalı hanidir! Ama, biliyorum, «O yoksul insanlara bugünlük siz yardım etseniz..» deseydik, «Ben şimdi ev yaptırıyorum, sırası mı?» diye şaşacaktı bize. Hayvan sevgisini, insan sevgisinden sonraya bırakanlarda, yalnız insan sevgisinin değil, doğruluğun da bulunmadığını denemişimdir. Hayvanları sevmenin her zaman sırasıdır. İkinci Dünya Savaşı başladığı günlerde, İngiltere'nin Berlin Büyükelçisi, kendi Dışişleri Bakanlığına, «On iki erkek, yedi kadın ve iki köpekten ibaret elçilik personelini bugün yurda yolcu ettik,» diye tel çekmiş. O ana-baba gününde sırası mıydı köpekleri düşünmenin?

Tolstoy, o erişilmez romanı, «Savaş ve Barış» ta, Fransızlara tutsak düşmüş bir Rus erinin, karlı yollarda bata çıka yürürken, her tökezleyişinde bir tabancanın beyninde patlayabileceğini bile bile, küçük köpeğini yanında götürmeye çabaladığını anlatır. Sırası mıdır o buz deryasındaki yürüyüşte bir köpeği sevmenin?

«Sırası mı?» ölçüsüne göre davranırsak, hadi hayvanları bir yana bırakalım, şu insanı sevmek dururken başkasını sevmenin nedenini araştırmak gerekir ki, işin içinden kolay kolay çıkılamaz. Bakarsınız, bir adam, bütün kadınlar içinde bir kadını, hem de en güzelini değil, şöyle böylesini seçmiştir. Şimdi bizim kalkıp da ona, «Bunca güzel

dururken ne diye bunu seçtin?» demeye hakkımız var mıdır? Eskiler, «Hem âşık, hem bilge olunmaz,» demişler.

Ancak buna karşı, «İnsan sevgisi, bir adamın bir kadını sevmesine benzemez, o sevginin kendisi bilgeliktir,» denebilir. Doğrusu aranırsa, insanları sevmek, bugün, hayvanları sevmekten çok daha güçtür. Alman faşistleri, yeryüzündeki bütün Yahudileri yok etmeye kalkmışlardı. Bugün Amerika'da birtakım beyazlar, zencileri öldürüyorlar. Sömürgeciler, haksız olduklarını söylediniz mi, sizi insanlık düşmanı gibi göstermeye kalkıyorlar. Bu durumda, bir Yahudiden, bir Zenciden, bir sömürgeliden insanlık sevgisi beklemenin sırası mıdır?

Sıra gözetenlere aykırı gelecekse de, bugün dünya edebiyatında güçlü bir yeri olan insan sevgisi akımı, ezilenlerin yarattığı ya da ezilenlere dayanılarak yaratılan bir akımdır. Bugün Fransız ozanı Paul Eluard:

İnsanların uysal yasası bu
Suyu ışığa çevirmek
Düşü gerçeğe
Düşmanı kardeş etmek

diye yazar.

Doğrusu, bilge olmadığımdan mı, yoksa insanları sevelim edebiyatının, ev yaptıran komşumuzun diline değin düştüğünü görüp irkildiğimden midir, bütün insanları sevmeyi, başaramadığım gibi, bunu söyleyenlerin çoğunu da kös dinler gibi dinlemişimdir. Gelgelelim, sırası ile davranmak gerektiğini söyleyenleri yine de anlayamıyorum. İnsanları sevmek de bir bakıma sırasızdır, ama sı-

rasız işlere girişmekle yücelir insanoğlu. On dokuzuncu yüzyılın ünlü ozanı Macar Petöfi, dörtnala üstlerine gelen düşman atlılarına doğru, duyuramadığı birtakım sözler söylerken öldürülmüş... Silâha karşı sözün sırası mı? Sırasıdır, her işin, her zaman sırasıdır.

Daha eli ekmek tutmadan şiir yazmaya kalktığı için, babası oğlunu paylar, «Sırası mı?» der ona, «Ekmeğini kazan, ondan sonra.» Oysa şiir, ekmek kazanmaktan sonra da gelmez, önce de. Bir sırada değildir bu iki iş. Askerliğini yapmadan bir delikanlının bir kıza tutulmasını da sırasız sayarlar. Askerlik görevi zorunlu olmadan önce, kim bilir, sevişmenin sırası nasıldı? Bir ülkede hastaneler tamamlanmadan tiyatro açmayı sırasız sayanlar vardır. Tartışmaya girerseniz, hastalar inim inim inlerken nasıl olup da tiyatroda eğlenebileceğinizi sorar, karşılık da beklemeden, sizi vurdum duymaz, hastaların bir an önce ölmesini isteyen bir canavar yerine koyarlar. Oysa, okulun sırası hastaneden önce midir? sorusu, şimdilik tartışma götürüyor, kolayca bir sonuca varılamıyor. Önce halkın hoşuna giden bir filim yapayım, ondan gelecek para ile kendi gönlümce bir filim yaparım düşüncesi, bizim sinemacılığımızın sıra kaygusunu gösterir. Özgürlük mü, yoksa ekmek mi öncedir? Dünya teknikte başını almış giderken şiir ile uğraşmanın sırası mıdır? Ne zaman grev hakkını isteseniz, dış sakıncaları öne sürerler, sırası değildir. Bir sıra ülkesi olduk çıktık.

Bana sorarsanız, bugün dünyanın en büyük sorunu, barış sorunudur. Çünkü, bu sorun, yeryüzünde kalıp kalmayacağımızla, doğrudan doğruya ilintilidir. Ama buna bakarak, sevişmekten vaz-

geçmenin, bilimleri, sanatları yüzüstü bırakmanın hiç de gereği yoktur. Çünkü, barış bize gökten inmeyecektir, onu gene biz gerçekleştireceğiz. Nasıl mı? Sevişerek, bilimlerde, sanatlarda sonuna değin ilerleyerek, her alanda kötülüklerle savaşarak, bıkmadan, yılmadan yaşamayı güzelleştirerek...

Geçmişten, tarihten çıkarılacak en büyük derslerden biri budur bence. Atalarımız, tarihin kapsadığı yedi bin yılı, bugünkülerle ölçülemeyecek sıkıntılar, yokluklar, baskılar altında geçirmişlerdir. Onların, bunca kötü koşullar içinde nasıl olup da felsefe ile, bilimlerle, sanatlarla uğraşmanın sırasını buldukları, üzerinde durulacak bir konu değil midir?

Sokrates'in, baldıran otunu içtikten sonra da erdemden söz açmasının sırası mıydı? Başı üzerinde düşman askerinin kılıcı parlarken Archimedes'in eşek davası ile uğraşmasının sırası mıydı? İnsancıklar Enkizisyonun ateşinde yanarken, Galilei'nin dünya dönüyor diye diretmesinin sırası mıydı?

Diyeceğim, sıra gözetilmeye kalkıldı mı, değil hayvanları sevmeğe, değil felsefe ile, bilimlerle, sanatlarla uğraşmaya, değil insanları sevmeye, yaşamaya bile sıra gelmez.

Ahmet Haşim, öleceğini anlayıp yataktan fırlayınca, hizmetçisi, önüne terliklerini çevirmiş, bunu gören ünlü ozanımız sinirlenmiş, «Sırası mı şimdi?» diye bağırmış. Sırasıdır. Terliklerini giymedi de ölümden kurtuldu mu sanki?

19 Ağustos 1961

İLGİSİZLİK ÜSTÜNE

Geçende bir ozan arkadaşım, bana Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun «Alp Dağlarından» adlı denemesinden aşağıdaki parçayı okudu:

«Horatius, meydan-ı intişara çıkan eserine, haydi git, sen artık benim değilsin, diye hitap eder. Muasır Frenk şairlerinden biri de kendisi için, ben suya taş atan bir adamım, diyor; buradaki sudan maksat âmmenin ruhu değil midir? Şair bir havuz kenarında eğlenen bir çocuk gibi, bu suya taş atıyor ve her taş atışında, kendi sıklet ve cesametine göre birtakım halkalar açarak ve sesler çıkararak suyun dibine dalıyor. Ey Türk şairi, senin taş attığın yer ise, hiç dalgalanmayan ve hiç ses vermeyen karanlık ve ıssız bir boşluktur.»

Okuduğu bu parça bittikten sonra arkadaşım dedi ki: «Bizde ozanın bugünkü durumu da böyle. Umutsuzluğa düşmemek elde değil.»

Sanatçılarımız, özellikle ozanlarımız, ilgisizlikten oldum olası yakınırlar. Şiir, hikâye kitaplarının, romanların üç beş bin basıldığı göz önüne alınırsa, gerçekten de, toplumumuzun sanat yapıtlarına gereken ilgiyi gösterdiği kolay kolay söylenemez. Geçmişte, diyelim divan şairleri için, öyle bir ilgi gerekli bile değildi; dar bir çevre yetiyordu onlara. Halk ozanlarımıza gelince; gerçi onların, sözgelişi, Yunus'un, Karacaoğlan'ın, Pîr Sultan'ın.. okur yazar olmayan bilisiz halk arasında yaygın bir ünleri vardı. Ancak, unutulmamalı, o büyük ozanların gününde şiir sevgisi, bugün anladığımız gibi bir şiir sevgisi değildi; dinsel, yarı dinsel öğretiler, töreler yolu ile yayılıyordu o ozanlar. Bugün şiirini, Batı'dan gelme birtakım etkilerle, sağ-

töresel öğretilerden kurtarmaya çalışan, kurtardığı ölçüde işinden mutluluk duyan, başarıya ermiş sayılan bir ozanın ise, geçmişteki o ilgiye özenmesi, tutarlı bir anlayış değildir. Başka bir deyişle, alışılmış şiire genel olarak karşı çıkmanın, şiiri kişisel güzellik kavramlarına göre kurmanın kaçınılmaz sonucu, hiç olmazsa bir süre için, halkın ilgisinden yoksun kalmayı olağan saymaktır. Bu bakımdan, sözgelişi, (Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun yazısı ile ilgili olduğu için söylüyorum) Ahmet Haşim'in geniş bir ilgisizlikten yakınmaması, ya da Ahmet Haşim örneği verilerek halkın anlayışsızlığından söz edilmemesi gerekir. Çünkü, Ahmet Haşim, şiirin resullerin sözü gibi olması gerektiğini savunan ozanımızdır; e... resuller de kolay anlaşılır kişiler değildirler.

Şunu belirtmem yerinde olacak, yeryüzünde anlaşılmamış bir ozan yoktur, olmamıştır. En kapalı, en içinden çıkılmaz diye gösterilmiş olan şiirler bile, günün birinde, hiyeroglif yazısının çözüldüğü gibi çözülmüş, anlaşılır duruma getirilmiş, giderek okullarda öğretmenler eliyle öğretilir olmuştur. İşte o zaman bir baş kaldırma gözükür; birtakım yeni ozanlar, okul öğrencilerinin bile kolayca anladığı, artık alışılmış olan o şiiri bir yana bırakıp yeni bir yolu denemeye girişirler. Bu bakımdan, öncülerin alın yazısıdır başta anlaşılmamak. Üstelik, şiirin ancak basın yolu ile yayıldığı bir çağda, hele bizimki gibi yüzde yetmiş üyesi okur yazar olmayan bir toplumda, şiirin anlaşılmamışına değil, anlaşılmışına bile ilgi beklemek (geleneksel şiir bir yana) epeyce güç olsa gerektir.

Ancak, «anlaşılmamak»la «ilgi görmemek» başka başka şeylerdir. Anlaşılmadan ilgi gören ozan-

lar da vardır. Bu durumda, anlaşılmayı mı yeğleyelim, ilgi görmeyi mi?

*

Doğrusu, anlaşılmaktan vazgeçtiğini, olumsuz bir ilgiye bile razı olduğunu söyleyen sanatçı pek azdır. Sanatçılardan çoğu, ilgisizlikten değil, anlaşılmamaktan yakınır. Anlaşılmak ise, bu durumda, beğenilmekten başka bir şey değildir. Anlayışsız saydığı halk yüzünden, sanki o halk sanattan anlıyormuşçasına zengin olan sanatçılar da var. Böyleleri, belki de, ileri gitmiş ülkelerdeki sanatçıların yalnız paraca değil, saygı görme bakımından da kavuştukları üstün duruma imrendiklerini anlatmak istiyorlar. O gibilerin unutmamaları gerekir ki, halk hiç bir zaman, hiç bir yerde gökten anlayışla inmemiş, yetişmiş, yetiştirilmiştir. Bu bakımdan sanatçı, hazıra konmayı beklememeli, görevleri olduğunu da hesaba katmalıdır.

*

Kimi de anlaşılmayı bir yana bırakmıştır; sanat, bilim, politika işlerine karşı genel bir ilgisizlikten yakınır durur. Bundan ötürü, ilgisizlik denince, nedense hep halkın ilgisizliği gelir akla; aydınların da halka karşı ilgisiz olduğu üzerinde pek durulmaz. Böylece halk, kendisinden boyuna ilgi beklenen, fakat ona ilgi gösterilmesi pek de gerekli olmayan tuhaf bir yaratık durumuna getirilmiştir. Halkın, sanatçıları, politikacıları, genel olarak aydınları kendi başlarına bırakması, onların söylediklerine, yazdıklarına sanki kulaklarını tıkaması, belki de bu durumun doğurduğu bilinçsiz bir tepkidir.

*

İlgisizlik, kimi sanatçının, çevresinden elini ayağını çekip içine kapanmasını sonuçlandırır. Böyleleri sanattan kimsenin anlamadığı kanısını kolayca benimserler. Ama, bu gibi kimselerin, anlayışsız saydıkları kişilerden bir alkış geldiğinde, bu alkışı körlemeden bir beğeniş saymaları gerekirken, o kişilerin değerliliğinden söz açmaya kalkmaları kolay anlaşılır işlerden değildir. Sadece beğenilmenin anlaşılma ve gerçek ilgi sayılması, bizim toplumumuzun aykırılıklarından biridir.

*

Yalnız sanat bakımından değil, sözgelişi, adalet bakımından da toplumun sağır olduğu, ilgisiz olduğu söylenir ikide bir. Alain diyor ki: «Toplum, kendisinden bir şey istemeyene, sürekli olarak istemeyene, bir şey vermez.»

Gerçekten de, birtakım büyük düşünürlerin, toplumu sarsmaktan söz açmaları bu yüzdendir. Onun için toplumu uyuşukluk içine sokan eskimiş düşüncelerin yerine yenilerini geçirmek, başka bir deyişle, kafaları değiştirmek, düşüncenin sınırlarını genişletmek inancında bulunanların, anlayışsızlıkla, ilgisizlikle karşılaştıklarında küsüp oturuvermelerinde bir çelişiklik vardır. Öncüler, kimi yerde, halkın yararına olanı, halktan önce sezerler. Bunun tersi doğru olduğu zamansa, aydının değeri küçülür, bundan ötürü de onun homurdanmasına yer kalmaz.

*

Bizde halk, uzun bir süre, politika savaşlarına ilgi göstermemiş, yukarı katlar arasında olup gi-

den olaylara seyirci kalmıştır. Bu durum, politikacıların halkı araya karıştırmaktan titizlikle çekinmelerinden, halkın ilgisini istememelerinden değil midir?

İngiltere tarihinde, «İki Gül Savaşı» diye anılan on beşinci yüzyıl ortalarındaki iç savaş, York'larla Lancaster'lerin arasında ikiye bölünen soyluların, h alkı araya karıştırmadan, fakat halkın gözü önünde giriştikleri bir savaştı. Öyle ki, kentlerde zanaatçılar, işçiler, esnaf, köylerde çiftçi, kendi işinde gücünde kalmış, soylularsa kentlere, bucaklara sokulmadan, boş buldukları dere kenarlarında, ıssız yerlerde birbirlerini tepelemeye başlamışlardır. Başa geçenin, sözgelişi, vergiler koyacağını, savaşlar açabileceğini düşünüp İngiliz halkının bu çatışmada bir yanı tutması, ya da kendi sesini duyurması iyi olurdu elbet. Ama, o halk, devleti kendi devleti saymadığından mıdır, yoksa onun kendi devleti olacağını beklemediğinden mi, kılını bile kıpırdatmamıştı. Soyluların istedikleri de buydu.

Bize gelince, yıllanmış politikacıların, yurt yönetimine halkın ilgi göstermesini gerçekten istedikleri kolay kolay söylenebilir mi? Ama, oy toplayamayınca, beğenilmediğini, sevilmediğini, düşeceğini anlayınca, halkın ilgisizliğinden, anlayışsızlığından yakınan ne çok politikacımız vardır.

İki öküz bir kağnı çekiyorlarmış; dingilin durmadan gıcırdadığını duyunca: «Sana da ne oluyor? Yükü biz çekiyoruz, sen bağırıyorsun,» demişler.

*

Kendi beğenisinin halkça anlaşılmadığını düşünüp de, halkın beğenisine uyuyorum diyerekten

kötü işler yapanların durumu ise düpedüz çirkindir. Sabahattin Eyuboğlu, bir yazısında: «Biz neler yazabilirmişiz, ama halk tutmazmış; ne filimler çevirebilirmişiz, ama halk böylesini istiyormuş; ne ince nükteler yapabilirmişiz, ama halk yalnız kabasından anlıyormuş,» diye o gibilere takılıyor.

Şeyh Sadi yazar:

«Çocukluğumda pek sofuydum. Daima geceden kalkardım. Zahitliğe, perhize pek düşkündüm. Bir gece babamın yanında oturuyordum. Hiç gözlerimi yummamış, elimden Kur'an-ı Kerimi düşürmemiştim. Birtakım insanlar da etrafımızda uyuyorlardı. Babama:

— Şunlardan biri de başını kaldırıp iki rekât namaz kılmıyor, ölü gibi yatıyorlar, dedim.

Babam:

— A babasının canı, dedi, halkın dedikodusunu edeceğine, keşke sen de uyusaydın.»

18 Şubat 1961

ÜSTÜN İNSAN

«Artık hayatımdan bütün bütün umudumu kesmiştim. Kendimi suda boğmak istiyordum, ama şu maceranın nasıl biteceğini görmek merakı, kendi kendimi seyretmek isteği buna engel oldu.»

H. G. Wells'in, «Doktor Moro'nun Adası» adlı romanında, yarı insan - yarı hayvan, anlaşılmaz birtakım yaratıkların elinden kaçıp denize koşan ve umutsuzluktan ölümü göze alan Prendik, o anda bile, işin iç yüzünü anlamak, bu yaratıkları biraz daha tanımak, daha da önemlisi, ne yapacağını öğrenmek, kendine dışarıdan bakabilmek için beslediği merakı yenemeyerek böyle düşünüyor. Neyi gösterir bu? Demek insanoğlunda, ölüm korkusundan da güçlü duygular vardır, bilmek, öğrenmek merakı. Bu merak yalnız dışa dönük değildir, kişinin kendini de içine alır.

Bütün bilimsel başarılar, bu merakın ürünüdür. Ölümlü olduğunu bile bile doğanın gizlerini (tabiatın sırlarını) çözmeye kalkması, gerçeğin küçücük bir parçasını ele geçirmek uğrunda bütün bir ömrü tüketmesi, insanoğlunun en yüce, en şaşırtıcı yanlarından biridir. Çünkü, bu davranışta hiç bir çıkar kaygusu yoktur. Üne, sana düşkünlük diyeceksiniz, değildir. Gerçeği öğrenmek tutkusu yanında, pek küçük, pek bayağı kalır o düşkünlükler, kişi o tutkuya bir kez kapılmasın, başka her şey değerini yitirir onun gözünde.

Sarıhummayı ortadan kaldıran Walter Reed, daha da ileri giderek kendine, «İnsanı kurtarmak için insanı öldürmelisin,» bile demiştir. Gerçekte onun tutkusu, sivrisineklerin bu hastalığı taşıyıp taşımadıklarını öğrenmekti, başka bir şey değil. Bizim günlük kaygularımız, geçim dertlerimiz, para sıkıntılarımız yanında ne tuhaf bir merak! Ama dahası var... Bu tutkusunda Walter Reed'e yardım etmek için soğukkanlılıkla ölümü göze alanlar çıkmıştır. Sarıhumma kurbanlarının kullandıkları öteberiden hastalık bulaşır mı, bulaşmaz mı so-

rusunu çözmek için Walter Reed, sarıhummadan ölmüş kimselerin aptesleri ile kirlenmiş yatakları, yatak çarşaflarını, battaniyeleri bir odaya koydurup, bu yataklarda yatacak adam aradı... ve buldu. Bu adamların, insanlığa yaptıkları o büyük iyilik için, bugün bir anıtları olmak gerekmez miydi? Yoktur, belki adları bile bilinmiyor. Bunların para için ölümü göze aldıkları söylenemez. Köle ya da ilkel değildiler.

«Biz yaklaştıkça davranışını değiştirdiği için atomun içini, gerçekte olduğu gibi hiç bir zaman anlayamayacağız...» diyen fizikçi Heisenberg'e Nobel Armağanı'nın verilmesini, Einstein'in iyi karşılamayışı, insanoğlundaki öğrenmek, biraz daha bilmek merakına sınır çeken bu buluşun armağana değer bulunmasındandı. Gerçekten de, böyle bir sınır, insanoğlunu sadece umutsuzluğa düşürmekle kalmaz, belki onu insan olarak ortadan kaldırır. Neden diye sorulacak olursa, insanoğlunun başlıca özelliği, çıkarlarının üstüne yükselebilmesi ve bunun son aşamasında, umutsuzluğu yenerek ölümü göze alabilmesidir. Çıkar derken, bizi yaşamaya bağlayan bütün ilişikleri söylemek istiyorum ve insanoğlunun en büyük özelliği diye anlatmak istediğim kavramın, bu ilişkilerden herhangi birini kazanmak, ya da daha artırmak için giriştiğimiz bütün eylemlerden başka bir davranış olduğunu belirtmek amacını güdüyorum: Bunu, öğrenmek ve öğrendiğimiz nesne ya da ilişkiyi değiştirmek tutkusu diye anabiliriz. Yaratıcı ya da yardımcı olarak bu tutkunun çevresine giren için ölüm korkusu diye bir duygu kalmaz; bu da, umutsuzluğun yenilgiye uğratılmasından başka bir şey değildir.

Hayyam'ın,

İnciyi isteyen dalgıç olacak
Varı yoğu dosta verip dalacak
Canı avucunda, nefesi göğsünde
Ayağı baş olacak, başı ayak!

dörtlüğünde anlattığı durum, gerçek ardına düşen kişinin dünya malına boş verdiğidir. Benim söylemek istediğim ise, bu çıkar-üstü davranış özelliğinin bütün insanlarda bulunduğu, fakat toplumların iğrenç bir gelişmesi sonucu olarak, ancak pek az insanda görülür olduğudur.

Öğrenmek merakını kötülemek, bunu din-dışı göstermek niyetiyle, «Yanlış ve eksik de olsa bize verilenle yetinmek, öğrenmeye kalkmaktan yeğdir,» dediği yaşında Pascal, umutsuz bir Hıristiyandı. Oysa, «Denizler biraz yükselse, ısıda şu kerteye varan bir değişiklik olsa, yeryüzünde hayattan bir iz bile kalmaz,» diye diye, otuzundan sonra tıp öğrenimi yapan ve Afrika'daki Zencilerin yaşayışını biraz olsun iyileştirmeye koşan Schweitzer, umutlu bir Hıristiyandır. Diyeceğim, gelişmesi içinde alınınca, dinsel öğretilerin bile, insanoğlunun umutlu eylemini kesin olarak engelleyemediğidir.

Giderek yaşamın saçmalığını söyleyen birtakım Tanrısız öğretiler de, kişiyi eyleme itmekle, bunun başka bir tanıtını vermektedirler. Bütün tensel çıkarlar, sağ-töresel öğretiler dışında, insanoğlunun, kendi kendisi ile kendisine verilenle yetinmeyip, sürekli bir değişme içinde bulunan gerçeği, karşılıksız olarak arama, onu yankılama tutkusuna bir başka örnek diye gösterilebilir.

Montaigne, «Birini gözümle gördüm, ölmüş sanarak bir çukura atmışlardı, boynundaki ip hâlâ duruyordu; bu iple onu bütün gece bir atın kuyruğuna bağlayıp sürüklemişlerdi. Öldürmek için değil, sırf eziyet etmek için, yüz yerine hançer saplamışlardı. Kendisi ile konuştum, bütün bunlara katlanmış, sonunda da kendini kaybetmiş, istedikleri sözü söylemektense bin defa ölmeye ahdetmiş,» diye yazarken, körü körüne inancı kötülemek ister. Ancak, o adı sanı bilinmeyen adamın bu kerte dayanıklı olmasının nedenini daha başka yerde aramak gerekir; o da, insanoğlunun, çıkarlarını aşan bir güçte olması özelliğidir. Yüzyıllardır süregelen bir köleleştirme tutumu, bu özelliği gerçi sindirmiş, fakat bütün bütün yok edememiştir. Bir gün bütün insanlar umutsuzluğu yenecekler ve bugün sadece üstün-insanda gördüğümüz korkusuzlukla inciler aramaya dalacaklar, fakat varı yoğu verecek bir dost bulamayacaklardır artık. İnsanoğlu, Prendik gibi, kendisini seyretmek tutkusu ile hayvandan ayrılır.

29 Nisan 1961

OKUR YAZAR ÜSTÜNE

Ankara'dan gelen bir arkadaş anlattı: Üniversiteye giremeyen gençlerin Ulus alanında toplandıkları gün, tanınmış bir sanatçımız oradan geçiyormuş, bir süre kısık gözlerle bakmış kalabalığa,

söylenenleri dinlemiş, sonra bana bu olayı anlatan arkadaşın yanına gelmiş, gençlerin neden toplandıklarını bilmiyormuşçasına bir davranışla:

— Ne istiyor bunlar?.. diye sormuş. Okumak mı? Okusunlar bakalım, okusunlar da, bizim yaptığımız gibi, onlar da halkın ensesinde boza pişirsinler.

Bu sözün anlamına girmeden, biçimi üzerinde durmak istiyorum. Biçim bakımından, tarihe geçmiş ya da önemli sayıldığı için kulaktan kulağa anlatılagelen sözlere benziyor o söz. Bilmem, Abdülaziz, bir gün sarayın önünde bir gürültü duymuş, Alay Köşkü'nden şöyle bir bakmış, halk yangına mı gidiyormuş ne, «Millet millet dediğiniz bu baldırı çıplaklar mı?» diye sormuş. Yok, Abdülhamit, Alâtini Köşkü'nde Balkan Savaşı'nın çıktığını duyunca, bilmem, «Sırplarla Bulgarlar arasındaki o anlaşmazlık çözüldü mü?» diye sormuş; evet denilince, «Öyleyse birleşmişlerdir,» diye yemeğini yemeye başlamış.

Belgesi olmayan bu türlü sözlere hiç değer vermem. Söylenmiş olsalar da önemli değildir bence. Çünkü, «Millet millet dediğiniz bu baldırı çıplaklar mı?» sözü, Abdülaziz'in ulus anlayışını göstermediği gibi, ikincisi de Abdülhamit'in Balkan Savaşı'nın önemli bir nedeni üzerine parmak bastığını, böylece kimsenin bilmediği bir olayı aydınlattığını anlatmaz. Üstlik bu türlü sözlerin çoğu da uydurmadır. Bilmem 1950'de seçimi kaybedince İnönü kurdeşen olmuş da, bir yandan kaşınır, bir yandan da, «Nankör millet,» dermiş. Bir hayranından dinlemiştim; Refik Halit Karay Halep'teyken, Halep'e gelen bir yurttaşından Türkiye'nin ilerlediğini duyunca, «Büyük abdest bozarken

kuburların kenarlarını eskisi gibi kirletiyorlar mı yine?» diye sormuş, evet cevabını alınca, «Öyleyse hiç değişiklik olmamış?» demiş... diye uydurmuşlardı. Neden böyle yapıyorlar? Çünkü, kulaktan kulağa söylenen bu gibi büyük sözlere çok düşkünüzdür biz. Balkan bozgunundan dönen suçlu general evinde, bilmem kime, «Bu bozguna hangi namussuzun sebep olduğunu biliyorum,» diye bağırdı mı, artık bütün suçundan temizlenir. İstiklâl Savaşı üstüne yürüttüğü tahminlerin hiç biri doğru çıkmayınca, Cenap Şehabettin, «Canım biz şairiz, şairler siyasetten anlamaz,» demiş ya, şaşılacak şeydir, Cenap Şehabettin'i o sözünden ötürü daha da beğenenler, büyük görenler vardır. Nurullah Ataç, «Ozanların siyasetten anlamadıkları kanısı, Cenap Şehabettin'in bu sözünden gelmedir,» derdi.

«Elime bir fırsat geçsin, çalmazsam namussuzum!» diye bağıranlara çok saygı gösterilir, çünkü namusun son kertesi sayılır o gibi sözler. Hele bir siyasetçimiz çıksın, açık açık: «Bugüne değin halka ettiğim kötülük yeter, artık bundan fazla kötülük edemem, bundan fazla namussuz olamam, yazık bu halka!..» desin, toplayacağı sevgiyi, saygıyı şimdiden ölçemezsiniz. Kimse kalkıp da bugünden önceki kötülüğünün hesabını ondan sormaz.

O tanınmış sanatçımızın sözünü, biçim bakımından ele aldığımızı söylemiştim ama, görüyorsunuz, biçim derken anlamına da girmeye başladık o sözün. Ne demek istemiş? «Biz okuduk da ne oldu? Ulusumuza kötülükten başka ne yaptık? Bunların da tutacağı yol o,» değil mi?

Gerçi doğrudur, bir gerçeğe parmak basmış o sanatçımız. Çünkü, okumuş yazmışından bu ulus,

iyilikten çok kötülük görmüştür. Ama, o kötülüğün sürüp gitmesinin bir nedeni de, bana sorarsanız, yukarıdan beri anlatmaya çalıştığım o filozofça davranıştır: Halkın parasıyle okuyup yazacaksınız, ama halkın parasıyle okuyup yazdığınızı bilmeyeceksiniz, halk yoksulluk, bilgisizlik içinde kıvranırken, siz, okumuşluğunuzun verdiği üstünlükle kendi rahatınızı kuracaksınız, halkın yoksulluğuna, geriliğine boş vereceksiniz, giderek durumunuzun bozulmamasını, o yoksulluğun, o geriliğin sürdürülmesinde bulacaksınız, biri çıkıp da, «Okumuşluk bu değildir,» der, ya da gerçek okumuşluğun gerçek yolunu tutarsa, onu «hain» diye damgalayacaksınız... Ama, bu yüzden bir gün işler kötüye sardı da bir yana çekildiniz mi, o filozofça davranışı takınıp, «Hepimiz kötülük ettik,» diyerek suçunuzu yaygın ve bu bakımdan da olağan göstereceksiniz, böylece tarihe geçecek büyük bir söz söylemiş bir düşünür niteliğini kazanacaksınız, sorumluluktan kurtulacaksınız, artık size kimse kalkıp da: «Peki ama, neden halka yararlı olamadın? Sen suçlusun...» diyemeyecek. Çünkü, o filozofça davranışın altında, «Bizim toplumumuz böyle,» savı (iddiası) gizlidir.

Hakkı Tonguç'tan dinlemiştim; Millî Eğitim Bakanı iken, Reşat Şemsettin Sirer, bir gün, «Niçin okutmak istiyorsun köylü çocuklarını? Bunların okuyunca bizden hesap soracaklarını düşünmüyor musun?» diye sormuş ona. İşte bu yurdun çoğu okur yazarını korkutan soru budur, bu olduğu için de, bizim okur yazarlarımızın çoğu, günün birinde halkın kendilerinden hesap sormaması için çalışırlar, okumuş yazmışlıklarını bu uğurda kullanırlar.

Hukuk Fakültesini yeni bitirmiş bir genç, geçende, «Birkaç yıl avukatlık yapacağım, biraz para toplayınca da bir parti kuracağım,» diyordu. Demek o da halka yardımı parti kurmakta görüyor.

Zenginimizin de, yoksulumuzun da bilmediği, gerçekten bilmediğimiz şudur: Halkın parası ile okuyup yazdığımızı bilmiyoruz.

25 Kasım 1961

HAMLET VE FATİH

Shakespeare'in gerçekten büyük adam olduğunu, son günlerde bir daha anladım. İleriyi onun gibi kesinlikle görebilen başka bir yazar kolay kolay gösterilemez. Ünlü oyunu Hamlet'te, hani Hamlet Ofelya'yı bir kez bile öpmez ya, neden öpmediği şimdi çıkıyor ortaya. Meğer Shakespeare, Hamlet'in 1961 yılında, İstanbul'da, Rumelihisarı'nda oynanacağını daha o günden bilmiş, «Fatih'in namaz kıldığı yerde doğru olmaz öpüşmeleri,» diye düşünmüş, elinden geldiğince uzak tutmuş Hamlet'i Ofelya'dan. Bildiğiniz gibi, oyunda iki-üç kez karşılaşırlar, o karşılaşmalarında da Hamlet, ya manastıra kapanmasını söyler Ofelya'ya, ya da deli gibi göstermeye bakar kendini. Ama gene de yaranamaz bize.

Burhan Arpad'ı tanırım, «Fatih'in namaz kıl-

dığı yerde Hamlet'le Ofelya öpüşemez, bundan dolayı da Hamlet'in Rumelihisarı'nda oynanması doğru değildir,» diye yazdığını söylediler, inanmak istemedim, gazeteyi bulup okudum, bir daha okudum; Burhan Arpad'ın bu yargıya nasıl vardığını, neyi nereden çıkardığını, açık seçik olarak anlayamadım. Bağışlasın beni.

Yukarıda da söylediğim gibi, Hamlet'le Ofelya öpüşmezler. Ama, öpüşselerdi ne olurdu? «Rumelihisarı'na hakaret» demek istiyor Burhan Arpad. Oysa, Rumelihisarı ile «hakaret» kavramı arasında bir ilişki kurulamaz. Önce bunda bir anlaşmaya varalım. Başka bir deyişle, istesek de Rumelihisarı'na hakaret edemeyiz biz. Türk olduğumuz için demek istemiyorum. Rumelihisarı, adı üstünde, bir hisar, bir burç; bisara, burca hakaret nasıl olur, kaç gündür düşünüyorum, bulamıyorum. Başka yapılara, tarihsel yapılara bakıyorum, sözgelişi, Galata Kulesi'ne ne yoldan hakaret edebilirim diyorum, işin içinden çıkamıyorum.

Eski yapıları, yapılış amaçlarına ya da onlara toplumca yüklenen anlamlara aykırı olarak kullanmanın yanlışlığı üzerinde titizlikle duranlar vardır. Belki Burhan Arpad da onlardandır. Ama, kiliseden camiye döndürülmüş Ayasofya'yı müzeye çevirmek olgunluğunu gösteren bir toplum içinde, Hamlet'in Rumelihisarı'nda oynanamayacağını söylemek, o mantıkla da bağdaşamaz.

Shakespeare, Hamlet'i yazmasaydı, biz de oyunu Rumelihisarı'nda oynamasaydık, bu eski anıta başka hangi yoldan hakaret edebilirdik?

Bizde, eski anıtları onarmamak, onlara hakaret sayılagelmiştir. Oysa, kesin bir kural değildir

bu; sözgelişi, ilk çağ kalıntıları, her yerde bütün dağınıklığı, bütün kırık dökük lüğü ile bırakılır; hakaret olan, o anıtlara el sürmektir, onları onarmaya kalkmaktır. Gerçi, ilk çağdan sonraki kalıntılar için öyle davranılmıyor, onlar elden geldiğince onarılıyor. Bizim Rumelihisarı yıllarca bakımsız bırakılmıştı. O bile bir «hakaret» değildir; olsa olsa bizim, tarihi umursamadığımızı gösterir ki, bundan Rumelihisarı'na değil, kendimize hakaret çıkar.

Burhan Arpad, eski anıtlara hakaret anlayışına bir yenisini katıyor demek, tarihsel yapılar içinde öpüşmeyi yasak ediyor. Öpüşmek bunca kötü bir iş midir kuzum? Suç mudur, günah mıdır? Belki, «Yerine göre değişir,» diyecek Burhan Arpad. Onu bilmem, bana sorarsanız, İstanbul'da en iyi öpüşülecek yerlerden biri Rumelihisarı'dır. Ama, Fatih orada namaz kılmışmış... Canım, bu ülkede namaz kılınmayan bir karış yer yoktur. Evlerimizi alın, evlerde hem namaz kılınır, hem sevişilir. Öpüşmeyi o ölçüde yasaklamaya kalkmak, bilmem, doğru olur mu? Sonra Fatih orada namaz kıldı ise, apdest de bozmuştur. Rumelihisarı'nda oturup kalkmış binlerce yeniçeri, gece gündüz namaz kılıp oturmadılar ya... Hem neden unutuluyor, daha birkaç yıl öncesine değin, Rumelihisarı'nın içinde gecekondular vardı, bu gecekondularda karı kocalar oturuyor, çocuk yapıyorlardı. Yersizlik diyerek kesip atmaya kalkmayın, cami değildir orası. Burhan Arpad, yoksa öpüşmenin sahicisini değil de, oyununu mu Hisar'a hakaret sayıyor?

Anlamıyor değilim, Burhan Arpad, hiç bir kutsallığı olmayan Rumelihisarı'nı, Fatih orada na-

maz kılmıştır demekle kutsal kılmaya çalışmış, oranın cami gibi sayılmasını sağlamak istemiş. Ama, Fatih'in bütün namaz kıldığı yerleri böyle kutsallartırmaya kalkacak olursak, öpüşmek şöyle dursun, cıgara da içmemek gerekir oralarda. Bu bakımdan Burhan Arpad, Rumelihisarı'nda sadece Hamlet'in oynatılamayacağını söylemekle yetinmez, oraya tiyatronun sokulamayacağını savunursa daha Müslümanca davranmış olur. Tutarlılık anlayışının buyruğu budur.

«Fatih'in namaz kıldığı yerde Hamlet ile Ofelya öpüşemez,» sözünde gerçi dinsel kaygının başta olduğu açıkça belli; ama Burhan Arpad, bu görüşünü, bir sanat görüşü gibi de göstermeye özeniyor. Yazdığına göre, Avrupalılar, büyük katedrallerin önünde, sözgelişi müzikli oyun oynamazlarmış, Hıristiyanca oyunlar, ortaçağın *mystère*'lerini oynarlarmış. Yukarıdan beri, Rumelihisarı'nın cami olmadığını anlatmak için çalıştığımıza göre, düşüncenin konumuzla bir yakınlığı olamaz. Bizimkiler de Hamlet'i, Sultanahmet camiinin avlusunda oynamaya kalkmadılar ya... Hadi Rumelihisarı'nı, Fatih orada namaz kıldığı için, biz de Burhan Arpad'a uyarak, Müslüman tapınağı saydık diyelim... Peki, bizim ortaçağdan kalma hangi oyunumuz vardır da, Hamlet'i bırakıp onu Rumelihisarı'nda oynatalım? Burhan Arpad, konusunu Osmanlı tarihinden alan yeni oyunlarımızı, Avrupa'nın *mystère*'leri ile bir mi tutmak istiyor? Böyle ise, onların, ya da dinsel konuları işleyen başka oyunlarımızın, camilerde, camilerin önünde oynanmasını isteyebilecek mi? Demek Hamlet'in özellikle bir suçu yok; konu, Müslümanların kutsal saydıkları yerlerde oyun oynayıp oynaya-

mamak konusu. Burhan Arpad, gericilikle suçlandırıldığını bile bile direndiğini yazıyor; oysa, bizim gericilerimiz, Rumelihisarı'nda tiyatro, Hamlet oynanmasına karşı komaya dek vardırmadılar işi daha, Burhan Arpad korkmasın; ama, onun savını (iddiasını) din açısından da, sanat açısından da baksak, bir türlü inandırıcı, kandırıcı bulamıyoruz, konunun can alıcı yeri burasıdır. Yoksa bizim gericilerimiz, Batı'nın gericilerine benzemezler; bizimkiler, ellerinde olsa, tiyatroyu büsbütün yasak etmek isterler; Fatih'in namazı değildir onları ayaklandıran, onlar Türk kadınının ortana (sahneye) çıkmasını istemezler. Burhan Arpad'ın bu görüşü, olsa olsa, onların tiyatroyu da yasak etmelerine yarar. Bu bakımdan, isterdim ki, Burhan Arpad, Hamlet konusunu sadece sanat açısından ele alsın, Fatih'in namazını araya katmasın.

Ama, o büyük hakanın adı ortaya atıldığına göre, bende düşündüğümü söyleyeyim; Fatih bugün olsaydı, Hamlet'i Rumelihisarı'nda görmek isterdi. Bunu bir bakıcılık (kâhinlik) saymayın; çünkü Fatih, Müslümanlığın resim yasağına karşın, İtalya'dan Bellini'yi getirterek resmini yaptıran adamdır. Burhan Arpad, belki de onu İkinci Bayezit ile karıştırıyor.

Gelelim Shakespeare'e; umurunda değildir onun Danimarka'daki Elsinor şatosu; kendini, İngiltere'yi bildiğince yeryüzünü anlatmak için, işine yarayan her ülkeye, her çağa gider; ortaçağdan yararlandığı gibi, ilkçağdan da yararlanır, Burhan Arpad'ın dediği gibi, koyu Hıristiyanca değildir onun yapıtları. Sanırım Hamlet, Tepebaşı Tiyatrosu'ndan çok, Rumelihisarı ile bağdaşır. İkinci Bayezit gününün kötü kokularını duyan nöbetçilere,

belki de Fatih'in hayaleti görünmüştür Rumelihisarı'nda.

Keşke, Şehir Titayrosu, Rumelihisarı'ndaki Hamlet temsilinde, hisarın burçlarını, kapılarını kullansaydı...

2 Eylül 1961

GEREÇLER VE UYGARLIK

İyi bir yazı yazabilmek için neler gereklidir, diye sorulsa bana, telleri birbirine takılmayan bir yazı makinesi ya da mürekkep kusmayan bir kalem, mürekkebi yaymayan kâğıt, derdim. Yazı sanatının gereçleridir çünkü bunlar. Bütün işler gibi, yazı işi de gelir, yazı gereçlerini kullanma bilgisine, kolaylığına, alışkanlığına dayanır. Yazı makinesinden, kalemden, kâğıttan korkan yığınla insan vardır. İşte bu yüzden de, yazarlık uğraşı diye ayrı bir uğraş çıkmıştır ortaya.

Gerçi, yazı makinesinde çalışarak geçimini doğrultan «daktilograf» dediğimiz kimseleri, her gün kalem kâğıtla iş gören işyarları (memurları) da, bu düşünce ile, yazar saymak gerekeceğini öne sürerek bu görüşü çürütmek isteyenler çıkacaktır. Bence, daktilografla (Yunanca «parmak» ve «yazı» sözcüklerinden yapılmış olan «daktilografi» sözcüğünü, dilimizde «parmakyazı» ya da «vurmayazı» sözcüğü ile karşılasak olmaz mı?) işyarlar da bi-

rer yazardırlar; salt bu gereçleri kullanmayı bilmelerinden ötürü, başkalarından daha kolaylıkla düşüncelerini kâğıda geçirebilirler. Cami avlularındaki «istidacılar» arasında benim diyen avukatlara taş çıkartanlar vardır. İşyarların çoğu, kimi ozanlardan daha düzgün tümceler bağlamasını şaşılacak bir ustalıkla becerirler.

Ancak, yazı gereçlerini kullanmasını bilmek, ortaya iyi bir şey çıkmasını her zaman sağlamaz; bundan ötürü de, gözlemin, usun, bilginin, yazıya kattığı değerler üzerinde durulmaktadır. Gerçekten de, gözleme, usa, bilgiye dayanmayan bir yazı için, «iyi» sıfatını kullanamayız. Ama, bunun tersi de doğrudur; yazıya dökülmemiş, demek, yazı gereçleri ile oluşmamış bir gözlem, bir us, bir bilgi için de böyle düşünmek gerekir. Okur yazar olmayanlar içinde, iyi gözlemciler, yaman uslular (akıllılar), giderek bilgililer çıkabilir, ama bunlardan hiç birine yazar diyemeyiz.

Papirüsler, tuğlalar üzerine, kim bilir hangi gereçlerle yazan eskilerin, şimdikilere göre daha büyük bir güçlüğü yenmek durumunda olmalarından ötürü çok vakit yitirdiklerini söylemek yanlış olmaz. Bu yüzden, onların düşünceleri belki ayrıntılardan yoksundur, ama bir bakıma daha güçlü, daha da oturaklıdır. Bakın deneyin, kurşun kalemle yazılan yazılar, yazılanın yeniden mürekkeple ya da makine ile temize çekileceğinin bilinmesinden ötürü, birçok yanlışlar, gereksiz sözcüklerle dolup taşar. Mürekkepli kalemle ya da doğrudan doğruya makinede yazılan yazı daha sağlam olur.

Yazısını özel yazmanına söyleyerek yazdıran zengin yazarların, nasıl olup da bir konuyu yazı

olarak düşünebildiklerini bir türlü anlayamamışımdır. Doğrusu, o yolla yazılmış kitaplarda da kişilik bulunmaz. Sözgelişi, Churchille'in anıları, bize Churchille'i tanıtmaz, birtakım olayları bildirir. Napolèon, dört ayrı yazmanına, dolaşarak, buyruklar, genelgeler yazdırırmış... Bunların söylevden ayrımı nedir?

Şiirler yazdığım için bilirim; bir şiirin, kâğıda dökülmeden önce, kafada belirişi, sinir bozucu, yakışıksız bir iş gibi görünmüştür bana... Bu yüzden daha ilk sözcüklerden başlayarak, bu belirtileri yazmaya bakarım. Şiir ancak yazılmaya başlandıktan sonra biçimini alır, saygıdeğer bir iş olur. Divan şairinin, şiir yazmayıp, şiir söylemesi yadırgatıcıdır. Kendi başına düşünce, kendi başına us, sıkıntı vericidir.

Bu açıdan düşünülecek olursa, Roma İmparatoru Julius Caesar'ın, boyuna düşündüğü için Cassius'tan çekinmesini, korkmasını, çirkin bir görünü karşısında duyulan sıkıntıya benzetmek yanlış olmaz. Uygarlık, düşüncenin gereçlerle biçimlenmesinden doğmuştur.

Bir Anadolu kasabasından çıkıp, Fransa'nın büyük bir kentinde okumaya giden bir tanıdığım (şimdi yüksek okul öğretmenidir), okulun telefonundan kendisini aradıklarını duyunca, o güne değin telefonla konuşmadığı için, nasıl titremeye başladığını bana anlatmıştı. Batı'nın geçen yüzyılda ortaya çıkardığı makineler, geri kalmış ülkeler halkları üzerinde buna benzer korkular yaratarak da, sömürgeciliği kolaylaştırmış olmalıdır.

Oğlunuzun yazar olmasını mı istiyorsunuz; ona bir masa alın. Müzik sevgisinin uyanabilmesi

için radyo, pikap gibi gereçler gereklidir evde. Tiyatro mu kurmak istiyorsunuz, tiyatro yapıları yaptıracaksınız.

Geçende Burhan Arpad, boyuna yeni tiyatrolar açmak tutkusuna kapıldığı, tiyatronun özünü düşünmediği için Muhsin Ertuğrul'u yeriyordu. Bence haksızdır. Burhan Arpad, nice kötü düşüncenin ortaya atılmasına da aracı olduğunu düşünerek baskı makinelerini, alaturka müzik de yaydığı için radyoları gereksiz bulduğunu söyleyebilir mi?

İstanbul'un yoksul bir semtinde bir çocuk bahçesi açıldı; gelip geçtikçe izledim, çocuklarla beraber, anneler de o bahçeye gelmeye başladılar, annelerin ellerindeki örgüler, yavaş yavaş, yerlerini kitaplara, dergilere bırakmaya başladı. Bir küçük çocuk bahçesi, o semti birdenbire uygarlaştırıverdi.

Neden bir türlü demokrasiyi kuramıyoruz? Çünkü, onu iyi kötü düşünüyoruz da, onun gereçlerine alışamıyoruz, korkuyoruz onlardan. Halkımızın çoğunluğu okuma yazma bilmiyor diye üzülmeyenimiz yok; ama, biri çıkıp da okullar açmaya başlarsa, kimimizi bir kuşkudur alıyor. Sosyal devlet kurmak için Temsilciler Meclisi'ne girenler, «Toprak reformu gerekli değildir,» diyebiliyorlar. Batı'da demokrasiyi doğuran birtakım nedenleri, bizim demokrasiden beklememiz, kâğıtsız, kalemsiz düşünmek isteyişimizdendir.

13 Mayıs 1961

DİL ÜSTÜNE

Askerliğim sırasında, bir ara dört beş arkadaş çadırda yatıp kalkıyorduk; kış bastırmıştı, geceleri çakal sürüleri çadırın iplerine sürtünerek geçiyorlardı. Bir gece, kurtların bastırdığını sanıp yatağından fırlayan bir arkadaş, bavulunun içinden tabancasını çıkarıp bekledi. Sonra anladık ki, bu tabancada kurşun yokmuş. «Madem kurşun yoktu ne diye çıkardın tabancayı?» diye sorduk, «Korkutmak için,» dedi.

Üniversite öğrencilerine kurşun sıkan polisler, Yassıada duruşmalarında, niçin tabanca çektikleri sorusuna karşılık, «İhafe maksadı ile efendim,» derken suçlarını ortadan kaldırmak ya da azaltmak kaygusunu güdüyorlar ya, o «ihafe» sözcüğünün yerine Türkçesini koyun, savunmanın gülünçlüğü ortaya çıkar.

Menderes, açık suçlamalar karşısında, «Doğru değil,» diyemiyor, «Hakikat-i hal bu değildir,» diyor. Neden? Kendisinden açıklaması istenen durumun, bizim bildiğimiz «doğru-yanlış», ile bir ilintisi olmadığı, soruların herkesçe anlaşılamayacak birtakım bilimsel, felsefî konular olduğu sanısını uyandırmak için.

Gerçi, Başkan Başol, o kerte yüklü işi arasında, sanıkları, tanıkları Türkçe konuşmaya zorluyor, onların dil yanlışlarını düzeltmeyi de unutmuyor; ama bu yanlışlar, bu Arapça, Farsça tutkunluğu, başa çıkılır gibi olmadığı için, anladığım, dişini sıkmak zorunda kalıyor; ne yapsın, Yassıada bir okul değil, bir mahkemedir. Ne var ki, bu mahkemede, dilimizin de yargılanmakta olduğu gözden kaçmıyor.

Geçende, kararları okuyan görevli, Menderes'in ünlü «ehl-i salip» deyimini, «ehl-i sâlip» diye uzata uzata belki beş kez söyledi. Ondan önce görevlinin birkaç yanlışını düzeltmiş olan Başkan, anlaşılan, başa çıkamayacağını düşünüp «sâlip»i bıraktı.

Arapça, Farsça sözcüklerin, yeni yetişenlerin dilinde ne kılığa girdiğini görüp köpüren eskiler, «Dil elden gidiyor,» diye bağırıyorlar. Gerçekte dil elden gitmiyor, Osmanlıca elden gitti. Ancak, buna üzülmek çok yersizdir. Arapça, Farsça okumayan, bu yabancı sözcüklerin köklerini bilmeyen yeni kuşaklardan Osmanlıcayı doğru söylemeleri beklenemez.

Radyo konuşmanlarımızdan biri, geçen yıl, «müteyakkız» diyeceği yerde, «mütekayyız» demişti. Doğrusu, ben de güldüm; ama, yanlış söylediği için değil, bilmediği bir sözcüğü kullananın, ya da kullanmak zorunda bırakılanın ne durumlara düştüğünü gördüğüm için güldüm. «Yakaza» kökünden «teyakkuz»un, «müteyakkız»ın çıktığını bilmeyen elbette yanılacaktır. Oysa, o konuşmanın elindeki kâğıtta, «müteyakkız» yerine, «uyanık» sözcüğü yazılı olsaydı, ne o yanılacaktı, ne dinleyen gülecekti. Buna dil sürçmesi de diyemeyiz. Siz «uyanık» yerine «unayık» ya da «ıkayın» der misiniz, diyebilir misiniz?

Yüksek okul bitirmiş bir genç kızın yanında, bir tanıdığımla dil tartışmasına dalmıştık. O tanıdığım Türkçeciliğe karşı idi, yeni yetişenlerin de Arapça, Farsça sözcükleri doğru olarak kullanabileceklerini savunuyordu. Ben, yanımızdaki genç kıza, «istimlâk»in ne demek olduğunu sordum, «yıkmak demek» dedi. Bu genç kız, «yıkmak» di-

ye bildiği «istimlâk» sözcüğünü, diyelim sevgilisine, «Sen benim aşkımı istimlâk ettin,» tümcesi içinde kullanabilirdi; daha kötüsü, belki sevgilisi de gülmez, ne demek istediğini anlardı onun; kısacası, anlaşırlardı. Ama, buna anlaşmak denir mi?

İşte, Arapça, Farsça sözcüklere dört elle sarılanların istedikleri budur: Bizim yanlış bir Arapça ile, bozuk bir Farsça ile konuşmamızı istiyorlar; buna da «dilimiz» diyorlar, diyebiliyorlar. Acıklıdır.

Gerçi, bunun yanında, Türkçeci yenilerin de acıklı bir durumu var, başıma geldiği için, gördüğüm için biliyorum, bir yazı yazarken, dillerinin ucuna gelen sözcüğün Türkçe mi, yabancı mı olduğunu, çoğu zaman, sormak gereğini duyuyorlar. Neyi gösterir bu? Tam bir sözlüğümüz, bir kök sözlük.ümüz olmadığını. Eski yazımızı da, eski edebiyatımızı da iyi bilen bir yazar, sanatçı arkadaşım, «çirkin» sözcüğünün Farsça olduğunu, Ataç'la arasında geçen bir dil tartışması sırasında öğrendiğini yazmıştı; demek o güne değin «çirkin»in, Farsça «çirk»den geldiğini bilmiyormuş. O yüzden, merak edip Küçük Larousse'dan «Vilain'e» sözcüğüne bakmış ve bunun «aşağı» anlamına geldiğini, bu anlamından ötürü de eskiden «köylü» karşılığı olarak kullanıldığını öğrenmiştim... Sonra araştırdım, soruşturdum, «vilain'e»in bu anlamını bilmeyen okur yazar bir Fransız yokmuş. Neden? Çünkü, Fransızların tam sözlükleri, kök-sözlükleri vardır da ondan.

Dilimizi yabancı sözcüklerden temizleme çabası kimi bağnazların sandığı gibi, ortaya yeni çıkmış değildir, oldukça eski bir geçmişi vardır bu çabanın. Ama, bütün iyi niyetler gelip, «Hangi söz-

cüğü atalım, hangi sözcüğü atmayalım?» sorusuna dayanmıştır. Sadece Ziya Gökalp'in bu soru karşısındaki davranışını ele alsak, yabancı sözcüklerden, keyfimize ya da dilin ogünkü durumuna göre seçmeler yapmanın ne denli dayanıksız bir tutum olduğunu anlarız. Onun tutmaz dedikleri tutmuş, yaşar sandıkları yaşamamıştır... Bugün de, kendi yazı dillerini, dilimizin son gelişme durağı sayarak özleştirmecileri yerenler var. Gerçi, dil konusu üzerindeki kavganın kısa bir süre içinde bitmesi beklenemez; ancak bugünkü anlaşmazlıkların temeli, daha çok, bilimsel ölçü eksikliğindendir. «O sözcüğü atarım, atamazsın...» biçimindeki tartışmalar bu eksiklikten doğmaktadır.

Türkçeciler, yabancı sözcüklere, salt yabancı, ya da çirkin oldukları için karşı durmuyorlar; böyle bir tutum, duygusal kalacağı için savunulmaz. Bizim dayanağımız şu olmalıdır: Dilimizi öğretilebilir ve öğrenilebilir bir dil durumuna getirmek.

Dünkü «eczahane», bugün «eczane» oldu; bunun yarın «ezzane» kılığına girmeyeceğini kolay kolay söyleyemeyiz. E... o durumda:

— Ezz nedir? ane nedir?

Konuyu sadece «yabancı sözcük düşmanlığı» biçiminde ele almak yanlıştır; bizim bütün amacımız, kullandığımız sözcüklerin köklerini bilmek, değişme kurallarını bilmek olmalıdır. Arapça, Farsça sözcükleri, bunu yapamayacağımız için de bırakmak zorundayız. «İçinde» deyişim boşuna değil, çünkü dil sorunu, birtakım dilcilerin, yazarların toplumumuza balta ettikleri bir sorun sayılamaz; bunu toplumun kendisi istemiştir. İslâm

uygarlığına geçiş sırasında dilimizin değişme nedeni ne ise, Batı uygarlığına geçişteki değişmenin nedeni de odur.

Atatürk, yazı devriminin sadece bir abece (alfabe) değişikliği olmadığını biliyordu, bunun dil devrimini kaçınılmaz kılacağını söylemiştir. Bu bakımdan, bugün Osmanlıcayı savunanlar, inançlarının bilincinde iseler, yazımızı da bırakmak gerektiğini söylemek durumundadırlar. Ataç, «Devrimler yok, devrim var,» derken, işte bu yüzden haklıydı.

6 Mayıs 1961

DOĞA, TOPLUM İLİŞKİSİ

Goethe, Shakespeare üstüne olan bir yazısında, «klasik» ile «romantik» arasındaki ayrımları sıralarken, «klasik»in «naiv», «romantik»in ise «santimantal» olduğunu söyler. Buradaki «santimantal» sözcüğü, «yitik doğayı arayan» anlamınadır. Nitekim, Schiller de, doğa üstüne yazdığı bir yazıda, «santimantal» sözcüğünü o anlamda kullanır; kırlarda, bahçelerde gezerken, göllere, derelere bakarken duyulan o hüzünle karışık mutluluğu, doğadan uzaklaşmış kişinin bir «doğa özlemi» içinde bulunması olarak yorumlar; onca, çocukluğumuzu sevmemiz, aramamız, çocukluk anılarından ötürü hüzünlenmemiz de bu duygunun

başka bir görünüşüdür; çünkü, çocukluk da bir bakıma doğa demektir; biz doğadan, sadece toplumun gelişmesi ile değil, çocukluğumuzu arkada bırakmakla da uzaklaşırız.

Bu açıdan bakılınca, çocuk, yetişkinlerden daha yakındır doğaya, onun içindedir, onun bir parçasıdır; başka bir deyimle, kişinin çocukluktan ergenliğe geçişini, doğadan topluma geçiş diye saymakta bir yanlışlık olmasa gerektir. Romantiklerin çocukluğa, açık yerlere düşkün olduklarını, kentlerden, toplumlardan kaçmak istediklerini biliyoruz.

«Romantik» sözcüğünü ilk kullanan Rousseau' dur; İsviçre'den Fransa'ya, bir arkadaşına yolladığı bir mektupta, «Burada romantik göller var...» gibisinden bir tümce kullanıyor. Gerçekten de, romantikler, kırlığa, bayırlara açılmakla, saflığını yitirmemiş, doğal insana duydukları özlemi belirtmek istiyorlardı.

Fransız klasiklerinin Yunan - Latin düşkünlüğüne karşı onların Ortaçağ'a yönelişleri de böyle bir doğa düşkünlüğü ile açıklanabilir. Bu düşkünlük, daha sonraları, doğayı, yalancı göller, yapma kayalar, uydurma yırtıcı hayvan yontuları biçiminde kuşa çevirerek kent bahçelerine getirip yerleştirmiştir. Gülünç bir işti bu. Bizim bugün, çoğu bakımsız bahçeleri, bakımlı bahçelere yeğlememiz belki bu yüzdendir; giderek kimimizi doğadan soğutan da bu yalancı doğa, doğa dekorudur belki.

Goethe, Shakespeare'in yüceliğini, romantikle klasikliği bağdaştırmasında buluyordu. Gerçekten de istem (irade) ile isteğin çarpışmasından doğan romantik dramla, istem - görev çatışmasından do-

ğan klasik tragedya, Shakespeare'de güzel bir uyuma ulaşır. Bu bakımdan klasik ürünler de, romantik ürünler de, Shakespeare'in eli altında idi; onları yeterince kullandı, yapıtlarının çokluğunu bununla açıklamak yanlış olmaz sanırım.

Gerçi, çağımıza gelindikçe durum biraz karışıyor. Bugün edebiyat akımlarını bu açıdan göz önüne alınca, artık eskilerde olduğu gibi, belirli, seçik tanımlamalara varamıyoruz kolay kolay. Sözgelişi, yaşadığı günü, içinde bulunduğu toplumu beğenmeyen, bu yüzden de geriye dönen, Ortaçağ'a yönelen eski romantik, çağımızda gene gününden yakınan, ama bu sefer ileri özlemini duyan, deyim yerinde ise, yeni bir romantiğe bırakıyor yerini; çocukluk, ilkellik kavramları en akılcı gidişlerin eline düşüyor, yaratıcılığın asıl kaynakları olarak, hiç de eski romantiklerinkine benzemeyen, yeni, bilimsel görüşlerle değerlendiriliyor. Bu bakımdan, Shakespeare'inki gibi olmasa da, yeni uyumlara gidilmektedir.

Geçmişte bireyin, doğanın, toplumun ilişkileri, bireyle toplum ilişkisi, bireyle doğa ilişkisi görünüşünde idi. Bütün akımları bir yana bırakarak, geçmişin edebiyat, sanat ürünlerini bu iki açıdan görüp değerlendirmek olmayacak işlerden değildir bence. Toplumla doğa ilişkisine ise ya dokunulmamış, ya da bu ilişki arkaya itilmiştir. Çocuklukla ergenliği, demek doğa ile toplumu uyuşturmak biçiminde deyimlendirmek istediğim bir görüşü değerlendirmek ise, günümüz sanatçılarına düşen yeni bir araştırma konusu olabilir sanıyorum. Böylece kişinin yarısı toplumda, yarısı doğada kalan parçaları arasında kurulacak olan uyum, birçok gizlerin çözümlenmesine doğru ve-

rimli bir alan açacaktır. Başka bir deyişle, çocuğun bilinçsiz özgürlüğü ile, ergenin bilinçli tutsaklığı arasında pek yararlı bir yer değiştirme, en yeni bilimsel verilerle toplumsal çabaların getirdiği yaratıcı, çağdaş «özgür kişi», sanatın, özenle şiirin pek kendine özgü diliyle, görütleme yolundan da yaratılmış olur. Böylece sanat, bilimle toplumsal çabaların gerisinde kalmaz, onların çizgisine gelir dayanır ve ortak bir sorunu kendi açısından ele almakla değerini artırır.

Şöyle de diyebiliriz; bireyle toplum, birey le doğa ilişkisi, bugün bilimlerin olağanüstü başarılarla bezedikleri konulardadır. Sanatçı bu ilişkileri aydınlığa çıkarmak yönünde, bilimle kolay kolay yarışamaz. Bilimin ardında kalmak, onun söylediklerini ikilemek ise, sanatçıyı, çoğu zaman, bir açıcı, kabalaştırıcı, belkide kolaylaştırıcı durumuna sokuyor. Oysa, sözgelişi, İlkçağ sanatçıları, bu bakımdan daha rahattılar; çünkü, bilimler daha dallanmamıştı, sanatçı da bir bilim adamı idi, iki işi bir yolda kolayca yürütebiliyordu. Giderek, yeniden doğuş çağı sanatçılarının bilime, topluma öncü oluşları da, bugünkü sanatçıyı ne denli kıskandırsa yeridir. Bu bakımdan, yirminci yüzyıl sanatçısı «sezdirme» anlamında da olsa, el atılmamış konulara yönelmeli, hiç olmazsa, çeşitli yollardan varılan yeni gerçeklere kendi yolundan varmayı denemelidir.

Böyle bir çaba, sanatçıyı filozofluğa itmek anlamına da gelmez. Böyle bir yöneliş, tıpkı bilimle ilişkisi sırasında söylediğim gibi, sanatı felsefenin kuyruğuna takmaktan, hadi bilemediniz, onun açıcısı durumuna düşürmekten başka işe yaramaz. Hele bizde,

Nedir zaman nedir
Bir su mu, bir kuş mu
Nedir zaman nedir
İniş mi, yakuş mu.

gibisinden şiirlerin, uzun süre, felsefe sayılması, bütün bütün gülünçtür. Biz o şiirden zaman kavramı üstüne hiç bir anlam çıkaramayız. Oysa, ikinci, üçüncü ellere geçmeden önce, filozofların dili aydınlık, eksiksiz, kavramlar üzerinde titizliği ile başka dillerden ayrılan bir dildir. Felsefe sorunlarını ele almaktan ise, felsefe çıkmadığı gibi, şiir de çıkmaz. Sanatçı filozof değil, düşünürdür.

15 Nisan 1961

SANATIN, BİLİMİN SAVAŞI

Sekiz on yıl önce, edebiyat öğretmeni bir İngiliz, Ankara'ya gelmiş, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'nde, İngiliz edebiyatı üstüne konuşmuştur. Söz, B. Shaw'a gelince, bu İngiliz öğretmen, B. Shaw'un, İngilizleri, bütün yazılarında kıyasıya yerdiğini, ama devletin buna karşı ondan sadece ileri vergi almakla yetindiğini gülümseyerek söylemişti.

Başka bir deyişle, o İngiliz öğretmen, «Biz ona bu yüzden bir kötülük etmedik, başka bir ülkede olsaydı kim bilir neler gelirdi başına...» demek istemişti.

Gerçekten de hoşgörüye, hele sanatçıya karşı hoşgörüye erişmiş toplumlarda geçen bu gibi olaylar, bizim toplumun anlayışına kolay kolay sığmaz. Sabah akşam Türkleri kötüleyen bir yazarımız olsaydı, ondan sadece vergi mi alırdık biz?

Ünlü ozan T. S. Eliot, bir gün Amerikan yurttaşlığından ayrılıp İngiliz yurttaşlığına geçivermişti. Yanılmıyorsam, W. H. Auden de öyle, İngiliz uyrukluğunu bırakıp Amerikan uyrukluğuna atlamıştı. Bundan ötürü o iki ozanın taşlandığı, kötülendiği, şiirlerinin yok sayıldığı görülmedi.

Fransa'da, Cezayir olayları dolayısıyle sanatçılar, yazarlar, ikide bir hükümetin karşısına dikiliyorlar, onu gitti yoldan çevirmeye uğraşıyorlar. Birkaç ay önce, daha da ileri gittiler, başlarında J. P. Sartre'ın da bulunduğu bir küme yazar, Cezayir'e yollanmak üzere askere çağırılanlara, bu görevden kaçmayı öğütlediler. Gerçi, hükümet koğuşturmaya kalktı ama, arkası gelmedi. Bugün, Sartre da, ötekiler de yazılarını yazmakta, resimlerini yapmaktalar.

Geçende B. Russel, on binlerce kişiyi arkasına takarak Londra'ya doğru bir barış yürüyüşü yaptı, atom denemelerinden vazgeçilmesini, Amerikan asker konaklarının kaldırılmasını istedi. Bu eyleminden ötürü ünlü filozofun, kürsüsünden uzaklaştırıldığını duymadık.

Bu olaylara bakıp da, İngiliz devletinin, Fransız devletinin anlayış genişliğini övmek doğru olmaz; oralarda, devlete karşı toplumun ağır basması diyebileceğimiz bir durum vardır ki, sanatçının, yazarın, özgürlük işinde işlemesini sağlar. Yoksa bu uygar toplumlarda da sanatçı, yazar, gözü kapalı korunmaz. Gerçekte böyle bir şeyi sa-

natçı da isteyemez; onun ekmeğini de, özgürlüğünü de halk korur. Bir yerde, devletin temsilcisi olduğu kurulu düzen, sanatçının, bilim adamının açısından artık eskimiş ilkelere dayanıyorsa, orada devletin koruyuculuğu diye bir şey olamaz.

Gerçi devlet adamı, sanatı açıkça kötülememiştir. Tersine olarak, söylevlerde sanat hep övülegelmiştir. Ancak burada, sanatla sanatçıyı ayırmak gibi bir yol tutulduğu görülür ki, bu da ister istemez, sanatın hangi çeşidinin övüldüğü sorusunu ortaya çıkarır; başka bir deyişle, devlet, kendine aykırı gördüğü sanatı, sanat saymamak hakkını ele geçirmek ister.

«Devlet» sözcüğünü N. Ataç, «durul» diye karşılamıştı. Sanıyorum, artık gelişip bir yerde durmuş olan toplumu anlatmak için eski Yunanlıların bulduğu sözcükten çevirme idi. (Sırası gelmişken söyleyeyim, eski sözcüklerden çeviri yolu ile sözcük yaratmanın yanlış olduğu bu örnekten de anlaşılıyor.) Gelişmenin duracağına, durabileceğine inanmak ise, sanata da, bilime de karşıttır. Çünkü, sanatçı da, bilim adamı da araştırıcıdırlar, evreni, toplumu habire yeni baştan kurmaya savaşırlar. Bir bakıma, insanoğlunun özelliğidir bu. İşte gerçek insan kafasını temsil eden sanatçı ile, bilim adamı da, bu bakımdan «durul» kavramı ile bağdaşamazlar. Ancak «devlet»i de, her şey gibi «durulmaz» diye anlamış bir toplum içinde sanatçı ile bilim adamı devletin yanında olurlar. Ama bu, Eflâtun'un «Ya devlet adamları filozof, ya filozoflar devlet adamı olmalıdır,» sözünü gerçekleştirmek anlamına gelmez.

Bizde, «Devlet sanatçıyı korumalı mı, koruma-

malı mı?» diye tartışanlar bundan paraca korunmayı mı, yoksa özgürlükçe korunmayı mı anladıklarını açıkça ortaya atmamaktadırlar. Bizim devlet adamlarımız içinde de, sanatçının korunmasına karşı olduklarını söyleyen pek çıkmamıştır. Giderek sanatın toplum için gerekliliğine, onsuz bir toplum olamayacağı düşüncesine inanmayanlar bile, anlaşılan ayıplanmak korkusundan ötürü, dosdoğru sanatı yermeye kalkmazlar da, «Efendim, bize her şeyden önce bilim, teknik gerektir,» diye dolaşık yoldan belli ederler tutumlarını, «Düşler ardında koşacağımıza, olumlu çalışmalara yönelelim,» demek isterler.

Oysa, bilimin değerini tanımak, sanatı küçük görmeyi bir gün bile gerektirmemiştir. Batı uygarlığının tarihsel gelişimi, bilimle sanat bir arada ele alınmakla, giderek sanata bir öncelik tanınarak açıklanır.

Gerçekten de, toplumu yenilemek, daha mutlu kılmak, doğayı tanımakla yetinmeyip onu değiştirmek için gerekli olan işte, düşünce sınırlarını genişletmek işinde, bilim adamı ile sanatçının görevi özdeştir. Bilimsel varsayımların gibi (sırrı), sanat yaratıcılığının gizine benzer, yaratıcılık anında sanatçıdır bilim adamı, düşçüdür, bir çağın biriktirip getirdiği soruların çevresinde, en uzak olasılıkları bile kurcalarken sanki kanatlanır, yeni evrenlerin düşleri ardına koyulur. Ama, bilimi «pratik» olarak alanlar, dar bir yarar anlayışından sıyrılamadıkları için, sanatı gereksiz saymakta bir yanlışlık görmezler, demek yalnız sanatın değil, bilimin de toplumdaki yerini anlayamamışlardır. Nitekim, «Teknik, teknik» diye bağıranlara, çağdaş tekniği yaratan bilimsel ilkelerin sö-

zünü ettiniz mi kızıyorlar, istemiyorlar, din elden gider diyorlar, maddeci dünyada yaşanmaz diyorlar...

Sanatçının durumu, bilim adamınınkinden ayrı değildir, ikisi de savaş içinde olmak zorunda dırlar.

8 Nisan 1961

DÜŞÜNCE - DAVRANIŞ TUTARLIĞI

Geçende bir İngiliz ozanı, Stephan Spender geldi yurdumuza. İstanbul Üniversitesi'nde şiir üzerine konuşmuş, İngiliz Kültür Heycti'nde bir tanışma çayında bulunmuş, sonra da bizim sanatçılardan, yazarlardan birkaçı ile öğle yemeği yemiş... Ben tanışmadım, şiirlerinden şöyle böyle tanırım kendisini. 1930'larda iki arkadaşı ile (Auden, McNiece) şiir alanına atıldıklarında büyük bir ilgi ile karşılanmışlardı. Şiire toplumcu bir öz getirmek istediler, bunun gereği olarak da, yaşayışlarında dünya görüşlerine uygun bir davranış takındılar; sözgelişi, İspanya'daki cumhuriyetçi - faşist kavgası sırasında hükümeıçilerin yanını tuttular.

Böyledir uygar sanatçılar, söyledikleri, düşündükleri ile yaptıkları tutar birbirlerini; çalıştıkları dalda ufak da olsa bir gerçek mi buldular, bir gerçeğe mi vardılar, yaymak isterler bunu bütün

yaşamlarına; kavgasına girişirler, çünkü yaşamın bölünmezliğine inanmışlardır.

Düşüncemi daha iyi belirtmek için yerinde bir örnek olduğundan, bizim divan şiirimizi ele alacağım, yoktur o bütünlük bizim divan şairlerimizde. Diyelim ağzına içkinin damlasını koymayan bir din ulusu, bir şeyhülislâm, şarabı över, övebilir şiirinde; «şarap»a sadece bir şiir tema'sı diye bakar çünkü, bunun gerçek bir düşünce olabileceğini, bu yoldan da bir düşünüş - davranış tutarlığını gerektireceğini aklının ucundan bile geçirmez. (Sırası gelmişken dokunmadan geçemeyeceğim, şu «tema» sözcüğü, Yunanca «the»den gelme, «koymak» demek; «tez» de öyle, bizim «temel» de öyle. Oysa, biz bu sözcüklerin bir kökten olduğunu bilmediğimiz için, aralarındaki özdeşliği göremiyoruz.) Gerçi böyle davranmaları, güzel şiirler yazmalarına engel olmamış onların, ama şiiri başka, yaşayışı başka saymak, tema'yı başka, namusu başka anlamak, çökmüş bir uygarlığın özelliğidir. Şiirin tema'sı ille yaşayıştan gelsin demek istemiyorum, ama onun gelişerek yaşayışa geçmesi de gerekir diye düşünüyorum. Bizim eski ozanlarımızda bu tutarlık olmadığı için,

Aldanma ki şair sözü elbette yalandır

demişler. Bunda bir aşağılama niyeti bile yoktur; eski toplum, dediği ile yaptığı birbirini tutmayan ozana, yine de saygı besler; çünkü, bütün gerçeği parçalı görür; gerçeği bölmek ise, kimi yerde bu parçaların ister istemez çarpışmasını gerektirecektir; bu çatışmayı olağan karşılar eski toplum,

giderek kişi için tek çıkar yolun kendi paçasını kurtarmak olduğunu işte bu yüzden düşünür.

Sanki yalnız divan şiiri için mi böyle bu? Yo, Tanzimat ozanlarımız için de doğru. Bir ülkücü olarak ortaya çıkan Namık Kemal, «ülkü»ye de bir şiir tema'sı gözü ile baktığı için, çatıştığı padişahın el altından parasını almakla bir sakınca görmemiştir. Ali Suavi'nin bu konudaki açıklamaları bizim o günkü toplumumuza vız gelmiştir.

Uygar ozan, inançlarına göre davranır. Eluard'ı, Aragon'u alın, bir yandan şiir yazıp bir yandan karşı koyma örgütlerinde, katlar arasındaki kavgada yer almışlardır; ötede Ezra Pound, savaş sırasında gelip Mousolini'nin yanında çalışmak saplantısına dek vardırmıştır işi. Kimse de kalkıp bunlara, «Canım, siz ozansınız, nenize gerek bu işler. Oturun da şiirinizi yazın,» dememiştir. Bizim durumumuz öylesine tersinedir ki, sözgelişi, 27 Mayıs sabahı radyoda şiiri okunurken, subaylar Faruk Nafiz'i tutuklarevine götürüyorlardı. Gerçekte o Faruk Nafiz de, Atatürk'ün ozanı diye bilindiği günlerin ne demek olduğunu anlamadığı için devrimlerin çiğnenmesine hiç ses çıkarmamıştı. Neden çıkarsın, şiir başka, o iş başka. Ozanlara gelip, «Sen bu işlere karışma, şiir yazmana bak,» diyenlerin aptal olduklarını bilirdim ama, bir ozanın, «Bizim elimizden şiir yazmak geliyor, biz onunla yetinelim,» diyebileceğini kestiremezdim; öylesi bile vardır bizim toplumumuzda.

Diyeceğim, yazarından ayrı görülür bizde yazılan. Bu yüzden de, onun bunun için, arada bir, «Asmalı, sonra da altında oturup ağlamalı,» dendiğini duyarsınız, nedense pek severler o sözü. Al-

tında oturup ağlayacaksan, o denli seviyor, değerli buluyorsan asma efendim!

Bana sorarsanız, bu parçalı görüş, kişiyi başka, işi başka görmemiz, bundan tedirgin olmamamız, tersine bunu olağan saymamız, bilimsel düşünceye toplumca varamamış olmamızdandır. Bilimsel düşünce, doğanın, bizim dışımızda, bizden bağımsız olarak var olduğu, kendi yasalarına göre düzen sürdüğü ilkesine dayanır. Bu düşünce, bilindiği gibi, ilk fizikçiler diye anılan Thales okulunun düşünürlerince ilk olarak ortaya atılmıştı. O güne değin eski Yunan'ın evren anlayışı «masalbilimsel»di. Evreni, yeryüzünü, yaşamı, masal açısından görmek ise, çeşitli tanrıların bulunduğu, bu bakımdan çeşitli istemlerin (iradelerin) at oynattığı bu evrenin, tutarlı bir bütün olamayacağı inancına dayanır. Eski Yunan bu inanç içinde rahat etmenin yolunu bulmuştu. Nasıl? Karşıtlıkları olağan sayarak, bunların değiştirilemeyeceğine inanarak. Bu bakımdan, bir yandan doğruluk tanrısına saçı kılıp doğru olmak, öte yandan hırsızlık tanrısına yalvarıp hırsızlık etmek işten bile değildi. Binlerce tanrıya (Heredotos'a göre, otuz beş bin tanrı varmış eski Yunan'da) inanıldığı, bu tanrılarınsa birbiriyle çatıştığı bir yerde, ortak bir doğruya varılmasının çok güç olduğu, bu bakımdan kişilerin kolay kolay yargılanamayacağı ortadadır. «Ahlâk» diye adlandırdığımız, düşünüş - davranış tutarlığı ise, ancak bilimsel düşünce ile gelişebilirdi. Çünkü, bilimsel düşünce, kişinin de, kişi dışındaki bağımsız düzen içinde bulunduğu anlayışını getirmiştir; artık tanrıların istemlerine göre ortadan kaldırılamayacak ortak bir ilkedir bu, ilk ortaklıktır. Böylece özgürlük içindeki korku-

dan, yasalar içindeki soruna geçilmiştir. Masalbilim toplumunda sorum olamazdı.

Kişiyi davranışından sorumsuz kılan koşullarımıza baktıkça, bir masalbilim toplumu içinde yaşadığımızı düşünür dururum. Korkularımızın da sorumsuzluğumuz ölçüsünde büyük olması yine bundandır. Keyfince davranan sorumsuzu bağışlayıp, düşüncesi ile davranışı tutarlı olanda suç aramamız, en çok ondan çekinmemiz, bilimsel düşünce ilkesine alışmadığımızı, üstelik onda, haklı olarak, toplumumuzu sarsan gücü gördüğümüzü anlatmaz mı?

Dönelim Stephan Spender'e... onun şimdiki durumu üstüne seçik bir bilgim yok, buraya neden geldiğini de bilmiyorum. Sadece bir konuşma içinse, Spender'in bizim toplumumuzu bilmemesi yüzünden kimse yararlanamamıştır sanırım, o konuşmadan.

Kendisi ile konuşan ozan arkadaşlarımdan biri anlattı; en çok T. S. Eliot'u sevdiğini söylemiş, ondan büyük ozan yoktur, bir ozan ona yaklaştıkça büyür ancak, demiş. Söz nereden açılmıştır, kullanılan sözcükler tıpkı böyle midir, bilemem. Ama, T. S. Eliot'un gerçekten büyük bir ozan olduğuna inandığım için şaşmadım o sözlere, doğrudur dedim. Ancak o ozan arkadaşım, yadırgamış bu sözleri, yakıştıramamış Stephan Spender gibi ünlü bir ozana, kişiliğinden kuşkuya düşmüş giderek. «Neden?» diye sordum. «Çünkü, dedi, bir ozan, başka bir ozanı beğenemez, böylesine beğenemez; beğendi mi kendi yok olur.»

Çok geçmedi aradan, düşünüyorum, doğru mu o sözler, bir ozan, başka bir ozanı sevemez mi

diye... Gerçi, anlıyorum arkadaşımın ne demek istediğini; ozanlar, kendi ölçülerini kendileri getirdikleri, sınırlarını kendileri çizdikleri için, hepsi birbirinden başkadır ister istemez, bu bakımdan da hepsinin ayrı bir özgünlüğü vardır; imdi, bir ozan, kendini hiçe sayarak başka bir ozana hayran oldu mu, demek kendine özge değerleri yitirmiştir... Anlıyorum, anlıyorum, ama yine de Stephan Spender'in Eliot'u o denli övmesi yadırgatmıyor beni. Batılı aydın, bilimsel kafada olduğu için, şiir gibi pek kişisel yaratıcılığa dayanan işlerde bile ortak ölçülere varmayı sever. Eliot büyük bir ozansa, okuyucular, eleştirmenler için büyük bir ozansa, onu bir ozanın da baş tacı etmesinde şaşılacak bir yan görmez. Giderek bir ozanın, başka bir ozanı gerçekten çok beğenmesinde kendisi için öldürücü, yaratıcılığını yok edici bir etki de düşünülemez. Bundan başka, içimizde bir ozana karşı gerçekten bir hayranlık duygusu uyanmışsa, bunu saklayacak, ya da neden böyle bir duygu ortaya çıktı diye üzülecek miyiz? Gerçekten iyi bir ozanda, başka bir ozan için böylesine bir hayranlık olamaz mı? Olursa onu artık küçük bir ozan diye mi göreceğiz?

Bana kalırsa, bizim ozanlarımız, bu konuda, gerçeklere uyacakları yerde, düşlerine, kuşkularına, kuruntularına göre davranıyorlar. Nasıl olsa toplumumuzda ortak bir ozanlık değer ölçüsü belirmemiştir, öyle ise, biz de büyük ozanlığın görünüşlerine öykünürüz, kimseyi beğenmeyiz, bundan da, değerli bir ozan olduğumuz anlaşılır elbet, diye düşünüyorlar.

1 Nisan 1961

MASAL

Geçenlerde, tanınmış bir Alman ozanı gelmişti İstanbul'a; bir yerde bir tanıştırma toplantısı düzenlemişler; o toplantıda, konuk Alman ozanı, bizim genç sanatçılara, «Şiiriniz, hikâyeniz, romanınız nereden doğmuştur, nereye yönelmektedir?» anlamına:

— Siz nereden geliyorsunuz, nereye gidiyorsunuz? diye sormuş.

Bana anlatıldığına göre, orada bulunan sanatçılarımız, bu soru üzerine aralarında bir süre danışık etmişler, nereden gelip, nereye gittiklerini tartışmışlar... Çeşitli görüşler atılmış ortaya... Sonunda, oradaki sanatçılarımız, aralarından birinin görüşü üzerinde uzlaşıp Alman ozanına:

— Biz masaldan geliyoruz, demişler.

Gerçekten iyi bir buluş. O Alman ozanı, bu sözün ne demek olduğunu o an anlamış, doğru da bulmuştur sanırım. Çünkü, çoğu ülkelerin yazını (edebiyatı) masaldan doğmuştur. Başta eski Yunan'ı düşünün: İsa'dan önceki beşinci yüzyıl Atinasının büyük tragedya yazarları, Homeros'un mamasallarından aldıkları parçaları işlemişler; Vergilius, Latinler için bir masal uydurmak zorunu duymuş, o koca Enéid'i yazmış; sonraki Avrupalı uluslar da folklor ürünlerini, efsanelerini değerlendirmişler. Sözgelişi, Hamlet, Kral Lear, Faust... orta malı masallardan çıkarılmış başyapıtlardır.

Ama bizim yazınımızın masaldan çıktığı doğru mu? İslâmdan önceki Türk masalları bizim yazınımızı etkilememiştir. Gerçi, divan şiirimiz, İslâm uygarlığının (medeniyetinin) ortak masalları-

nı işlemiştir. Ancak, Tanzimat'tan bu yana yetişen yazarlarımızı, sanatçılarımızı düşünürsek, onların masalla alışverişte olduklarını söyleyemeyiz. Gerçi, son çeyrek yüzyıl içinde bizde folklora bir yönelme olmadı değil. Ama, bu yönelmeye, bütün yazınımızın kaynağı gözü ile bakamayız, daha çok bir akım diyebiliriz ona. Oysa, bütün bir yazın için kaynak aranırken belli bir akımı ya da okulu ele almak doğru olmaz. Tanzimat'tan sonra yetişen sanatçılarımız, daha çok Batı'ya yönelmişler, Batı dilerini öğrenip o dillerin yazarlarından yararlanmaya bakmışlardır. Sözgelişi, Namık Kemal'in Hugo'dan, Hâmid'in Racine'den, Shakespeare'den etkilendiklerini biliyoruz. Daha yenilere gelindikçe Avrupa ile alışveriş çoğalır. Bu bakımdan, Alman ozanının sorusunu bizimkiler, «Batı'ya özenmekten geliyoruz,» diye karşılasalardı olgulara daha uygun bir söz söylemiş olurlardı. İşte o zaman, o Alman ozanı, bu sözün ne demeye geldiğini, sanırım, pek anlayamazdı. Neden derseniz, son yüzyılın Batı yazını, belli bir bölgenin çağlar boyu oluşmuş bir ürünüdür; onu geçmişinden ayırıp düşünmek olacak işlerden değildir. Bunu bildikleri için, yazınımıza yerli bir kaynak göstermek hevesine kapılan sanatçılarımızı ise, o «masal» sözünün doyuracağını hiç sanmıyorum.

Konuk ozanın, bizim yazarlarla ilk karşılaşmasında, Türk yazını üstüne bir yargıya, bir kanıya varabilmek amacı ile sorduğu açıkça anlaşılan o soru, bizi ne denli düşündürse yeridir. Yalnız şiirimiz, hikâyemiz, romanımız için değil, öteki sanatlarımız, toplumsal kurumlarımız, toplumsal davranışlarımız için de kendimize o soruyu boyuna sormalıyız. Sözü geçen toplantıdaki genç yazar-

larımız gibi danışık etmeli, bilinçli bir kanıya, açık seçik bir yargıya varmalıyız. Gerçi, «Batı'ya yöneliyoruz» görüşü pek yaygındır, böyle bir konu açıldığında sık sık dilimizin ucuna o söz geliyor. Ama, yeter mi oncası? Doyurur mu, kandırır mı bizi? Bir düşünelim: Nedir Batı? Biz ona neresinden, ne ölçüde katılıyoruz, ya da katılabiliyoruz? Bir çözüme bağlanması gerekli konular bunlar. Biz Batılı ozanı aslından ya da çevirisinden okuyup, onun gibi yazmaya bakmakla yazınımızı Batılılaştırdığımızı sanabiliyoruz. Oysa, bizim şurasından burasından tutunmaya çalıştığımız Batı şiiri, demin de dediğim gibi, köklü bir gelişimin sonucu. Daha açarsak, Batılı kafa, Yunan-Latinle, Hıristiyanlıkla yoğrulmuş bölgesel bir kafadır. «Bölgesel» sözü üzerinde direneceğim. Çünkü, Batı'yı, işimize geldiği gibi, kolayca aktarabileceğimiz kanısında değilim ben. Gitgide daha iyi anlıyorum ki, biz, bugünkü koşullar sürüp gittikçe, Batı'yı anlama yeteneğinden daha uzun süre yoksun kalacağız. Gide üzerine yazdığım bir yazıda da anlatmaya çalıştığım gibi, Batılı sanatçıları okumakla onların yaşadıklarını duymak arasında büyük bir ayırım var.

Alman ozanı ile bizim genç sanatçılar arasında geçen konuşmayı duyduğum günlerde, yeni çıkan bir kitabı, Elliot'un denemelerini okuyordum. Bu İngiliz ozanı, Batılı bir sanatçıyı, Avrupa yazınının ana gidişini bilmek, onu sürdürmek, kişiliğini onun içinde eritmekle görevli sayıyor, «Üzerinde durulması gerekli olan şey, ozanın geçmişin bilincini geliştirmesi ya da kazanması, bu bilinci kendi yaşayışı boyunca geliştirmeye devam etmesidir,» diyor. Onun «ozan» dediği Batılı ozan-

dır. Gerçekten de, bugün, geçmişin bilincinden yoksun bir Batılı yazar düşünmek kolay değildir. Gerçi, Elliot'un, yukarıya aldığım o sözü, gelenekçilikle tanıtılacak bir sözdür. Ama buna «klasiklik» desek daha yerinde bir deyim kullanmış oluruz. Elliot bunu açıkça savunuyor, bütün Batı yazınını, klasiklikle romantiklik arasındaki bir çarpışma olarak gördüğünü söylüyor, tuttuğu yanın anlamını iyice belirtmek için de klasikliği Katolik kilisesine benzetiyor: Bireyin dışında, tartışma götürmez, soyut bir egemenlik diye tanımladığı Katolik kilisesi ile klasiklik tanımı arasında bir benzerlik buluyor. Bunlar, bizim anladığımızı sanacağımız, ama içine hiç bir zaman giremeyeceğimiz birtakım kavramlar topluluğudur. Tanzimat'tan beri yetişen ozanlarımız içinde, Batılı anlayışları şiirimize getirmek bakımından en güçlü ozanlardan biri sayılan Yahya Kemal'in, geçen gün, mezarında gazel okumuşlar. Batı'dan gelen ozana böyle davranılır mı?

Diyeceğim, biz nereden gelip, nereye gittiğimizi bilmiyoruz. Beğendiğimiz kaynak diye kimi gün şunu, kimi gün bunu gösteriyoruz. Başka bir deyişle, hiç birimiz, Türk yazınını kurmak için uğraşmıyoruz; Elliot'un deyimini kullanayım, hiç birimiz kişiliğimizi, ortak bir ekin içinde eritmeyi göze alamıyoruz, romantik bir tutumu benimsemiş gidiyoruz. Bir Fransız ozanı, Türk şiirinden epeyce çeviri görmüş de, «Sizin ozanlarınızın tümü romantik,» demiş. Neden böyle demiş?

11 Kasım 1961

Şimdi Fransa'da bulunan bir arkadaş, buradaki bir ressama yazdığı mektupta, figüratif resim yapmasını öğütlüyormuş... Oysa, kendisi non-figüratif resim yapmaktadır.

Bu durum, beni çok ilgilendirdi; Paris'teki arkadaşımı görsem, niçin böyle düşündüğünü, daha doğrusu, niçin böyle düşünüp başka türlü resim yaptığını kendisinden öğrenmek isterdim.

İşitiyorum, bugün artık oralarda figüratif resim pek geçmiyormuş, piyasa non-figüratif resim istiyormuş... E, bu durumda, bir ressamın, genel isteğe uyması gerekir elbet. Dahası da var, bakarsınız, bizim ressam arkadaş, non-figüratif resmi Fransa için uygun bulur da Türkiye için uygun bulmaz. Nasıl olur derseniz, ben pek savunamam o düşünceyi, sadece anlamaya çalışırım. Ne bileyim, Fransa ileri gitmiş bir ülkedir, non-figüratif resim de ancak ileri ülkelere uygun düşer denecektir; oysa, Türkiye daha resim sanatında yenidir, bizim geçmişimizde minyatür, taş basması kitap resmi, kahve resimleri vardır (ressam Mâlik Aksel'in bu konuda çok güzel bir kitabı var); bundan ötürü de, resmin eğitimsel yanına, toplumsal görevine saygı besleyen bir Türk sanatçısı da, insanı, doğayı olduğu gibi canlandıran biçimdeki Batı resmini getirmekle yurduna yararlı olabilir. Çünkü, Ortaçağ mistik anlayışına, insanın yeryüzündeki yaşamını hor gören anlayışa karşı, Renaissance resmi, insana ve doğaya saygıyı anlatan, insanı ve doğayı olduğu gibi benimseyen bir görüşten alır gücünü...

Bilmiyorum, bu ya da buna benzer düşünceler, burada çalışan bir Türk ressamının niçin figüratif resim yapması gerektiğini iyice açıklar mı, kandırır, doyurur mu kişiyi? Neden derseniz, yeni resim sanatı bugün, objet'yi olduğu gibi vermek isteyen ressamların anlayışından ayrılmakla, Ortaçağ'ın insan anlayışına dönmüş, insanı ve doğayı yoksamaya kalkmış değildir. Tersine olarak, yeni resmin kurucuları, soyut ya da non-figüratif adları ile anılan çeşitli nitelikteki yeni resimlerin, gerçekte insana ve doğaya yöneldiğini ileri sürüyor, insanın ve doğanın görünüşteki gerçeğini değil, özdeki gerçeğini aradığını söylüyorlar. Buna inanılır ya da inanılmaz, o başka şeydir. Ama, bir ressamın bu kanılara gelip de Paris'te başka bir resmi, burada başka bir resmi savunması ya da bu kanılara inanmadan soyut resim yapması kolay anlaşılır bir tutum olmasa gerektir. Buradan Paris, uçak hızı ile bilemediniz iki saat çeker; iki saatlik bir yolculuktan sonra bir sanatçının figüratif anlayıştan non-figüratif anlayışa atlaması, saatini iki saat geri almasına benzer ki, bu durum sanat görüşlerinin enlem, boylam dairelerine göre değiştiği inancından başka bir inanca dayandırılamaz. Oysa, sanatın toplumsal görevi, eğitimsel yararı gibi konular, coğrafya baskısına bu kerte bağlı değildir.

Burada figüratif resim yaparken bir ara Fransa'ya giden bir ressam tanıdığım da, oradan soyut resim savunucusu olarak döndü ve artık hep soyut resim yaptı. Demek o ressam, Paris'le İstanbul arasında değişmemişti. Şimdi hangisini doğru yolda sayacağız?

Niyetim, figüratif resimle non-figüratif resim

arasında bir karşılaştırma yapmak, bu anlayışları değer yargılarına vurarak doğrusu hangisi ise onu bulmak değil, gerçekte boşuna bir çaba olurdu bu. Her ressam nasıl isterse öyle resim yapsın... Beni ilgilendiren sözlerdir, davranışların tutarlı olup olmaması sorunudur.

Buraya göre sanat ile, Batı ile atbaşı giden sanat anlayışları arasında kolay bağdaştırılamaz bir uyuşmazlık var gibi görünüyor. Gerçekten de, hele dile bağlı olmayan sanatlar ele alınınca, bir sanatçımızın Batı ile atbaşı gitmek isteği kolay kolay küçümsenemez. Batı ölçülerini kendi ölçüleri bilen bir sanatçı, bir süre için anlaşılmasa, garip karşılansa da, salt o yeni anlayışları getirmesi yüzünden kendini toplumumuza yararlı sayabilir; bunun gibi, Batı ölçülerine körü körüne saplanmayan, burada birtakım yeni ölçüler bulan bir sanatçı da, bakarsınız, Batı'ya kendini sevdirebilir. Ama, bu ölçülerden birini tutup da ötekine göre iş vermek büsbütün başkadır. Konu, sanat anlayışları ile sanat çalışmaları arasında uyarlık arama konusudur.

En yeni Batılı yöntemler ve görüşlerle çalışan, Batı'da birtakım armağanlar kazanmış birtakım ressam ve yontucu arkadaşlarımın, 27 Mayıs Devrimi günlerinde, «Biz yanlış yolda imişiz!» diye yakındıklarını bilirim. O soylu başkaldırma olayını başaran insanlarımızı görünce, sanat eserlerinin ancak sanattan anlıyor sayılan ya da anlayan bir azınlık içinde kaldığına bakıp üzülen bu sanatçılar, bir gün içinde yeni sanat inançlarını yitirekodulardı. Artık toplumumuza yabancı gelen sanat anlayışlarını bir yana bırakmak fedakârlığını göstermenin, bu halka göre, bu halkın anlayacağı

sanat yapıtları yaratmanın gereği ileri sürülüyordu.

Doğrusu ben bu duygusal tepkiyi de iyice anlayamamıştım. Neden derseniz, bu düşüncedeki sanatçılar bence bir fırsat kaçırmışlardı. Onların 27 Mayıs'ı düşünerek artık halka yardımcı resim, yontu yapmak niyetleri, ihtilâlden önceki döneme daha yakışırdı; bir sanatçının, halkı, diyelim 27 Mayıs'a hazırlaması başka, 27 Mayıs'ın ardına takılması başkadır. Şöyle diyebiliriz, bir sanatçının 27 Mayıs gibi bir başkaldırma olayını gördükten sonra sanat anlayışlarını yeniden gözden geçirmeye kalkmasında övülecek bir yan varsa da, gerçekte onun, bu gözden geçirmeyi ihtilâlden önce yapması, demek ki, ihtilâl sırasında görüp tanıdığı insanları biraz daha önceden tanıması; yok, sanat ile toplum arasında böylesine yakın bir ilgi görmüyor idi ise, 27 Mayıs'tan sonra da bildiği gibi çalışması daha doğru olurdu.

Biz halkımıza, ancak halkımız, «Ben varım!» dediği zaman bakabiliyoruz; böylece de halkçılığımız halkın gerisinde kalıyor.

Acaba çağdaş olma çabamız da, tıpkı böyle çağımızın gerisinde kalmasın?

2 Haziran 1962

DİLDE ÖLÇÜ

Türk Dil Kurumu, «Dilde sadeleşmenin ölçüsü nedir?» konulu bir açık oturum düzenlemişti

geçende, beni de çağırmışlardı, o günler İstanbul'da olmadığım için gidemedim o toplantıya, düşündüklerimi burada yazmak istiyorum.

Önce şunu söyleyeyim; bir dili sadeleştirmek ne demektir, ben bunu anlayamıyorum. Sade dil olsa olsa, karışık olmayan dil anlamına gelir. Oysa, karışık olmayan, başka dillerle karışmamış dil yoktur yeryüzünde. Ayrıca, bu anlamda bir çabanın ölçüsü de bulunamaz sanırım. Karışıklığı çözmek için bir yüzde oran mı bulacağız? Sözgelişi, yabancı sözcükler için belli bir sayı koyacağız da o sayının üstüne çıkılmaması için mi çalışacağız? Sadelik, bir de kolaylık, açıklık anlamına gelir ki, bu anlamda bir sadeleştirmenin gereği kolay kolay anlaşılamaz. Fransızca, ya da İngilizce sade diller midir?

Özleştirme sözcüğü belki daha anlatıcı; dilimizden artık anlamını yitirmiş, bizim için öğretimi olmayan yabancı sözcüklerin atılması, bunların yerine öğretimi olan Türkçe sözcüklerin bulunması ya da yaratılması demeye gelir ki, gerçi bunun içinde ölçü kendiliğinden ortaya çıkıyor. Daha doğrusu, amaçla ölçü birleşiveriyor; ama bunda da gerçek isteğimizin «öğretimi olan bir dil» değil de, ille «öz bir dil» olduğu anlamı çıkıyor. Böyle düşününce, yabancı sözcüklere karşı bir düşmanlık bulunduğu sanısı uyanmaktadır.

Oysa, Türkçeciliğin, yeryüzünde benzeri olmayan bir dil, katışıksız bir dil yaratmakla da ilgisi yoktur, yabancı dil, yabancı sözcük düşmanlığı ile de. Bana kalırsa, bizim dil sorunumuzu, «öğretimi olan bir dil» ilkesi ile özetlemek daha yerinde sayılmalıdır. Bugün bizim çeşitli kuşaklar elinde yazılan, konuşulan dilimiz, sürekli bir ekin (kültür)

sağlayacak, çağdaş uygarlığın getirdiği kavramları anlatacak, yaratıcılığa yarar nitelikte değildir. Daha açığı, bizim dilimiz bugün aramızda ortak bir anlaşma aracı olmak görevini yerine getirememektedir. Bu açıdan bakılınca, yabancı sözcük düşmanlığı, ana dilimizin bütün dillerden üstünlüğü gibi duygusal davranışların, bizim sorunumuzla bir ilişiği yoktur. Konuyu böyle alırsak, bir yığın gereksiz tartışmayı da önlemiş oluruz.

Ancak, sırası gelmişken, şunu da ekleyeyim; dil sorunu üzerinde durmayı gereksiz bulanları, yurdun bunca derdi durup dururken dilimizin durumu ile uğraşmayı saçma sayanları, bizlerle «tilcikçiler» diye alay etmek isteyenleri bir türlü anlamıyorum. Onlar bugün yabancı bir dil bilen, Batı ülkelerinde okumuş aydınlarımızın, çağdaş kültürü dilimize getirmek için çabalarken dil yönünden çektikleri sıkıntıyı bir bilseler, dil sorununu küçümsemenin ne denli yanlış olduğunu anlarlar. Biz kendi başımıza, kendi düşüncelerimizle kaldığımız sürece, gerçi bir dil sıkıntısı çekmiyoruz, anlaştığımızı sanıyoruz, ama konu, toplumumuzu çağdaş toplumlar düzeyine çıkarmak konusu olarak ele alınırsa durum değişir, dilimizi kurmak işi, kaçınılmaz bir sorun olarak karşımıza çıkar. Gerçekten de ben, «dil devrimi» yerine, «dilimizi kurmak» deyimini kullanmayı bu yüzden yeğliyorum. Bugünkü dilimiz işimize yarasaydı onu kim değiştirmeye kalkardı?

İmdi, ister sadeleşme, özleştirme, ister kurma diyelim, bugünkü dilimizi, öğretimi olan, düşünmeye ve anlaşmaya yarar bir duruma getirmek için girişilecek çabaların ölçüsü ne olmalı?..

Ölçü sözcüğü, ister istemez, ılımlılık ve aşırı-

lık kavramlarını arkasına takıp getiriyor. Başka bir deyişle, «Dilde sadeleşmenin ölçüsü ne olmalıdır?» diye soranlar, «Dili sadeleştirirken aşırılığa gitmek doğru mudur? Ilımlı bir davranış daha uygun olmaz mı?» demek istiyorlar. Dil Kurumu'nun düzenlediği açık oturumun konusunu böyle almak, bana kalırsa, aydınlatıcı olacaktır.

Benim gördüğüm şudur: Hangi kuşaktan olursa olsun, dil üstüne konuşmaya kendisini yetkili sayan herkes, ancak kendi konuştuğu, kendi yazdığı Türkçeyi Türkçe sayıyor ve onunla yetinmek istemeyeni aşırılıkla suçlamaya kalkıyor. Bu bakımdan dil karşısındaki çeşitli davranışları arasında ılımlı olanını aşırı olanından ayırt etmek epeyce güçleşiyor. Gerçi, «Dili kendi başına bırakın efendim, kendi kendine değişir o,» diyenleri düpedüz ılımlı saymak yerinde gibi görünürse de, o düşüncenin işe yarar bir yanı yoktur. Çünkü, dil kendi kendine değişmez, onu o dilde konuşan, yazan kişiler değiştirir. Nitekim, yalnızca aydınlar, yazarlar değil, okuma yazma bilmeyenler de dili bilinçsiz olarak değiştirmektedirler. Bütün iş, bu değişmeyi başıboşluktan kurtarmak, onu bilimsel diyebileceğimiz bir yola sokabilmektir. İşte «ölçü» kaygısı burada yeniden ortaya çıkıyor.

Ziya Gökalp, «Türkçeleşmiş Türkçedir» diyordu. Ama, ona göre, yabancı dillerden, özellikle Arapçadan, Farsçadan dilimize girmiş sözcüklerin köklerini alıkoymak, Türkçe ekler getirmekle yetinmek, Türkçeleştirmek için yeterdi. Kök bilgisini bunca itelemenin, görmezlikten gelmenin yanlışlığı bir yana, Ziya Gökalp'in «eklerle Türkçeleştirme» anlayışını zaman eskitmiştir. İyi de etmiştir, neden derseniz, dilimizi yabancı sözcüklerin

Türkçeleştirilmesinden kurulu bir dil durumuna getirmenin özenilecek bir yanı olmasa gerektir. Ne ise, o konuyu bir yana bırakalım... Bilindiği gibi, talebe çoğuldur, talebeler demekle, Ziya Gökalp'e göre, o sözcüğü Türkçeleştirmiş oluyoruz. Öyle ise, bugün kullandığımız öğrenci sözcüğünün hiç de bir gereği yoktur. Ama, Arapça köklere Türkçe ekler getirmek öylesine kolay bir iş olmuyor her zaman. Sözgelişi, yeniler arasında «mevzuyu» diye yazanlar var. Eskiler kızıyorlar... Kızmasınlar, Arapça köke Türkçe ek işte. Şimdi ne yapalım? Arapça «mevzu» sözcüğünün sonundaki «ayın»ı ille belletmeye mi uğraşalım, yoksa onun bütün bütün yitişine, bu bakımdan da «y» ile başlayan ekler almasına göz mü yumalım? Diyeceğim, bir yabancı sözcüğü Türkçeleşmiş saymanın ölçüsü kolay kolay bulunamaz; anlayışımıza, yaşımıza, gördüğümüz öğrenime göre değişir bu. Bundan ötürüdür ki, kuşaklar arasında neyi, niçin Türkçe saymak gerektiği sürekli bir çekişme konusu olmaktadır. İmdi eklerle yetinmeyip, köklere değin gitmeyi, talebeler yerine, öğrenciler demeyi aşırılık mı sayacağız?

Ziya Gökalp'in görüşünü bir örnek diye yazdım. Ona bakarak, dilimizin bugünkü gelişme durumunu aşırılık saymamız gerekir. Oysa, dil sorununu bugün de çözebilmiş değiliz, dilimizi çağdaş diller katına yükseltebilmek için önümüzde sürekli çalışmaları gerektiren yıllar var daha. Bu durumda, ılımlı ya da aşırı olmanın ne demeye geldiğini anlamak güçtür. Karşımıza çıkan sorunları görmezlikten gelemeyiz, buraya değin geldik, artık duralım diye düşünemeyiz. Onun için ben dil konusunda ölçü sözünden, ancak kendi bildikleri

Türkçeyi oldu bittiye getirmek isteyenlerin desteklenmesi anlamını çıkarıyorum.

Ilımlılık, aşırılık kavramları, bilimsel düşünce ile bağdaşamaz. Dil işinde olsun, başka işlerde olsun, ortaya çıkan sorunları azaltmak değildir aydının görevi; bu bakımdan, Türk dilinin oluşumuna bir «ölçü» aramak, bana çok gereksiz görünüyor.

26 Mayıs 1962

KENDİNİ AŞMAK

Tanzimat, Edebiyat-ı Cedide ozanlarının birbirlerini övmeleri, övülenlerin de övüldükçe büsbütün aşağıdan alarak görülmemiş alçak gönüllülük örnekleri vermeleri, bugünkü kuşaklar için yadırgatıcı, anlaşılması güç bir «edebiyat nezaketi» dir. Gerçi, yeni kuşaklar içinde de, sen beni öv, ben seni öveyim anlaşması hiç de görülmemiş değildir; ama, eskilerin alçak gönüllülüğü, yeni edebiyat piyasasından büsbütün silinmişe benziyor. Bunu yadırgamıyorum, giderek kökten yanlış da bulmuyorum. Neden derseniz, bütün davranışlar için olduğu gibi, alçak gönüllülüğün de yapmacığı iyi bir şey değildir. Ama, bu yargıyı, kendini beğenmişlik için de vermek gerekiyor. Şöyle ki, övülmeye lâyık olmadığını söyleyen gibi, kendini öven de bizde çoğun inandırıcı bir etki yapmıyor. Başka bir deyişle, kendini övene, çoğu zaman iyi bir tanık gözü ile bakamıyoruz. Böylece de karışık bir

durum ortaya çıkıyor.

Sözgelişi, Ümit Yaşar Oğuzcan, «Son şiirimi altıncı kıtasına kadar okuyup da bana âşık olmayacak kadın yoktur,» demiş. Mersin'de çıkan «Kıyı» adlı edebiyat ve sanat dergisi, almış bu sözü, diyor ki, «Nedense, Ümit Yaşar Oğuzcan büyük söz etmeye meraklıdır. Bencil duygulardan öte, biraz da şiire saygı duyalım. Kendisine övgü söyleyenleri değerlendirmeyi okurlara bırakıyoruz.»

«Kıyı» dergisinin bu sözleri, ilk okuyuşta doğru geliyor kişiye; övünme, nedense, oldum olası yerilmiş bir davranıştır. Öyle ki, salt bunca yerildiği için olacak, çağımızda o davranışı yeniden saygı ile, güvenle baştacı eden ozanlar, sanatçılar türemiş, üstelik bunlar, çevrelerinde gerçekten bir hayranlar kümesi toplamayı başarmışlardır. Neden derseniz, toplumların zayıf anları, çabucak avlanabilecek çocuksu yanları vardır. Bir sanatçı çıkar da çevresine, «Ben sizin övgülerinizi mi bekleyeceğim? Siz kim oluyorsunuz, hangi yeteneğinize güveniyorsunuz da benim başarımı ölçmeye kalkıyorsunuz? Size o ölçüyü verecek olan da benim. Öyle ise herkesten önce, yapıtımı ben beğenirim,» derse, kendisine o güne değin yalancı saygı gösterilmesinden bıkmış olan toplum, bu sözlerde bir doğruluk, bir yavuzluk bulur ve «Yalancı saygılıyı beğenmektense, bu doğru saygısızı beğenirim,» diye düşünür.

İşte, çağımızın yeni bir sahteciliği de, toplumun bu masum kıyaslamasından çıkmaktadır. Şöyle ki, beğenilmek, toplumdan ilgi görmek için kıvrım kıvrım kıvranan, acılar içinde yanıp tutuşan birtakım sanatçılar, amaçlarına bu kısa yoldan varmayı denerler; işlerini, yaptıklarını gerçek-

ten öylesine beğenmeseler de, beğenmiş görünürler, böylece toplumu şaşırtıp onun ilgisini uyandırmak isterler. Eskiden alçak gönüllülük (ama içten, ama değil) moda idi; bugün kendini beğenmek (ama içten, ama değil) modadır. Eskiden sanatçı, övüldü mü, «Aman efendim, ben bu övgülere lâyık değilim,» derdi; bugün ise, «Benim gibisi yok,» diyor. Bunların ikisi de bir kapıya çıkar. Alçak gönüllülük de, övünme de bir sanatçının gerçek yüzünü göstermez.

Ama ben «Kıyı» dergisinin söylediklerini, biraz düşününce, doğru bulmadığımı anladım. Çünkü, Oğuzcan'ın o sözlerinde «kendini beğenmişlik» bulamadım. «Son şiirimi altıncı kıtasına kadar kadar okuyup da bana büyük bir ozan demiyecek kişi yeryüzünde yoktur,» deseydi, bakın işte ona «övünme» diyebilirdik. Benim yukarıda sözünü ettiğim yeni moda övünme, bunu gerektirirdi. Çünkü, kadınların, o şiiri okuduktan sonra Oğuzcan'a âşık olmaları, ozanlık bakımından bir başarı sayılamaz. Bu sözümden kadınların beğenilerini küçümsediğim anlamı çıkarılmamalıdır.

Bakarsınız bir kadın, bir şiiri çok beğenir de, o şiirin yazarına âşık olmaz. Kısacası, kadınları, beğendikleri şiirlerin ozanlarına tutulmaya zorlayamayız; özgürdürler, ister âşık olurlar, ister olmazlar. Bundan ötürü de bir ozan, kadınlar bana âşık olmadı diye umutsuzluğa düşmemelidir. Bir şiir, gerçekten iyi bir şiir, bir kadını kendine bağlamaktan duyulacak mutluluğa benzemeyen, ayrı türden bir mutluluk verir ozanına. Bunun gibi, o benzersiz mutluluğa eren, erebilen ozanlar için, «kendini beğenme» de, «alçak gönüllülük» de gereksiz, anlamsız duygulardır.

İkide bir tartışmalara yol açan, sanatçının kendi için mi, yoksa başkaları için mi yarattığı, yazdığı sorunu da, sanırım, bu konu ile ilgilidir. Şöyle ki, sanat çalışmalarından salt kendi övgüsüne varmak isteyen kişi, mutluluğunu baltalayacak herhangi bir yergiyi önlemek amacı ile, «Ben kendim için yazıyorum, kendim için yaratıyorum» düşüncesini benimseyecektir. Bunun gibi, övünmesini saklayan da, «Benim yapıtım sizindir, siz beğenirseniz ben varım,» diyecektir okuruna. Oysa, bu iki davranışın birer gerçek olanı vardır ki, onları, sanatçının kendini ve çevresini aşması diye adlandırabilir, anlatabiliriz. Artık o dönemde yaratıcı, bilim adamlarınınkine benzer bir gerçek, deyim yerinde ise, bir sanat gerçeği ardına düşmüş olur. Bir Fransız düşünürü, Jean Wahl, «Sanatçı kendi için de yazmaz, başkaları için de,» derken, sanırım bunu anlatmak istemektedir. O aşamadaki sanatçı, gerçek bir savaşçıdır da. Çünkü, kendi dışında olan için, bir inanç için, ne diye söylememeli, toplumların yükselmesine, insanların mutluluğuna yarayacak bir doğru için çırpınıyor, demektir. Sanat da, savaş da, kişiden en başta, özgeçi ister çünkü.

28 Temmuz 1962

TOPRAĞA DAYANAN TANRI

Adamın biri, Manş denizini dipten yüzerek geçti. Bu yolculuk on sekiz saat sürüyormuş... On

sekiz saat içinde, bilenlerden dinlediğime göre, adam arada bir suyun üstüne çıkıyor, oksijenini tazeliyor, belki bir iki lokma bir şey yiyip, bir iki yudum bir şey içiyor, sonra yine dalıyormuş. Ama kendisini bu yolculuk boyunca izleyen sandala dokunamazmış, ayrıca sandalın ondan geride bulunması gerekiyormuş... Diyeceğim, Manş'ı dipten yüzerek geçme işini, inceden inceye derlenmiş birtakım koşullara bağlamışlar, gücünüzü denemekte sizi keyfinize bırakmıyorlar.

Gerçekte de insan gücünün başarısı, belli bir işi kendince ya da başkalarınca önceden belirtilmiş koşullar içinde gerçekleştirmekle anlaşılabilir ancak. Yoksa, neyi başarmak istediğimiz ve istediğimizin ne kadarını başardığımız kesin olarak bilinemediği sürece, varılan sonuçları rastlantı saymaya kimse yanlış diyemeyecektir.

Gerçi teknik alanda olsun, bilim alanında, sanat alanında olsun rastlantıya pek de küçümsenemeyecek paylar yükletildiği nice başarı örneği gösterilebilir, ama bu rastlantıların, kişiye yaratıcı uğraşmaları sırasında yardımcı olması, yaratıcılığın yüceliğini azaltmak şöyle dursun, tersine, kendi gücünü sınamaya kalkmadan, bir başarıya ermek için çabalamadıkça rastlantının yararından söz edilemeyeceğini gösterir. Başka bir deyişle, biz gücümüzü denerken, gerekli koşullara ucu ucuna uyacağız, rastlantılar yardımımıza gelirse ne iyi... Yoksa rastlantılara bel bağlayıp, nereye gideceğimizi bilmeden yola çıkmayacağız. Kristof Kolomb'un, Hindistan'ı ararken Amerika'yı bulduğunu söylerler ya, koca bir anakaranın bulunuşunu salt rastlantı ile açıklamak anlamına geliyorsa pek hafif bir sözdür o.

Peru yakınındaki bir tepeden iki Okyanus'u birden ilk gören Bilbao, arkasından gelenlere, «Siz durun!» demiş... Vardığı yerin, bulunduğu ânın önemini bundan iyi anlatacak bir söz bulunamazdı. Rastlantıyı değerlendirmek bile bilgi ister, inanç ister, uzak görü, güven ister.

Ama, Atlantik'i bir uçakla tek başına ilk geçen Lindberg, Paris'e indiği akşam, milyonlarca insanın onu karşılamak için hava alanına koşuşmakta olduğunu anlayamamıştı; ilk karşılaştığı adama, «Benim adım Lindberg,» demesi de bunu gösteriyor. Ancak bundan, Lindberg'in, başardığı işin önemini kavramadığı anlamı çıkarılamaz. Tersine olarak, onu bu başarıya ulaştıran «tek başına uçma kararı»nı Lindberg, birçok karşı komalara aldırmadan tek başına almış ve girişeceği işi elinden geldiğince rastlantıya bırakmamak için didinmişti. Bugün Atlantik hava yolunun en yeni uçaklarla kısa bir yol durumuna getirilmesi, Lindberg'in başarısını küçültür mü? Biliyorum, «Başarılar, kendi zamanlarına göre ölçülür,» diyeceksiniz, doğrudur o söz... Bizim örneğimize uygularsak, «Lindberg'in başarısı, gününe göre büyük bir başarıdır. Oysa, bugün teknik öyle ilerlemiştir ki, artık kişilerin tek başlarına yapacakları hiç bir kahramanlık kalmamıştır,» dememiz gerekecek. İşte ben bunun tersini anlatmak istiyorum. Teknik ne denli ilerlerse ilerlesin, kişi arada bir kendi gücünü doğaya karşı tek başına yine denemek istiyor... Adamın Manş'ı dipten yüzerek geçmesi de bunun bir örneğidir. Yoksa bu işi en iyi, bir atom denizaltısı yapardı. Bu bakımdan, Lindberg'in başarısı müzelik bir başarı değildir.

Uygulama teknikleri büyüyüp inceldikçe, do-

ğa ile aramızdaki yakınlık, doğrudan doğruya ilişki ortadan kalkıyor ve bunun yerini araç yolu ile ilişki alıyor. İşte bundan ötürü de, günümüzde artık atılganlık, gözüpeklik, kahramanlık anlamlarının değiştiği söyleniyor. Doğrudur... Bugün bir uçağa ses duvarını aştırmak, ya da aşağıdan yönetilen bir füze ile uzayda iki tur atmak, elbette Manş'ı dipten yüzerek geçmeye benzemeyen büyük başarılardır. Manş'ı dipten yüzme başarısı, ötekilerin yanında biraz ilkel kalıyor. Ama, ben sanıyorum ki, makineli üstün teknikli başarılar yanında, bu çeşit, ilkel görünüşlü ya da artık modası geçmiş diye deyimlendirebileceğimiz başarıların bundan sonra da vazgeçilemeyen bir yerleri olacaktır, olmalıdır da. Neden derseniz, doğa ile çıplak çıplağa güreşmekte, onunla gücümüzü araçsız, ya da araçla sınamakta büyük yararımız vardır. O da, bize doğa karşısında daha da güçlenmek, böylece yeni araştırmalara girişmek, yeni teknikler bulmak tutkusunu vermesidir. Ay'a, Merih'e vardıktan sonra bile, Manş'ı, ya da Boğaz'ı yüzerek geçmek tutkusundan kolay kolay vazgeçemeyeceğimizi düşünmek, bana eski bir Yunan Tanrısı ile ilgili masalı hatırlatıyor. O Tanrı, bütün gücünü, arada bir eliyle toprağa dayanmaktan alırmış... Öyle ki, dövüşlerde, savaşlarda gücünün azalır gibi olduğunu anladı mı, o an bir elini toprağa dayar, böylece de yeniden dirilir, canlanır, güçlenirmiş... «Ante» derler adına.

Doğa karşısında olsun, toplum içinde olsun, kişinin, en ileri teknik koşullar içinde bile, gücünü kendi başına denemekten vazgeçmemesi iyi bir şeydir. Eski zamanların bu çok verimli olmuş insan özelliğini, ileri teknik karşısında kendimizi kü-

çük görme duygusundan ötürü, hiç de bırakmak zorunda değiliz sanıyorum. Çünkü, doğa ve toplum karşısında, çağımızın gerektirdiği ileri tekniklerden ve koşullardan yoksun bulunduğumuzu düşündüğümüz anda elimiz kolumuz bağlanıyor, miskinleşiyoruz, her şeyi kendimizin dışında, bizim gücümüzü aşan bir güçten beklemeye başlıyoruz. Sözgelişi, yoksulluğu ortadan kaldıracak bir yol değildir diye dilenciye para vermiyoruz, ama yoksulluğun ortadan kalkmasını da, kendi gücümüzü aşan bir iş olarak gördüğümüz için, hep başkalarından, başka bir şeylerden, sözgelişi, o an için anlamı bizce pek açık seçik olmayan toplumdan bekliyoruz ve böylece toplumun bir parçası olduğumuzu unuttuktan başka, belki istemeyerek ve bilmeyerek, çağımızın anlayışına taban tabana karşıt bir görüşün, «kadercilik» görüşünün içine girmiş oluyoruz.

Bugün yeryüzü sorunlarının başlıcaları, kişinin tek başına başaramayacağı, üstesinden gelemeyeceği sorunlardır, bunu biliyorum. Onların çözülmesi, tek tek güçlerin birleşmesi ile, örgütlenmesi ile gerçekleşebilir. Ama, bu düşünceye varmak, inanmak için bile kendi güçlerimize inanmak, onları denemek sağlam bir yoldur gibi görünüyor bana. Kendi gücümüz içinde olanları, yılmadan, pekgözlülükle başarmaya yönelmek, kendi gücümüzü aşanlar için yeni çareler bulmaya çalışmak düşüncesini verecektir bize. En büyük başarılarda o küçük insan gücü başlıca rolü oynamıştır. Kendi gücümüzü boyuna deneyelim, neye yetip, neye yetmediğini anlayalım. Çünkü, Yunan masalındaki Tanrının toprağı gibidir o, umulmaz başarılar getirir kişiye.

21 Temmuz 1962

KAYNAKLARA DOĞRU

Felsefeye, bilimlere yeni yönler göstermiş olan büyük düşünce akımlarını öğrenmenin en sağlam, en doğru yolu, kaynaklara inmektir. Kaynaklara gidildi mi, ikinci, üçüncü ellerde içinden çıkılmaz, çözülmesi güç bilmeceler durumunu almış olan o büyük düşünce akımlarının, ne kerte açık seçik bir nitelikte olduğu gerçeği, okuyucuyu şaşırtır ve sevindirir. Bizim, Batı uygarlığının düşünce yapısına bir türlü tam olarak giremeyişimizin bir nedenini de, sanırım, kaynaklara gitmeyişimizde, gidemeyişimizde aramak doğru olur.

Son günlerde Friedrich Engels'in *L. Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* adlı ünlü kitabının yeniden dilimize çevrilip yayımlanması, bu bakımdan da, çok sevindirici bir olaydır. İlk olarak 1888 yılında Londra'da yayımlanan bu kitapta, Hegel idealizmi ile Feuerbach maddeciliği eleştirilmekte, çatışmaları felsefe tarihinin gelişimini belirlemiş olan iki karşıt görüş, maddecilik ve idealizm, felsefe sorunlarına bir kerte yabancı olanların bile pek az güçlükle yararlanabilecekleri bir biçimde, olağanüstü bir açıklıkla ortaya konmakta, diyalektik maddeciliğin doğuşu ve ilkcleri açıklanmaktadır.

L. Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu, bilgiyi, tarih anlayışlarını, felsefeyi, yaşamdan, pratikten ayrı görmeye alışmış, bu bakımdan da, insan düşüncesi ile ilgili gelişmeleri sadece aydınların uğraş alanına özgü sayan bir anlayışta bulunanları şaşırtacak ve uyandıracak güçte bir kitaptır. Hegel'in dünya görüşünün, on dokuzuncu yüzyıl Almanyasının siyasal durumundaki yeri ve

Feuerbach'ın pratikteki anlamı, öylesine somut bir biçimde anlatılmaktadır ki, klasik anlayış içinde, erişilmez yükseklikte sayılagelen birtakım felsefî ve toplumsal görüşlerin, gerçekte ne gibi işlere yaradığını görmek, o sayfaları okuyanların kafasında unutulmaz etkiler bırakacaktır.

F. Engels şöyle diyor:

«Felsefede hiç bir önerme (kaziye), Hegel'in meşhur, *gerçek olan her şey rasyoneldir (aklîdir), rasyonel her şey gerçektir*, tezi kadar, dar kafalı hükümetlerin minnettarlığını kazanmış ve dar kafalılıkta onlardan aşağı kalmayan liberallerin öfkesini üzerine çekmiş değildir. Var olan her şeyin açıkça kutsallaştırılması, despotluğun, polis devletinin, keyfî adaletin, sansürün felsefede saygı görmesi demek değil midir bu? Oysa, Hegel'de, var olan her şey mutlaka gerçek değildir. Hegel'de gerçeğin vasfı, ancak aynı zamanda zarurî olan şeye uygulanır.»

İdealizme bizde genel olarak verilen anlam, ülkücü amaçlar ardında koşmaktır. Buna uygun olarak da maddeci anlayış, çıkarcılık anlamında yorumlanagelmiştir. Bu, doğrudan doğruya, bu iki terimin felsefedeki anlamının, pratikte tersine çevrilmesinden başka bir şey değildir. Başka bir deyişle, felsefede maddeci olmak, pratikte ülkücü olmakla çatışmaz. Bunun tersi de doğrudur: Felsefede idealist olanlar, dışarıda pekâlâ maddeci (çıkarcı) olabilirler. Ama, sözüm ona kültürlü kişilerle konuşur, tartışırken, bunu bir türlü anlatamazsınız. Ben bu durumlarda, anlatmaya da kalkmıyorum artık. Eloğlunun çoktan kitaplar okuyarak öğrendiği bu bilgileri, bin dereden su getirircesine ortaya koymaya çalışmak, bana yalnız

yorucu değil, boşuna da geliyor. «Açın *L. Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* adlı kitabı okuyun,» demek, bana en kestirme yol gibi görünüyor.

Feuerbach üstüne yazdığı bir kitapla, Engels'i, söz konusu ettiğimiz büyük yapıtı ortaya koymaya iten Starcke, «Her şeyin etmeli, alt-yapısı yine de idealizmdir. Bize göre gerçekçilik, ideal eğilimlerimizi yol boyunca her türlü sapıtmalara karşı korumaktan başka bir şey değildir. Hakikat ve hak yolunda acıma, aşk, coşkunluk, ideal güçler değil midir?» diye sorarken, idealizm ile maddeciliği, bu anlamda birbirine karıştırıyordu.

Buna karşılık, Engels: «Dış dünyanın insanlar üstündeki etkileri, ifadesini beyinde bulur. Burada duyumlar, itilimler, iradeler biçiminde, kısaca ideal eğilimler biçiminde yansırlar. Genellikle, insanın bu ideal eğilimlere boyun eğmesi ve kendisini ideal güçlerin etkisinde bırakması, o insanın idealist olması için yeterse, normal yetişmiş her insan âdeta idealist doğmuş demektir. Bu durumda nasıl oluyor da hâlâ maddeciler bulunabiliyor?» diyor ve şunları ekliyor:

«Ona göre idealizm; fazilete, insanlığa ve genellikle en iyi bir dünyaya, yani başkalarına karşı gösteriş olsun diye sayıp döktüğü, fakat kendisinin ancak hergünkü maddeci aşırılıklarının sonunda mutlaka başlayan karışıklık ve buhran devresini atlatmak söz konusu olunca inandığı şeylerdir.»

L. Feuerbach ve Klâsik Alman Felsefesinin Sonu, bundan önce, 1936 yılında da dilimize çevrilmişti. İki çeviriyi birkaç sayfa üzerinden karşılaştırdım. Nizamettin Burhan'ın çevirisinde -yeni

çeviri - Türkçe sözcüklerin çokça kullanılmaması yolu tutulmuştur; ama, dilimizin 1936'dan bu yana aldığı yol, ister istemez kendini belli ediyor ve birçok yerde kitabı, günümüz için daha anlaşılır kılıyor. Ancak, yerlerine Türkçeleri kolaylıkla konabilecek yabancı sözcüklerle dolu olan bu çeviride, okuru küşümlü bırakan birtakım tümceler de var ki, eski çeviri ile karşılaştırılırsa, sallantıda kalmış oldukları görülür. Bir örnek vereyim: Sözgelişi, Engels, Hegel'in «mutlak hakikat»ini incelerken, bu «mutlak hakikat» açısından dünya tarihinin sona ermesi gerektiğini söylüyor ve Hegel'in böylece düştüğü bir çelişkiyi açıklayarak:

«Felsefeye düşen görevin bundan başka bir şey olmadığını, yani bütün bir insanlığın ancak, devamlı bir gelişme boyunca yapabileceğini, tek bir filozofun tek başına gerçekleştirmek zorunda olduğunu anladığımız anda, bugüne kadar anladığımız anlamda felsefe diye bir şey kalmaz ortada,» diyor.

Bu tümce karşısında sorulması gerekli bir soru var: O güne değin bildiğimiz anlamda bir felsefe meğer ki hiç mi yokmuş, yoksa o güne değin bildiğimiz anlamdaki felsefenin sonu mu gelmiş?

1936 çevirisi, bu tümceye ikinci anlamı vermekle, sanırım, doğrusunu bulmuş oluyor: «... bunu anladığımız andan itibaren, şimdiye kadarki manasıyle felsefenin de işi bitmiş oluyor.»

Bu kitap, Batılı düşüncenin kaynak kitaplarından biridir ve felsefe, bilim, toplum sorunları ile ilgili olanlar için vazgeçilemez bir ana yapıttır.

21 Nisan 1962

ÇAĞIN İÇİNDEKİ KİŞİ

Müziksever bir arkadaşım:

— Bir parça dinlerken, bestecinin adını o an söyleyemesem de, çağını söylerim en azından, diyordu.

Demek sanatçıları takım takım içine alan sanat çağları var, çağ özellikleri o çağın bütün sanatçılarına siniyor. Herkesin bildiği bir gerçek bu... Ama kişilik dediğimiz şeyin yeri nedir bu gerçek içinde? Yoksa, bir çağa onun belirtici özelliklerini veren kişiler midir, kişilikler midir?

Uzaktan bakılınca, bir sanat yapıtında çağın mı, yoksa kişiliğin mi ağır bastığı daha kolay anlaşılabilir. Ama, yaşadığımız çağın niteliklerini, özelliklerini bilmek, onun içinde bir sanatçının yerini belirtmek onca kolay mıdır?

Hangi sanatçı ile konuşsam, «Benim sanatım...» diyor... ne demektir bu? Başkasınınkine benzemeyen bir sanat, demektir. Başkasınınkine benzemeyen bir sanat ne ile gerçekleşir, diye soruyorsunuz, «Kişilikle,» diye karşılık veriyorlar. Gerçekten de bizim sanatlarımızda en çok gözetilen şey budur. Demek biz sanatta kişiliğe önem veriyoruz, kişiliği arıyoruz. Öyleyse, diyelim şiir sanatına özenen bir genç, ilk iş olarak ne yapıp yapıp bir kişilik edinmelidir. Çünkü, onsuz ozan olunamaz.

Peki ama, bir ozanı kendine özgü bir sanata kavuşturacak olan bu kişilik ne biçim bir şeydir? Nerede saklıdır? Onu nasıl arayıp bulmalı? Dahası var, bu kişilik denilen şey, bir yerde var da, bize onu bulup ortaya çıkarmak mı kalıyor? Yoksa, ki-

şilik yeniden yaratılan, yoktan var edilen bir şey midir?

Bana öyle geliyor ki, bu sorulara verdikleri karşılıklara göre, sanatçıları iki kümeye ayırabiliriz: Kimi, kişiliğini kendi içinde, ruhunda arıyor; heyecanlarına, duygularına kulak veriyor, onlarda ne kadar başkalık, ne kadar zenginlik bulursa, kişiliğinin de o kerte başka, o kerte zengin olduğuna inanıyor. Bu düşüncede daha da ileri gidilebilir: Benim sanatımın soylu bir sanat olması için, ruhumun soylu olması gerekir; ben üstün bir kişi isem, şiirim de üstün olur ve ancak o zaman olur.

Bu düşünceyi sonuna değin götürdükçe ilham, esin konusu da çıkacaktır karşımıza. Kişiliklerini yukarıda anlattığım yoldan elé geçirmek isteyenlerin esin anlayışları da, ister istemez, buna uygun olur. Anlatılacak bir kişiliği olduğuna inanan ozanın esin anlayışı ile, anlatılacak bir kişiliği olduğuna inanmayan bir ozanın esin anlayışı birbirine benzemeyecektir elbet.

Ama burada akla bir soru geliyor: Anlatılacak bir kişiliği olmadığına inanan bir sanatçı var mıdır? Böyle bir inanış sanata aykırı düşmez mi? Başka bir deyişle yaratıcılığı öldürmez mi?

Bence, kişiliğini anlatmaya kalkmayan bir sanatçının yaratıcılıktan yana bir korkusu olamaz. Çünkü, onun için kişilik, içinde gizli olan, ortaya çıkarılması gereken bir şey değildir. Bu bakımdan da, bu gibi sanatçılar duygularını, tutkularını gemlemesini bilirler, daha doğrusu onları yokmuş varsayabilirler. Çünkü, sanatçıların da başarıya böylece ereceklerine inanırlar. Sanatçılarının soyluluğunu kendi soyluluklarına bağlamazlar; sanatları

üstün bir sanatsa, bu üstünlük, kendi üstünlüklerinden doğma değildir. Bu gibi ozanların esini yadsımaları (reddetmeleri) için de bir neden yoktur. Tersine olarak bu türlü ozanlar, yaşamadıklarını da dile getirmek durumunda oldukları için, uslarını esin için ardına dek açık tutmalıdırlar. Ama, burada «esin»in niteliği biraz değişiyor. Burada esin bir seçme, bir hesap kitap işi durumunu alıyor. Esin denilen şey, gerçekte, bu türlü sanatçılar için gereklidir. Öyle ise kendi kişiliğini anlatmaya kalkmamak yaratıcılığı öldürmez. Tersine olarak, yaratıcılığa yol açar. Çünkü yaratma, kendimizi aşma, kendimizden ötesine uzanmak demektir.

Güzellik görecedir diyorlar, doğru değildir. Toplum, birçok güzel tanımlarında birleşebiliyor. Moda dediğimiz nedir? Kişisel olan güzellik, yaratılan güzelliktir, yeni olduğu için de görecedir elbet. Ama, bu yaratılan güzellik, gene de ortak bir çalışmanın ürünüdür. İngiliz ozanı Elliot, bu ortak çabayı açık seçik olarak anlatır, bir yazısında, «Bugün geçmişle yönetilir, geçmiş ise bugün ile değişime uğrar,» diyor. Bu sözlerde gerçek payı yok değil... Yaratılan güzellik böylesine ortak bir çabanın ürünü olmasaydı, sanat, edebiyat tarihleri olmazdı; bir çağın sanatı, bir çağın şiiri gibi sözler anlamsız kalırdı; akımların, okulların ne demeye geldiği anlaşılmazdı. Elliot daha da ileri gidiyor, «Bir sanatçının ilerlemesi, kişiliğin sürekli olarak söndürülmesidir,» demeğe dek vardırıyor işi. Bunu söyleyen, günümüzün en büyük ozanlarından biridir. Gerçekte öyle olmasa, böyle konuşmazdı. Onun savunduğu sanat anlayışı, klasik sanat anlayışıdır, Katolik kilisesine benzetiyor kla-

sik sanatı, «Bireyin dışında, tartışma götürmez, soyut bir egemenlik ilkesi,» diye tanımlıyor onu. Böyle diyen bir sanatçı, elbette kişiliğini yitirmeye bakacaktır.

Bu iki uç arasında orta basamaklar olduğu gibi, düpedüz aykırı olgular da var. Öyle sanatçılar gösterilebilir ki, bizim bölümlememizde, birinci kümeye girerler, ama yine de kişiliklerini, yok etmeye çalışırlar... Gerçeküstücülük ne idi? Psychique otomatisme dedikleri nedir? Breton, bu yoldan güzellik avlamaya kalktıkları için birtakım arkadaşlarından ayrıldığını söylüyor. Çünkü, gerçeküstücülük, başlangıçta düpedüz bir dil deneyimi idi. Bilinç-altı ile yapılan bir dil denemesi... Buna bireyin araştırılmasına yönelmiş, ya da kişiliğin araştırılmasına yönelmiş bir deneme diye bakabilir misiniz? Bilinci aradan kaldırdınız mı, bilinç-altının dili ile konuşan birey midir, toplum mudur, bilemezsiniz. Görülmedik düşler, görütler, yakalamak için zehir alan, ilâç kullanan sanatçılar, bireylerinin üstündeki baskıları kaldırıp ona kavuşmak mı istiyorlardı, yoksa bireylerinden zorla kurtulmak mı?

Yine bunun gibi, yeni romantikçe davranışları sürdürmek isteyip de, bireyciliğin topuna karşı olan sanatçılar da var.

Demek durum biraz karışıyor. Bence bu karışıklık, kimi yerde, sanata ve yaşama (hayata) özdeş bir mantıkla bakmaktan, kimi yerde de ayrı ayrı açılardan bakmaktan doğuyor. Şöyle ki, şiirde her türlü geleneğe karşı olan bir sanatçı, bakıyorsunuz, yaşamın getirdiği her ortak işe de karşı olmakla kendini görevli sayıyor. Öte yanda, şiiri, edebiyatı, sanatı bir ortak iş gibi gören kafa, bu-

na uygun olarak, geleneklerden hiç birinin yerinden oynatılmasını istemiyor.

Bunların tersi de olabiliyor.

Konu, yaşam ile sanatın alışverişine gelip dayanmaktadır. Sanatımızda yaşamımız olmalı mı, olmamalı mı? Buradaki yaşam gözünün içine, yaşamadıklarımız da girerse, diyecek yok. Öyle ise, bütün iş bir «seçme» işidir. Yeniden yaratılacak, yoktan var edilecek olan yapının gereçlerini seçeceksiniz. Bu yapı, yaşanmış olanın verdiği heyecana benzer, ama ondan apayrı bir heyecan yaratacaktır... Öyle ki, onun alıcısı da, kendine göre bir seçme yapmak zorunu duyacaktır; demek o yapıyı gördükten sonra, yaşadığı heyecanlara başka gözle bakacaktır. Sanatın yaşamdan gelip, kendi olduktan sonra, yeniden yaşama dönüşü böyle olsa gerektir. Bu süreç içinde asıl tartışma konusu, «kendi olma» dönemidir.

23 Nisan 1962

DÜŞÜNCE AYRILIKLARI BİR YANA

Çocuğunun terbiyeli bir insan olmasını istemeyen bir baba yoktur sanırım. Bu düşünce ile ve uygar ülkelerin terbiye ölçüsüne göre yetiştirilen çocuğun ise, elbette mutlu olması, toplumdan saygı görmesi gerekir. Bir tanıdığım bir gün bana, «Terbiyeli davranmaktan hiç zarar gelmez,

terbiyeli davranmakla terbiyesizler bile yola getirilir,» demişti. Sonradan duydum, bir gün otobüste yanlışlıkla birinin ayağına basmış:

— Affedersiniz, demiş.

Öteki:

— Ne affı be! diye karşılık vermiş. Hayvan gibi yürümesene!

— Affedersiniz ama, niçin ağzınızı bozuyorsunuz?

— Öyle ise hayvan oğlu hayvansın.

— Ben sizinle böyle konuşmuyorum, rica ederim...

— Rica etmesen ne olur ulan!

— Ulan demeniz doğru mu?

— Doğru değilse ne yapacaksın yani?

Ve böyle diyerek eliyle o tanıdığını omuzundan itmiş.

Terbiyeli konuşmak ve terbiyeli davranmanın, her yerde, her zaman, herkese karşı işe yarar olmadığını göstermesi bakımından ilgi çekici bir olaydır diye anlattım. Gerçekte de terbiyelilik, bizim toplumumuzda çoğu zaman kişiyi gülünç etmektedir. Bir arkadaşımın Yedeksubay Okulunda iken başından geçmiş: Yemeklerde yemekhaneye geç kalıyor ve her seferinde ilk gelenlerin bütün yemekleri pay ettiklerini görüp, aç açına geri dönüyormuş... Bir gün, iki gün böyle geçince, dayanamamış, yukarı şikâyet etmiş. Aldığı cevap şu:

— Sen de biraz açıkgöz ol oğlum!

Bu örneklere bakınca, terbiyeli davranmanın, bizim toplumumuzda mutluluk getirmediğini söylemek gerekiyor. Açıkgöz olmaktan, giderek yırtıcı, kırıcı olmaktan başka çare yoktur. Doğuş-

ları ya da yetişmeleri gereği açıkgözlüğe, yırtıcılığa yatkın olmayanlar ise, ister istemez, insanlardan ve olaylardan uzak durmayı yeğliyorlar. Bu durumda, çocuklarının terbiyeli birer insan olmalarını istemek, babaların kolay kolay elinden gelir mi?.. İlle terbiyeli olsun diye bir çocuğu gülünç etmeye hakkımız var mıdır?

Demek aile ve okul, çocuğa, bir yandan terbiyeli olmak öğüdünü verirken, toplum öte yandan bu öğüdün işe yaramadığını gösteren düşünceler ve deneyler vermektedir. İmdi aileler ve öğretmenler de, bu duruma uyarak, öğütlerini değiştirme yolunu tutarlarsa şaşmamalı.

Sonuç ne oluyor? Öğrencilerin ağzı, haytaların, serserilerin ağzına benziyor gittikçe, bir topluma örnek olması gereken eğitilmişleri eğitilmemişlerden ayırt etmek güçleştikçe güçleşiyor; giderek bilimsel, siyasal alanlarda bir kabadayılık akımı alıp yürüyor. «Bizim mahalleden bir daha geç de göreyim,» sözü ile, «Ben bu memlekette bu lâfları söyletmem,» sözü arasında nitelik bakımından bir ayırım yoktur.

Demek düşünce alanımızda da, düşünmenin, tartışmanın, siyasal yaşamın gerektirdiği insanca ve uygarca kurallara boş vermek eğilimi güçlenmektedir. Bu koşullar içinde, terbiyeli olsun diye yetiştirdiği çocuğunun gülünç durumlara düştüğünü gören baba örneği, açık rejimde demokratik siyasal yaşam düzenini de etkileyecek ve bir zamanlar gün görmüş devlet adamlarımızın yana yana yakındıkları «kaba kuvvet» toplumumuza egemen olacaktır. Siz, diyelim, «toplumsal adalet»ten söz açtınız mı, biri çıkıp:

— Ulan ben o sözü söyletmem, diyecek.

En acısı da, bütün bu gidişin «demokrasi denemesinin kaçınılmaz sancıları» diye adlandırılmasıdır. Demokratik yaşam düzenine alışmayanlar, bu düzenin gereklerini bilmeyenler, birtakım aykırılıklarda bulunabilirler, bunları olağan görmek de belki doğrudur, ama yasalar hareketsiz kalamaz, yasalar hareketsiz kalırsa, olağan görülen doğru, yerinde görülmüş olur. Bundan da en çok yasalar zarar görür.

Başbakan, kendi partisinin bir kurultayında, kendi partisinin birtakım üyeleri için, «Kurultay basanlar» deyimini kullanmıştı. O «Kurultay basanlar»ın bütün yaptıkları, yanılmıyorsam, kurultaya erken gelmekti, o kadar. Bugünse bununla ölçülemeyecek ağırlıkta suçlar birbiri arkasına işlenmektedir. Düşünceye düşünce ile karşı komak ilkesi yerle bir edilmiştir. Bunun nedeni nedir?

Diyorlar ki, bunun nedeni bilgisizliktir, eksik bilgidir, dahası bilginin yerini, sömürücülerin işine yarayan aldatıcı duygusal davranışların almasıdır. Ama, bunun çaresi ne?

İmece dergisinde yayınlanan eski bir yazısına rahmetli Adnan Adıvar, bir İngiliz yazarından aldığı şu sözlerle başlıyor:

«... Terbiyeciler artık karar vermişlerdir ki, eksik bilginin zararına karşı gelecek en müessir ilâç daha fazla bilgidir.» Doğru ama, bilginin yayılmasına, aldatıcı duygusal davranışların yerini alacağı, her türlü kaba kuvveti yeneceği güne değin, aklın, bilginin, gerçek yurtseverliğe dayanan pekyürekli tutumların, yalnızlıktan, küçümsenmekten, alaya alınmaktan ötürü gözden düşmesi tehlikesi de vardır. Sıtmayı kökünden kazımanın yolu, durgun suları, bataklıkları kurutmaktır; ama

bu zahmetli ve uzun süreli iş başarılıncaya kadar da, sıtmalılara kinin verilerek savaş sürdürülür. Bugün madem okutma, aydınlatma işi, uzun süreli bir iş olarak ortada durup duruyor, öyle ise, devletin yapacağı ilk ve kestirme iş, kanun gücünü egemen kılarak kanun karşısında eşitlik ve kanun içinde özgürlük haklarını ve yükümlerini sallantısızca uygulamak, hani o pek düşkün olduğumuz sözcükle söylemek gerekirse «bünye»yi eğitmektir.

Düşünce ayrılıkları bir yana, ortak ilkelerimizi ortak olarak uygulayalım, onları saydıralım.

15 Ekim 1962

Ö L Ç Ü

Ünlü bir başyazarımız:

— Bir başyazıyı yirmi beş dakikada bitiririm, daha fazla sürmez, diye övünürmüş.

Ama daha az da sürmez sanırım. Benim çocukluğumda yüz metreyi on bir saniyede koşarlardı, şimdi o koşunun süresi on saniye bilmem kaça düştü. Bu düşüşün boyuna süreceğini düşünemeyiz, kaslarımızın gücü, enerjimiz bir sınıra gelip dayanır, daha öteye atlayamaz. Belli uzunluktaki bir yazı için de gerekli bir süre vardır, onu daha aşağı indirmeye kalkışmak yanlış olduğu gibi, gereksiz yere uzatmak da doğru değildir.

Bir arkadaşım, eksik olmasın, beni övmek isteyerek:

— O yazıları uzun uzun hazırlıyorsun herhalde... dedi.

Ne diyeceğimi bilemedim. Çünkü, bir yazı üzerinde gereğinden çok çalışmayı doğru bulmam. Konunuzu düşünür, başlarsınız yazmaya, elinizden gelen titizliği gösterirsiniz. Kendinizi ölçü alacaksınız, yanlışa düşmekten korkmayacaksınız, miktarınız ne ise ona güveneceksiniz... Ama bunu söylesem, çabuk yazmakla övünmek gibi yakışıksız bir duruma düşecektim. Hele kalkıp da, «Ben bunları otuz, otuz beş yıldır hazırlıyorum,» deseydim, daha derin, ama daha yersiz bir söz söylemiş olurdum.

Bir gün, us'tan yana maşallahı olan biri ile satranç oynayalım dedik, karşılıklı oturduk, taşları dizdik, ben şahın önündeki piyonu iki kare öne sürdüm, durdum, beklemeye başladım... Bekle babam bekle, bekle babam bekle... Karşımdakini bir düşüncedir almış, en doğru taşı oynamak, bir yanlışlık yapmamak için düşünüyor da düşünüyor... Daha da oyunun başındayız... Diyeceğim, vakitleri gibi usları da çok bol olan kişiler vardır, öyle bir düşünürler, öyle bir hazırlanırlar ki, karşılarında şaşkınlıktan ağzınız bir karış açık kalır. Doğrusu, yazısına titizlenmeli bir yazar, okurun karşısına ne diyeceğini bilerek, özellikle yazı kurallarına gereğince uyarak çıkmalı; içten olmayı düzensizlikle karıştırmamalı, okurla arkadaşça da, öğretmence de konuşmamalı. Bunlar kolayca başarılacak şeylerdir ya, us, bilgi, görüş zorlanamaz, sıkıştırılamaz, ne denli beklerseniz bekleyin, ne denli düşünürseniz düşünün, üç aşağı beş yukarı

sonuç bir olur. Giderek üstüne çok düşünülmüş, hani «iddialı» denilen yazılar, büsbütün karşıt bir duruma bile girebilirler.

Geçende bir filim eleştirmesi okudum, daha doğrusu, iki arkadaş okuduk, içinden çıkamadık. Öylesine derin, öylesine yüce bir şeydi ki, anlamaktan umut kesip bir yana bıraktık... Bunun üzerine o arkadaş bana:

— İşte senin kimi yazıların da böyle...

Demez mi? Beynimden vurulmuşa döndüm. Evet, Türkçe sözcüklerde direndiğim için yerildiğini biliyorum. Bu yüzden, «Kendine yazık ediyorsun, Türkçecilikten vazgeçsen daha çok okuyanın olur,» diyenler de var. Eskiler bir yana, gençler arasından böyle konuşanlar çıkarsa çok kızıyorum. Ben gerçi eski yazı ile ancak ilkokulu bitirdim, ama sonra o yazı ile alışverişimi kesmediğim, hele bir ara kütüphanelerde görevli bulunmam yüzünden yıllarca eski yazı kitapları okuduğum için Osmanlıcaya yabancı değilimdir. Eski yazıyı neredeyse yanlışsız yazarım... İmdi «teyakkuz» diyeceği yerde, «tekayyuz» diyen bir delikanlının kalkıp da benim Türkçeciliğimi yermesi sinirime dokunur elbet. Eskileri de anlamıyorum doğrusu, ille kendileri gibi yazmamızı neden isterler? Biz böyle yazıyoruz diye bizi niçin bilisizlikle suçlarlar, alaya alırlar? Biz çoktan onlarla alayı bıraktık... Bu ülkede en azından yüz yıldır süren bir dil sorunu var, biz de kendi günümüzde bu işe yararlı olmaya bakıyoruz, elâlemi eğlendirmeye değil. Ben dilimize dört beş sözcük kattım, Osmanlıca düşkünlerimiz, Arapçaya, Farsçaya bir tek sözcük olsun katmışlar mıdır?

Ne ise... O arkadaşın söylediği, dil yönünden

yapılan yergilere benzemiyordu; anlaşılmazlıkla, belki de isteyerek anlaşılmaz bir kılığa sokulmuş olmakla suçluyordu kimi yazılarımı. İşte buna göz yumamam; yeteneksizimdir, düşündüklerimi gereğince anlatamıyorumdur, ama bir yazının güç anlaşılsın ya da hiç anlaşılmasın diye yazılmasını anlayamam. «Kendinizi ölçü olarak alacaksınız,» demiştim yukarıda. Gerçekten de kolay kolay başka bir ölçü bulunamaz bir yazar için. Halkın anlayacağı gibi yazayım diyen, alçak gönüllü değil, kendini beğenmiştir. Ortaokulda bir öğretmenimiz vardı, çocuklar biraz çokça sorunca:

— Bu kadarı size yeter, derdi.

Belki doğrudur, ondan çoğunu anlayamazdık. Ama ben derim ki, Tanrı'yı seversen bir sözcük daha söyle bu konuda diye diretsek, söyleyemezdi. Onun gibi, «Halkın seviyesine iniyorum» gibilerden davrananlar yok mu, onlardan korkun asıl. Ne var ne yok, bütün bilgilerini ortaya dökseler, yine de bildiklerinin birazını anlatmış gibi davranırlar. Halkın efendisi oldukları için, damla damla sunarlar yüce bilgilerini.

Ama, bir yazarın kendini ölçü olarak almasında da sakıncalı yanlar vardır, doğruluk ister, yürek ister bu davranış. Boylarını ölçtürürken topuklarını hafifçe kaldıranlar vardır ya, kimi yazar da kendi hizasını işte öylece, belli belirsiz yükseltiverir. Demek gerçekte ölçüsü kendi değil, kendinden biraz daha yüksekçe biridir. Öyle bir yazarın kendi kendisiyle çatışmasından da, içtenliğinden de bir şey çıkmaz, çünkü gerçekte kendi kendisiyle çatışmıyor demektir o, içten olmasına ise hiç imkân yoktur onun. Ukalâca olması bundandır.

İstanbul'da marangozmuş, bir okurdan mektup almıştım, yazılarım üzerinde düşündüklerini yazıyordu; kendi ölçümde yanılmadığımı anladım o mektuptan. Bir yazar kendine bağlı kaldığı oranda okurları ile ilişiklik kurabiliyor. Çünkü birey, tek başına bir adam demek değildir. Hele o bir aydınsa, kanılarını bilinçli bir seçme sonunda edineceğinden, okurlarını da seçiyor, ayırıyor demektir. Okur mektupları bu bakımdan çok öğreticidir; övdüğü ya da yerdiği için değil, gerekli bir tepki olarak yazarı uyarır.

5 Mayıs 1962

BEŞ PARTİ - TEK PARTİ

Bugün Büyük Millet Meclisi'nde üyeleri bulunan siyasal partiler, başta CHP olmak üzere, Anayasaya aykırı kanunları kaldırmak konusunda, seçimlerden önce halka kesin olarak söz vermişlerdi. Çeşitli dönemlerde, türlü nedenlerle Meclis'ten geçirilerek toplumumuzun başına belâ edilen bu kanunların, demokrasiyi kurmak amacı ile ortaya çıkan partilerce bir an önce temizlenip atılması gerekirken, bugüne değin bu konuda hiç bir girişime geçilmemesi, «demokrasiyi sağlam temellere oturtmak» iddiasının lâfta kaldığını gösterir. Bilindiği gibi, demokrasiye aykırı kanunların kaldırılması için 28 şubat 1963 tarihine değin iptâl

davası açmak yetkisi, başta Sayın Cumhurbaşkanı olmak üzere, Meclislerde üyesi bulunan siyasal partilere, kendi varlık ve görevlerini ilgilendirdiği ölçüde üniversitelere, Yargıtay'a, Danıştay'a, Sayıştay'a, Yüksek Hâkimler Kurulu'na ve Askarî Yargıtay'a verilmiştir. Oysa, bugüne değin bu yetkililerin hiç bir ses çıkmamış, Anayasaya aykırı kanunların kaldırılması için yetkilileri davranmaya çağırma girişimleri, Meclislerde üyesi bulunmayan Türkiye İşçi Partisi'nden, Temel Hakları Yaşatma Derneği'nden, Türk Devrim Ocakları'ndan, Siyasal bilgiler Fakültesi Fikir Kulübü'nden ve Türkiye Edebiyatçılar Birliği'nden gelmiştir. Ayrıca Ankara'da çıkan Öncü gazetesi, «Demokrasiye çağrı» adı ile bir bildiri yayımlayarak, düşünce özgürlüğünü kayıtlayan ve ilericilerin örgütlenmesini önleyen yasalara karşı olanların sesini duyurmuştur. Bu, neyi gösterir? Demokrasi özleminin, Meclislerde üyesi bulunan siyasal partiler dışında, daha canlı, daha içten olarak duyulduğunu, değil mi?

Oysa, son günlerdeki kimi siyasal belirtiler, halkımızın ilerici kurum ve dernekler eliyle ortaya atmış olduğu bu büyük özlemin, görmezlikten gelindiğini gösterecek niteliktedir.

Meclislerde üyeleri bulunan beş parti, birtakım konuları «telörgü» içine almakta anlaşmaya varmışlar, bu konuları gözden geçirmeden önce, varılan anlaşmanın «millet iradesi» niteliğini taşıyacağı üstüne olan iddiayı ele alalım. Gazetelerin yazdığına göre, CHP, CKMP, YTP, AP ve MP, kendilerinin «milletin yüzde yüzünü temsil ettikleri» kanısında imişler. Bu kanı, demokrasi anlayışına aykırıdır. Çünkü, halkımızın yüzde yüzü bu parti-

ler arasında bölünmüş değildir; partisiz yurttaşlar da vardır ve bunlar büyük bir çoğunluktadır. Ayrıca, bugün Meclislerde üyesi bulunmayan siyasal partilerimiz de var. Bunların başında bulunan Türkiye İşçi Partisi, büyük ölçüde emekçileri ve aydınları kendi çatısı altına toplamıştır. Bu gerçekleri görmezlikten gelerek halkın yüzde yüzünü temsil iddiasına kalkışmak, bu iddia beş partiden de gelse, yine totaliter anlamda bir iddiadır. Unutmayalım ki, Hitler ile Mussolini de kendi halklarının yüzde yüzünü temsil ettiklerini söylemişlerdi. Bir araya gelen birkaç parti, bir ulusun büyük bir çoğunluğunu da toplamış olsa, eğer demokrasiye inanıyor, o inançla iş görmek istiyorlarsa, kendi dışlarında kalan tek bir yurttaşın bile haklarına saygı göstermek zorundadırlar.

Şimdi gelelim anlaşma maddelerine... Bu beş parti, 27 Mayıs Devrimi'nin ne olduğu üzerinde anlaşacaklar, bu anlaşmaya aykırı düşünceleri tel örgü içine alacaklarmış. Ya ben onların 27 Mayıs anlayışına katılmazsam ne olacak? Katılamayacağımı da şimdiden kestiriyorum. Neden dersiniz? Bugün Meclis'te üyesi bulunan siyasal partilerimizin hiç biri, 27 Mayıs İhtilâli'ni istememişlerdir; seçimlerden sonra da, onun sadece aksayan kararlarını değil, toplum için en yararlı kararlarını da silip süpürmüşlerdir.

Din konusu politika dışı bırakılacakmış. Bu konuda daha önce anlaşmaya varmamışlar mıydı?

Atatürk ilkeleri politik istismarın dışında kalacakmış... Anlaşılan «istismar» sözcüğünün sadece kötü anlamını ele almış gibidirler. Ama, bu biçimi ile de bu madde, Atatürk ilkelerinin artık kullanılamaz, el sürülmez, yararlanılmaz bir duruma

getirilmesi, dondurulması anlamına gelmez mi? Gericiler, Atatürk adını ağızlarına bile almıyorlar. Bugün Atatürk ilkeleri, ilericilerin gericilere karşı savundukları ve daha da geliştirmek istedikleri ilkelerdir. Beş parti, böyle bir anlaşma ile, Atatürk ilkelerini savunanların, onları geliştirmek isteyenlerin ağızlarına kilit vurmak mı istiyor?

«Türk milleti için zararlı ideolojilerin neler olduğu belirtilecek ve bu türlü fikir sahiplerine karşı müştereken cephe alınacak»mış. Beş parti anlaşmasının bam teli işte buradadır.

Önce şunu sormak gerek: Türk halkı için zararlı olan düşünceleri seçip ayırmak yetkisini, bu beş partinin tekeline kim vermiştir? Bu beş parti, ulusun yüzde yüzünü temsil iddiasında olduğuna göre, demek onların zararlı gördükleri düşünceleri taşıyanlara bütün ulus karşı çıkmış olacaktır. Nerede bu bolluk... Devrimci ordu, devrimci gençlik, devrimci aydın ve işçi, Türk ulusundan değil mi?

Gerçekte bu madde, bugün Meclislerde üye bulunduran siyasal partiler dışındaki her siyasal anlayışa, her siyasal partiye (bu arada besbelli Türkiye İşçi Partisine), ilerici kurum ve derneklere, işçilere, aydınlara, başka bir deyişle, korkulan «zinde kuvvetlere» karşı alınması düşünülen baskı düzenlerinin ipucunu vermektedir. Oysa, bugün demokrasiyi, Meclislerdeki partilerin tekelinde saymak, toplumumuzun gelişmesine, ilerlemesine, kalkınmasına başlıca engeldir. Çünkü, aynı sınıfın temsilcileri olan bu partiler, demokrasiyi kendi anlayışlarına göre kararlaştırıp, bunun dışında kimseye, kimselere örgütlenme, düşünme, konuşma, tartışma hakkı tanımadıkları an tek

parti günlerinden de geriye gitmiş oluruz. Oysa, bu partiler dışındaki demokrasi savaşçıları, Anayasanın Türk halkına tanıdığı temel haklardan bütün yurttaşların yararlanmasını istiyorlar. Bugünkü iktidar, ancak bunu gerçekleştirdiği ölçüde tümümüzün desteğini kazanabilir. Yoksa, artık bir korkutma aracı olmak niteliğini yitirmiş olan «zararlı ideolojiler» deyimi altında «tel örgüler» kurulmak istenirse demokrasinin savunulması görevi bu beş parti dışındaki «zinde kuvvetler»e düşecektir.

13 Ekim 1962

İÇERDEN, DIŞARDAN

27 Mayıs'ın ulusal bayram günleri arasına katılması kanunu ile, bir Amerikan ortaklığına hazineden dokuz yüz bin dolar ödenmesi kanunu, Millet Meclisi'nden bir arada geçti. Birbirinden çok ayrı iki konu gibi görünüyor ama, nedense, «Bu ne lahana turşusu, bu ne perhiz!» atalar sözünü düşündürdü bana. Niçin böyle düşündüğümü anlatmadan önce, konumuz olan iki kanunun anlamları üzerinde kısaca duralım.

27 Mayıs'ın ulusal bayramlar arasına katılması kanunundan iki amaç seziliyor: Bunlardan biri, 27 Mayıs'ın bir kurtuluş, bir ileri atılış, olumlu bir dönüm tarihi olduğu inancının yasalaştırılması, böylece bütün ulusa mal edilmesi amacıdır.

Gerçekten de, 27 Mayıs, meşruluğunu yitirmiş bir yönetimin devrilmesi olayı değildir sadece; bu olay toplumumuzda daha temelli bir değişiklik özleminin, toplumculuk bilincinin uyanması ve güçlenmesini de sağlamıştır.

Başka bir deyişle, 27 Mayıs, ulusal savaş yıllarında toplumu saran devrimci ruhun yeni anlamlar da kazanarak canlanması ve hızlanması demektir ki, bu bakımdan onu ayrıcasız bütün ulusun malı saymak yerinde bir görüştür. Türk toplumunun, her türlü sömürülme olanaklarından kurtulmasına karşı olanlar varsa, onları göz önünde tutarak 27 Mayıs'ı sadece birtakım kişilerin bayramı saymak yanlış olurdu. Nitekim, ulusal savaş yıllarında da, kurtuluş inancına karşı olanlar vardı ve böyle olması, Kurtuluş Savaşı'nın ulusal sayılmasına hiç de engel görülmemiştir.

Ancak, 27 Mayıs'ın uyandırdığı ve hızlandırdığı toplumsal ve toplumcu davranışa karşı olanları, böyle bir yasa ile yola getirmek, değiştirmek, iyileştirmek de o tasarının amaçları arasında düşünülmüş ise, bu niyet kolayca gerçekleştirilemez; onlar, 27 Mayıs bayramı gününde de, kutlama törenlerine sıkılmadan katılır, söylev bile çeker, böylece görünüşü kurtarabilirler. Nitekim, geçmişte, birtakım ulusal bayramlar için böyle olmuştur. Gericiler, yıkamayacakları bir güçle karşılaştılar mı, bozuntuya vermezler, sinerler, gününü, fırsatını, güçlenecekleri saati beklerler, beklemişlerdir. Yalnız gericilik değil, hiç bir inanç kanun gücü ile yok edilemez. Bu bakımdan, 27 Mayıs bayramı kanunundan bu amaçla bir sonuç, olumlu bir sonuç beklemek boşunadır.

Ama daha kötüsü, 27 Mayıs bayramının söy-

levler ve törenler arasında, gerçek kurtuluş ve ileri atılış özleminin uyutulmasını bile sonuçlandırabileceğidir. Bayramda bütün iyi ve güzel sözler söylenir, bayram ertesi ise, işler yine eski yolunda yürütülür. Çünkü, bizde sözlerle işlerin birbirini tutmaması olağan bir şeydir. Sözlerle karnımızı doyurur, işlerin eskisi gibi gitmesine boş veririz biz. Kolay değildir gerçekte, sözlerle işler arasında bir tutarlılık bulundurmak; bizim nice iyi adımlarımız bu yüzden yerinde sayar olmuştur.

Bu düşünceyi gereksiz bir kötümserlik diye görmemeli; 27 Mayıs bayramı kanunu ile, bir Amerikan ortaklığına hazineden dokuz yüz bin dolar ödenmesi kanununun bir arada Büyük Meclis'e sunulması olayı, işte, bu düşüncenin doğruluğunu gösteren bir örnektir.

Gelelim şimdi o kanuna. O kanun, Başbakanın, «Eski devrin yüz karası» olarak gösterdiği bir batakçılığı, bir dolandırıcılığı temizlemek için çıkarılmıştır, deniyor. Oğuz Akal ortaklığı, Amerikan Howard ortaklığına borçlanmış, Ziraat Bankası da bu borçlanmaya kefil olmuş. Şimdi, ödenmemiş olan dokuz yüz bin dolarlık borç, ulusun itibarını kurtarmak gerekçesi ile, hazineden ödenecek.

Bunun 27 Mayıs bayramı kanunu ile ne ilişiği var, diyeceksiniz. Evet, ilk bakışta bir ilişiği yok belki, ama ben, 27 Mayıs ulusal bayram olsun diye düşünenlerin, böyle bir kanun getirmelerinde, nedense bir aykırılık buldum. Neden mi?

Önce şunu sormak gerekiyor: Başbakanın, «Eski devrin yüz karası» diye gösterdiği bu olay ve benzerleri üzerinde yürütülen işlemler nedir, nereye gelip durmuştur? 27 Mayıs'tan sonra açı-

lan birçok dava yarı yolda bağışlanırken, bizim her yıl 27 Mayıs günü bayram etmemizdeki yersizliği görmemek elde mi? Bu bayram bizden çok, o bağışlananlara yakışırdı. Konumuza gelince, Oğuz Akal'ın borcunu, kefil Ziraat Bankası neden ödemiyor da, on milyon lira hazinenin sırtına yükleniyor? Diyorlar ki, Ziraat Bankası ile Amerikan ortaklığı arasında anlaşmazlık varmış... 2.400.000 dolara alınan fabrika makinelerinin gerçek değeri 400.000 dolarmış sadece. Ama, Amerikan ortaklığının istediği para ödenmezse Amerikan yardımı kesilebilirmiş... Bunun ulusal itibarımızla ne ilgisi var? Mustafa Kemal ruhunun şahlanması sayılan 27 Mayıs için bayram ederken, bu olay neşemizi kaçırmayacak mı? İstilâcıları yurttan attıktan sonra, onların parasına puluna da boş vererek ulusal itibarımızı kurtaran Mustafa Kemal'i, 27 Mayıs'tan sonra, bir yabancı ortaklığın zorlamasına boyun eğerek itibarımızı kurtarmaya kalkan bir Mustafa Kemal olarak yaşattığımızı ne yüzle söyleyeceğiz?

Biri içerden soyuyor, biri dışardan soyuyor, bayram ediyoruz. Doğrusu, bu düşünceleri ortaya atmak, 27 Mayıs'ı sadece bayramlar yaparak değil, ulusumuzun gerçek itibarına kavuşması için pekyürekle adımlar atarak kutlamamız gerektiğini söylemek, soylu bir muhalefete düşerdi. Gel gör ki, bizim muhalefet, ordu ve gençlik korkusu ile bayram tasarısına birkaç beyaz oy veren, demek ki, gerçekte Kromit ve benzeri dalaverecleri canlandırmak isteyen bir muhalefet olarak ortada dururken yazık ki, bayram kanununu getirenler de, 27 Mayıs'ı sadece yılda bir çekilecek söylevler içine kapamaktan ileri gidememişlerdir.

Hani bir Osmanlı nazırı, Avrupalının birine, «Siz dışardan, biz içerden, gene de yıkamıyoruz,» demiş, hâlâ o hesap.

6 Nisan 1963

ŞAKA

On iki Sezar'ın on ikincisi, zalimliği ile tanınmış Domitian, imparatorluğunun başlangısında, her gün saatlerce yalnız kalır, can sıkıntısından sinek avlamakla geçirirmiş vaktini, yakaladığı sinekleri keskin uçlu bir iğneye dizermiş. Bu yüzden, o zamanlar biri gelip de, «Sezar'ın yanında kimse var mı?» diye sorarsa, «Hayır, bir sinek bile yok,» derlermiş.

Bu öyküyü, zalimliğe mi örnek getirmeli, yoksa can sıkıntısına mı? Yaşamımızı süsleyen, ruhumuzu kıvandıran, bize sevinç veren şu kuzu, koyun gibi nice hayvanı boğazlamak zalimlik olmuyor da, pis sinekleri iğneye dizmek mi zalimlik oluyor? Sevmediklerimizi, kendilerinden iğrendiğimiz için, sevdiklerimizi isc güler yüzle öldürmeye kalkmamız, hayvanlara karşı genellikle zalim olduğumuzu gösterir. Gerçekte hiç bir «can»ı yok etmeye hakkımız olmamak gerekmez miydi? Çünkü, «can» doğanın bir tansığıdır (mucizesidir), onu keyfimizce oyuna almamalıyız.

Bir doktor dostumdan dinledim; çiftleşme sırasında erkek, ortalama üç milyon sperma atar-

mış, bu üç milyon spermadan sadece biri, dişi yumurta ile birleşip «can» dediğimiz şeyi yaratıyor, geri kalan milyonlarca sperma ise, dünyaya gelme şanslarını bir daha denememek üzere yok olup gidiyorlar. Böylesine rastlantıya, şansa bağlı bir oluşu, bizim hangi nedenden ötürü olursa olsun, ortadan kaldırmaya hakkımız var mıdır? Karanlıklardan gelmeye çalışan bu yarım canlılar, yeryüzü cennetine çıkabilmek için bunca güç yakalanır bir büyük piyangoyu kazandıktan sonra, nasıl olur da biz, yine o piyangodan yararlanarak dünyaya gelmiş olan talihliler, onun yaşamını kendi istemimize bağlı tutabiliriz? Bize düşen, aynı yolun yolcusu olduğumuza göre, dünyada yaşama hakkını kazananları kutlamak olmalıdır ancak. Nitekim, bir çocuk doğdu mu, anayı babayı kutlamaya koşmamız hiç kuşkusuz bundandır; demek istiyorum ki, üç milyonda bir vuran bu şans coşturuyor bizleri.

Hayvanlara herkesten çok saygı gösteren Hintliler arasında, şu pis bulduğumuz sinekleri bile beslemekten yana olan güçlü bir mezhep varmış; öyle ki, bu mezhepten olan adam, para karşılığında çıplak vücuduna tatlı sürüp kendini sineklere yedirirmiş sevap için. Gerçi, bu işin para karşılığında yapılması, sevap niteliğini az çok sarsar gibi, ama sineklerin beslenmesi gerektiğine inanan bir insanın, en az bu yüzden kendini de beslemek zorunda olduğu çok açıktır. Hayvanların tümüne saygı göstermek, elbette sadece bir bölüğüne saygı göstermekten daha tutarlı bir davranış olur. Üstelik saygı gösterdiğimiz hayvanları da öldürüyoruz. Bütün sorun, dünyayı insanlar için kurulmuş sayıp saymamakta toplanmaktadır. Ama, dünyaya gelme «mucizesi», bütün hayvanlar için aynı

yoldan gerçekleştiğine göre, burada bizden yana özel bir durumdan söz edebilir miyiz?

Yine bu yüzden, ana babaların, «Seni dünyaya biz getirdik,» diye çocuklarına afratafra yapmaları da çok yersiz görünüyor. Neden derseniz, piyangonun ancak sonucundan haberli olabiliyor ana baba, çekilişinde hiç bir seçmeleri yok. Daha oğlan mı, kız mı sorununu bile çözemedik. Kısacası, dünyaya bir «canlı» getirmek için basit araçlardan başka bir şey değiliz.

Yalnız burada konuya oldukça güçlü bir tartışma karışıyor, anlayabildiğimce özetlemek istiyorum. Son zamanlarda termo dinamikçiler, moleküler biyolojiye el atmışlar; yaşamın kaynağının açıklanmasında şansa yer vermenin, başka bir deyişle, piyango anlayışının yanlış olduğunu ileri sürüyorlar. Örneğin, Unesco bilim sektörünün Paris'te yayımladığı Impact dergisinde, Bruxelles Üniversitesi'nden Prof. İlya Prigogin, biyolojideki «şans» ve «zorunluluk» karşıtlarının yanlış konulmuş olduğunu, bir kazanana karşılık milyonlarca kaybedenin bulunduğu inanışının lotaryacılıktan başka bir şey sayılamayacağını söyleyerek, konuyu başka bir yaklaşımla açıklıyor. Ona göre yaşam, böyle bir kararsız «mucize» değildir, zorunluluk ve şans ikilemini bırakmalıyız artık ve bu ilkelerdeki karşıtlıktan öteye geçmeliyiz. «Canlı» garip bir şans ürünü de değildir, büyük bir lotaryanın olası dışı kazananı da. Burada rol oynayan termodinamik ayıklanmadır.

Gerçi, elime geçen broşürde, konu üstüne daha doyurucu bilgi yoktu, ama olsa ne olacak, anlasak ne yapacağız? Yaşama bir şans sonucunda kavuşmakla, termodinamik ayıklanma gereğince

kavuşmuş olmak arasındaki ayrım, dünyadaki davranışlarımızı etkileyecek mi? O yoldan ya da bu yoldan gelmiş olmamızın acaba neşemiz üzerindeki etkisi ne olacak? Öyle ya, dünyaya gelme şansını elde etmiş bir insanın bu dünyada şanssız sayılarak yoksulluğa, yoksunluğa bırakılması akıl alacak şey midir? Geliş şansımız eşitse, yaşama şansımızın da eşit olması gerekmez mi? Sonra ha lotaryadan gelmişiniz, ha termodinamikten, bunlardan hangisi bize ölümü olağan göstermeye daha elverişlidir? Hangisi savaşı ortadan kaldırmamızı, insanlar arasındaki eşitliğe kesinkes inanmamızı gerektirirdi. Domitian, yakaladığı sinekleri iğneye geçirmekle bir «mucize»yi mi yok ediyordu, yoksa termodinamik bir seçimin sonucunu mu alaya alıyordu? Belki de sadece canı sıkılıyordu, o kadar. Biz, nasıl gelmiş olursak olalım, bu dünyaya geldikten sonra insan olmak zorundayız. Yoksa bu dünyadaki eşitsizlikleri doğaya bağlamak için çırpınan ne çok insan var, lotaryayı yalnızca kendi hesabına işletmek isteyen.

Neredeyse günü birliğine geldiğimiz şu dünyada canımızın sıkılması tuhaf değil midir? İtalyan romancısı Alberto Moravia'nın «Kıskançlık» adlı romanında, romanın baş kişisi şöyle diyor: «Tarihin kaynağı ne ilerlemede, ne biyolojik gelişmede, ne ekonomik olaylarda, ne de çeşitli okullardan tarihçilerin genelikle ileri sürdükleri nedenlerin hiç birinde değildi de sıkıntıda idi sadece. İşin başında sıkıntı geliyordu. Tanrı'nın canısıkıldı, yerle göğü, suyu, hayvanları, bitkileri, sonra da Adem ile Havva'yı yarattı; bunların da cennette canları sıkıldı, yasak yemişi yediler. Böylece Tanrı'nın canını sıktılar, o da onları cennetten kovdu. Habil

canını sıktığı için, Kabil onu öldürdü. Tanrının insanlara yine canı sıkıldığından tufanla dünyayı yıkıp yok etti. Fakat, bu felâketler de onun canını sıktı, o kadar ki, havayı yine düzeltti. Bu da böylece sürüp gitti. Büyük Mısır, Babil, Pers, Yunan ve Roma imparatorlukları can sıkıntısı içinde ortaya çıkıyor, can sıkıntısı içinde yıkılıp gidiyorlardı. Puta taparların sıkıntısı içinde Hıristiyanlık doğuyordu...»

Özetlersek, bir sıkıntı bir sıkıntı ki, yaşamdan ölüme değin sürüp baştan alıyor. Bir saçmalığın, bir tutarsızlığın ürünü değil de nedir bu sanki? Yo... bundan ötürü her şeyi küçük görelim, bu dünyadan bir an önce geçip gitmeye bakalım dediğim yok, sakın yanlış anlamayın. Nasıl olsa bir gün çekip gidecek değil miyiz, hiç canınızı sıkmayın!

Ortaokulda okuyan oğlumla geçende yıldızlardan, gökyüzünden konuşuyorduk cahilce. Oğlum, «Sakın evren sonunda şaka çıkmasın!» dedi. Ben de bu sözü gittim gazetede Oktay Akbal'a söyledim. Oktay Akbal düşündü biraz, sonra da, «Sonu şaka çıkarsa, buna eşek şakası derler,» dedi.

5 Ekim 1973

GÖKTE ARARKEN...

«İnsanların en güç inandığım yanları değişmezlik, en çok inandığım yanları da değişirliktir,»

diyor Montaigne ve sonra bir ünlünün şu sözlerini ekliyor, «Değiştirilemeyen bir düzen kötü bir düzendir.» Öylesine güçlü ve kapsamlı bir söz ki, değiştirilemediği için kötü olanın, bu kez kötü olduğu için değiştirilmesi gerektiğini içeriyor. Sayın Ecevit'in düzen değişikliği üstüne sözleri, belki de bu pek insansal gerçeği dile getirdiği için bunca iyi karşılandı. Gerçekten de kişioğlunun boyuna araştırması, içinde bulunduğu durumu boyuna değiştirmeye kalkması başka neyi gösterir? Hıristiyan softaları yüzlerce yıl, insan merakının günahla bir olduğunu savunup durdular; bilim olup bitmişti onlar için, İncil, bilemediniz Aristo ile birlikte İncil, bütün gerçekleri anlatmıştı artık. Sanatı değişmez kurallara bağlamak savı ve direnisi de hep böyle, değişimden ödleri kopanların inancı olmuştur. Ama, sonunda ne oluyor, bütün düzenler ve kurallar değişiyor, değişmezlik direnileri tarihin tozu toprağı içinde çürüyüp kalıyor.

Bırakın yakındığımız, yanlışlığını gördüğümüz düzenler, kurallar ve bilgiler için gerekli olmasını, değişiklik isteği sadece ruhumuzdaki bıkma doğasından da gelmiş olsa yine doğrudur bence. İnsan her şeyin gerçeğini merak eden bir yaratıktır sözünü, insan bıkan bir yaratıktır sözü ile de pek güzel anlatabiliriz. Atomun parçalanabileceği görüşü, derim ki, «Atom maddenin parçalanamayan en küçük parçasıdır» inancının ortaya çıkardığı umut kırıcı bıkkınlıktan doğmuş olmalıdır. Yer yuvarlağını uzayın tam ortasına getirip oturtanların direnci, bir gün geldi öylesine bıktırdı ki, elde edilen yeni buluşlarla neredeyse saygımız da, sevgimiz de azaldı dünyaya; bir yerinde duramamazlık kapladı kişioğlunun ruhunu, ya biz kalkıp başka

gezegenlere gidelim, ya da başka gezegenlerdekiler bir an önce buraya gelsinler diye neredeyse sabırsızlıkla bekliyoruz. Bıktık bu dünyadan. Bıkmakta da yerden göğe haklıyız; yalnızca yaşadığımız çağın haksızlıkları, kötülükleri, yasal duruma sokulan işkenceleri değil, tarih dediğimiz şu bir yığın olaylar dizisinin kafamızda uyandırdığı başkaldırma duygusu, bütün erincimizi (huzurumuzu) darmadağın etmiştir.

Yerleşmiş sayılan toplumsal düzenlere karşı değil sadece, bilimlerin en son, en kesin diye gösterdiği gerçeklere, sanatların artık hayranlığımızı sonsuza dek kazandıkları, yeni yapıtlara gerek kalmadığı savına karşı da güvensizlik duyuyoruz; aldanmış olmaktan korkuyoruz, yenilenmeyecek inançların bizde yaşamın sonu geldiği kanısını uyandıracağını düşünüyoruz. Kokuşmaktansa, yeniyi aramayı yeğliyoruz ve bu değişme duygusunun, isteğinin hızı, bugün hiç görülmemiş biçimde artıyor.

Uçan daireler söylentisinin bunca ilgi görmesi başka ne ile açıklanabilir? Üstelik bu ilgiyi şimdilik, bilim adamlarından çok, basit halkın heyecanı sürüklüyor. Bir uçan daire ile başka bir gezegenden gelme yaratıkları gördüğünü söyleyen Zamora adlı New Mexicolu bir polis görevlisi hakkında, araştırmacı doktorun verdiği rapor, «Fazla akıllı olmamakla beraber, Zamora dürüst, güvenilir bir insandır,» diye başlıyorsa, «Ben genelevlerin önündeydim, uçan dairenin ışığını görünce kadınlardan bazıları başımıza taş yağıyor, bazıları da nur yağıyor diye bağırıştılar,» diyen Balıkesirli Hakkı Zengin bir arabacı ise, konuyu tümden küçümsememiz gerekmez hiç de. Bu bilgileri aldı-

ğım «Dünyamızın Gizli Sahipleri» adlı kitapta, bilgin Jung'un «Modern Bir Mitos» adlı yapıtından alınma şu sözler ne ilgi çekicidir! «Gökyüzünde görülen parlak ve yuvarlak nesneler bilinçdışının otomatik projeksiyonları gibi düşünülebilir.» Demek ki, başka dünyalar ve başka yaratıklar ruhumuz için bir gerekseme (ihtiyaç) durumuna gelmiştir. Dünyadan bıkmak değil de nedir bu?

Bu konuyu ciddiyetle ele alan bilgin Daniken'in dünyada kapışılan kitabı, bizde de birçok baskı yaptı. Yukarıda adını andığım kitabın bizdeki durumu da ona benziyor. Bugünlerde İstanbul'da gösterilmekte olan uzay yolu konulu filmin gördüğü rağbet bunun başka bir örneğidir. Bu filmi gördüm; doğrusu, canlı bir insan yerine geçmiş olan kompüter'in, astronotlardan birini maksatlı olarak uzay boşluğuna atmasından hoşlanmadım. Çünkü, bende akrofobi vardır, yüksekten aşağı bakamam. Onun için de yükseklere çıkmaktan hoşlanmam. Fakat o filmi yapanların, gitgide makinenin insanı buyruğu altına alacağını söylemek istediklerini anlamadım değil. Film bizi bundan korkutmak istiyor. Ben de korktum. Hiç yanılmayan, konuşan, giderek gurur ve kişilik edinen kompüter, insan olmanın gücü yanında bir yığın zayıflıkları da taşıyan bizlere egemen olursa, uzayın dört bucağına gitmişiz, kaç para eder!

Ama bunca ilgi ve heyecanla ortaya atılmış olan uzay, başka gezegenlerdeki akıllı yaratıklar, bizim uygarlığımıza üstün uygarlıkların varlığı gibi konular birer varsayım olarak işlene dursun, bunun bizleri belki de uzayın gizlerinden daha çok ilgilendirecek bir başka yanı belirmiştir. O da, başka gezegenlerde akıllı yaratıklar ararken, ken-

di dünyamızın uzak geçmişinde karşılaştığımız şaşırtıcı akıl izleri, ürünleridir.

İsterseniz heyecan avcıları deyin, isterseniz fantazya olarak görün, fakat şurası kesin ki, birtakım bilginler uzaydaki akıllı yaratıkların zaman zaman dünyamızı ziyaret ettiklerine inanırlarken, kutsal kitapların masallarını ve bugün nasıl yapıldıkları açıklanamayan birtakım eski yapıtları ele alarak, bunları, ziyaret olayının en sağlam tanıkları gibi gösteriyorlar. Fakat, yabancı ziyaretçilerin etkilerini bir an bir yana bırakırsak, geçmişin bu şaşırtıcı izleri, ürünleri, yapıtları, tarih bilgimizin ya da bilgi tarihimizin yeniden düzenlenmesini gerekli kılmaktadır. Çağımızda bilim daha sağlam veriler kazanınca, kazılar çoğalıp bulgular değerlendirilince, ilkel insanın sanıldığınca ilkel olmadığı anlaşılıyor. Taş çağının ilk dönemlerinde gerçek sanat yapıtları veren mağara adamı ilkellikten çok arınmıştı. Bilgi düzeyleri, hele gökbilim alanında bizim bugünkü düzeyimizde olan birtakım eski uygarlıklara karşı tutumumuzu değiştirmemiz gerekmektedir.

Sümerlerin gökbilim üstüne bilgileri akıl almaz ölçüde ilerdeydi. İlk yazıyı bulan bu insanların gözlem evleri, ayın dönüşlerini bugünkü hesaplardan ancak 0,4 saniye farkla bulmuşlardı; Satürn, Merih ve Venüs'ün durumlarını, durağan yıldızların arasındaki uzaklıkları inceleyerek çağdaş bilgilerimize yakın sonuçlara varmışlardı. Mısır'da ve Irak'ta, kesilmiş kristal mercekler bulunmuştur. Bunları bugün yapabilmek için elektro kimyasal işlemler gerektiren caesium oksit kullanılmaktadır. Kohistan'ın dağlık Asya bölümündeki bir mağarada takım yıldızların on bin yıl önceki du-

rumunu kesin bir biçimde gösteren resimler varmış. Mayalar bir Venüs yılının 584 gün olduğunu biliyorlar ve dünya yılının 365.2420 gün olduğunu tahmin ediyorlardı. Günümüzde en ileri araçlarla yapılan hesabın sonucu: 365.2422 gündür. Keops piramidinin yüksekliğinin bir milyarla çarpımının güneşle dünyamız arasındaki uzaklığı (93 milyon mil) vermesi bir rastlantı sayılmalı mı? British Museum'daki bir Babil tableti üzerinde, geçmiş ve gelecek ay tutulmaları verilmektedir...

Oysa, bize öğretilen bilim şöyle başlamaktadır: «İnsan ırkı için hayırlı bir gün olan 1610 yılı ocak ayının yedinci günü akşamı Padua Üniversitesi Matematik Profesörü Galile, kendi eliyle yapmış olduğu teleskobun başına geçmiş bulunuyordu.» Bu sözleri Sir James Jeans'in «Etrafımızdaki Kâinat» adlı kitabından aldım.

Kristof Kolomb'un Amerika'yı bulduğu sırada, o kıtada büyük uygarlıklar kurmuş insanlar oturmaktaydılar. Demek ki, Amerika'nın bulunması olayı, Avrupalılar için bir olaydır. Bunun gibi, acaba bilim ve sanat tarihleri de yalnızca Avrupalılar için, onlara göre düzenlenmiş olmasın? Şunu sorabiliriz: Bütün yeni verileri derleyerek, bütün dünya için geçerli yeni bir bilim ve sanat tarihi yazmak gerekmez mi?

Yıldızları araştırırken, belki de kendimizi yeniden bulmuş olacağız.

30 Kasım 1973

HANGİSİ

Binlerce olayın içinde yaşıyoruz; bunların en önemlisini, daha az önemli olanından kolayca ayırmak çoğun elimizde değildir sanırım. Belli olan şu ki, biz sağlığımızla ilgili olan olaylara en başta yer veriyoruz. Böbreğimizdeki taş sancı yapmaya başladı mı, hükümetin hâlâ kurulmamış olduğunu unutuveririz. Böbreğimde taş yok benim, ama yarın sözgelişi ayağım burkulsa, hükümet işi yattı demektir. Çünkü, bütün ilgim ayağımın bileğinde toplanır. Böyle bir durumda olanların, kendilerini saklayıp ille başka konuları, herkesi ilgilendiren konuları açmaları iyidir ama, zorakidir de bir yandan, doğruyu söyleseler onları bencil sayamayız.

Sağlık sorunundan sonra çıkarlarımız gelir; diyelim cebinizdeki parayı sokakta düşürdünüz, o sırada bir arkadaşınızın size yeni okuduğu bir kitaptan söz etmesi bir kulağınızdan girer, öbür kulağınızdan çıkar. Hele âşıksanız, durum büsbütün sarpasarmıştır, çünkü âşık için sevgiliden başka bütün konular boştur.

Sözümüz cümle heman kıssa-i canan olsa

Diyeceğim, genel ilgiyi toplaması gereken konularda kişilerin davranışları, ister istemez değişik olur, durumlarına göre belirir, gününe bakar.

Ancak bize, dışımızda olagelmekte görünen kimi olaylar, böbrek sancımızdan ya da düşürdüğümüz paradan daha etkin olacakmış, bunu bilmeyiz çoğu zaman. Bir karıncayı kâğıt üzerine çizilmiş bir dörtgenin üstüne koysak, karınca ancak

çizgilerinden birinin ucunu görür bu dörtgenin ve kimbilir neler düşünür. Bizse bir bakışta görürüz dörtgeni. Bizden yetenekçe çok üstün, olmuşu da, olacağı da bir anda görüveren bir yaratık düşünsek, işte biz o yaratığın yanında bir karınca gibi kalırız. Gerçi öyle bir yaratığı tanımıyoruz şimdilik, ama karıncadan üstün olduğumuzla da çokça övünmeyelim. İşimiz tıkırında gittiği sürece katıldığımız genel ilgi konularında coşmayalım, sözlerimize de, davranışlarımıza da dikkat edelim, kendimizi özgeçili biri, öz yaşamına boş vermişlerden, kendi ile değil de, kendi dışı ile ilgili biri gibi göstermeye kalkmayalım derim. Çünkü, o tür davranışlar dayanıksızdır. Tehlikeler belirdi, çıkarımız bozuldu, sağlığımız sarsıldı mı, dostlarımızı bile şaşırtacak denli değişiveririz.

Bakın, şu son seçimlerin sonuçlarından sevindiğimiz için, artık halk uyandı diye düşünüyor, konuşuyoruz ya, halkımızın uyuduğunu bugüne değin hiç söylememiştik. Eğer bu bir gerçek idi ise, bu gerçeği tam halkımız uyandığı zaman mı bulduk? Başka bir deyişle, halkımızın uyuduğunu ve uyandığını aynı anda mı anladık?

Gerçekte, kimse uyumuyordu; ama halkımız, düşüncesine ancak kendi yaşamının gidişi ile yön verdiği, aydınlar gibi özgeçili görünüp, kendini hep kendi dışına vurmuş olmadığı için, koşulların onu getirdiği durumda gerçek davranışını gösterdi. Böbreğindeki taş ağrı yaptı çünkü.

İşte bu yüzden, sanırım, bir toplumun gerçek durumunu, o toplumun aydınlarından öğrenmeye kalkmak, tutulacak yolların en iyisi değildir. Çünkü yaşam, düşünüşe biraz uzak, doğaya biraz yakın durur.

Yarı yoldan ziyade arza uzak
Yarı yoldan ziyade maha yakın

Bitkilere musallat, gözle görülmeyecek denli küçük böceklerin sabırlı işini düşünün, ucun ucun koskoca bir ağacı yerle bir ediverirler zamanla. Ne öğreticidir! Ama, bu böcekler yaptıkları işi, şöyle bir yukarıdan bakıp düşünselerdi, gözleri kararırdı, cesaretleri kırılırdı, bir daha kalkışamazlardı o işe. Düşünmeden yaşayalım demek istemiyorum. İstesek de başaramayız onu. Jean-Jacques Rousseau, «Düşünen insan doğal durumundan ayrılmış hayvandır,» diyor. İyi ama, yine de bir hayvan... ve iyi ki öyle. Çünkü, çoğu kötülüklerimiz hayvanlığımızdan gelmez. Örneğin, hayvanlar işkence yapmayı bilmez. Gerçi kedi, fare ile oynar, oynamak da bir işkencedir, ama kedi ile fare aynı türden hayvanlar değildir. Ama bu açıklamadan ötürü, işkencecilerin kendilerini insan saymaları yine de yanlış olur.

Bir de Alain'in şu sözünü okuyun: «Düşünce, her zaman sağlıklı olmayan bir çeşit oyundur,» diye yazmış bir denemesinde. Bu sözün gerçeğini, yalnız kaldığımız anlarda daha iyi anlarız. Yalnız kaldığımız derken, sadece başka insanlardan uzak bulunduğumuz zamanları söylemek istemiyorum, çünkü başka insanların yanında da pekâlâ yalnız olabiliriz, benim burada özellikle söylemek istediğim, işsiz kaldığımız zamanlardır. Hani bir bilgin, şaka olsun diye bir makine, hiç bir işe yaramayan bir makine yapmış, langır lungur, pafur pufur, dumanlar çıkararak çalışıyor... Öylesine bir şakaya benzer yalnızlık içinde doğan kurgular.

Yoksa, insanın dehası orada mıdır, bilemem.

Ancak, topluluk yaşamının kişiden beklediği düşünce, yine de eylem, davranış, tutum ile gelişen bir düşünce olsa gerektir. Yaşamımızla söylediklerimiz arasında, az da olsa, bir denge bulunmasını her zaman istemeli, aramalıyız. Böylece de sözün bedava olduğu görüşünü sarsmalıyız.

Newton yemek yemeyi unuturmuş arada bir. Demek açlık bize buyruğunu her zaman duyuramaz; başka bir deyişle, kişi, doğal işlevlerinin tutsağı olmayabilir. Sevgi, merak, öğrenme, yaratma tutkusu gibi durumlar bizi yüce bir özgürlük katına yükseltebilir. Öyle bir özgürlük ki, onu elimizden ne doğa, ne toplum alabilir artık. Gösteriş hevesi, yüz geri etme, pişmanlıklar kalmaz orada. Bunun da koşullarından biri alçak gönüllülük olsa gerektir, tâ baştan sürüp gelen bir alçak gönüllülük... İnsanın sınırını bilmek, kendimizi insanlar içinde bir insan olarak düşünmek, başkalarının acılarına katlanıyorsak, kendi acılarımıza da katlanmak, kendimizi seviyorsak başkalarını da sevmek.

Kolay değil elbet, biliyorum. Newton'un matematikle uğraşırken yemek yemeyi unutması yanında, işkence yaparken keyiften kendini unutan işkencecinin durumu, bütün insanlık için umut kırıcıdır. Ne kadar yazsak, söylesek azdır. Nitekim, Güney Vietnam'da işkenceci olarak görevlendirilen bir Amerikan subayının, bu işten keyif duymaya başladığını anlayınca bir mektup bırakarak kendini öldürmesi de işte bu umutsuzluğu duymuş olmasındandır.

Bunca kötülük, bunca geri gidiş, bunca canavarlık içinde umutsuzluğa kapılmamak, mutsuzluk duymamak elde mi? Umutsuzluk ve mutsuz-

luk dediğimiz ruhsal durumlar ise özgeçi bırakmaz kişide, bencil eder herkesi. Tek başlarına yaşayan hayvanlara döneriz o zaman, yiyecek bulmak ve öldürülmemek olur bütün kaygumuz. Dahası, kendimizi de sevmeyiz artık. Sevgi ortadan kalktıktan sonra, kendimiz için de yok olmuş demektir. Bu bakımdan, o işkencecinin de kendini sevdiği söylenemez, sevseydi o kerte korkunç olamazdı.

Binlerce olayın içinde yuvarlanıp gidiyoruz. Zaman zaman durup düşünüyorum, acaba bunların en önemlisi hangisi? Bunlardan hangisi geleceği oluşturacak? Yoksa en önemsizleri mi bizim toplu ilgimizi çekiyor?

21 Aralık 1973

ÖDÜN

«Ödün» diyeceğime «tâviz» deseydim, «Türkçe elden gidiyor!» diye bağırıp çağıranlar şıp diye anlarlardı, ama ben anlamadan yazmış olurdum. «İvaz» kökünden geliyor o sözcük, şimdi artık kullanılmayan «Muavaza» da oradan. Naci, sözlüğünde, «taviz» için «bedel, karşılık» sözcüklerini vermiş, bir de «Ben bu parayı sana ivaz-ı hizmet için verdim» örneğini yazıyor. Mustafa Nihat, sözcüğü açıklarken Naima'dan, «Bir kardeş bir kardeşe ihsan etse mukabelesinde bir ivaz vermez mi?» tümcesini almış. Demek bu örneklerden de

anlaşılıyor, «ödün» bu Arapça sözcüğü pek güzel karşılamaktadır. Niyetim, buradan açıp dil konusuna girmek değil; politikada pek sık geçen bu sözcüğün ne biçim bir ödemeye karşılık düştüğü üzerinde durmak istiyorum.

Önce şunu söyleyeyim; bu sözcük, her kullanıldığı yerde kötü bir anlama gelmiyor. İyi, yüce bir ülkü uğrunda çabalarken, aşılması pek zor, pek güç engellerle karşılaşıldığında, onları geçici olarak yatıştırmak kimi yerde kaçınılmaz olarak görülebilir. Ama ülküyü yok edecek ölçüde bir ödün, artık fırsatçılıktan, gününü gün etmekten, bir ülküyü kendi çıkarı için kullanmaktan başka anlama gelmez. Öyle ise ülkücüler, ancak engellerin yanından dolaşırlar, yoksa bu anlamda ödün vermezler. Öyle ki, tarihte görülmüş bütün ülkücüler, amaçlarını bucak bucak saklamaya kalkmamışlar, olsa olsa anlayışsız buldukları çevrelerini göz önüne alarak, ülküleri için gerekli olgunlaşmayı beklemişler, onu çabuklaştırmak için çabalamışlardır. Bu sırada amaçlarına aykırı, taban tabana karşıt olaylar, düşünceler, tutumlarla karşılaştılar mı, susmamışlar, yaşamlarını bile hiçe sayacak ölçüde yürekli olmuşlardır. Onlar için ancak ileri yönde anlaşmalar, birleşik cepheler söz konusu olmuştur, o kadar.

Atatürk'ün iyi bir politika savaşçısı olduğunu bilmeyen yoktur; ülküsüne karşı olan güçleri soğukkanlılıkla ve uzak görüşle ele almıştır o; atacağı adımın gününü iyi hesaplamıştır. Ama, şunu hemen söylemek gerekir ki, olaylar istediği yönde gelişirken bile, başkalarının gözünden kaçabilecek nitelikteki gerici yorumlar üzerinde pekyürekle durmaktan bir an çekinmemiştir.

Şu olayı bir örnek olarak vermek istiyorum: Saltanatın ve hilâfetin bir arada kaldırılması konusunda, Büyük Millet Meclisi sallantılı davranınca, evet, Atatürk bu iki kurumu ayrı ayrı ele almaya, sadece saltanatın kaldırılmasına razı olmuştur. Ama halife, az sonra düşmana sığınınca durum değişmiştir. Olayı, Çetin Özek'in kitabından kısaltarak alıp anlatıyorum. Vahdettin'in halifelikten hal'i ve yerine başka halife seçilmesi konusunda bir fetva çıkarılıyor; bu fetva Büyük Millet Meclisi'nin oyuna sunulacağı sırada Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya, «Fetva'yı şerif bizim reyimizden yüksektir. Madem ki hakkında fetva vardır, halife mahlûdur,» diyor.

Durum bu. Ulusun yüce çıkarları karşısına dikilen ve düşmanla işbirliği yapan halife atılacaktır. Meclis'teki din adamları da bu kanıdadırlar. Ortada hiç bir engel kalmamış. Demek, Atatürk'ün de istediği gerçekleşiyor. Öyle ki, fetva'yı destekleyen milletvekili, Yusuf Ziya, Büyük Millet Meclisi'nin oyuna başvurulmasını bile gereksiz bulmaktadır. Atatürk'ün yerinde, ülkücü olmayan biri bulunsaydı, ellerini uğuşturarak, «İşimiz oldu,» derdi. Oysa, Atatürk için, Büyük Millet Meclisi'nin her türlü fetvadan daha güçlü olması, Vahdettin'in atılmasından önemlidir. Böylece o, üstü örtülü de olsa, ulusun haklarına şeriatın üstün gösterilmesine göz yummuyor, söz alıp şunları söylüyor: «Affedersiniz beyefendi, bu memleketi yıkmak için de fetvalar verilmiştir. Bu fetva behemehal Meclis-i Âli'nin reyine vaz edilmelidir.»

Demokrasi başladığından beri, daha sık uygulandığı görülen bu ödün verme işi üzerinde bir aydınlığa varmanın günü gelmiştir sanırım. Dev-

rimci cephe, artık gerilemeyeceği sınırı kesin olarak çizmelidir. Bu sınır, Atatürk devrimleri, 27 Mayıs'ın getirdiği toplumsal bilinç ve bugünkü Anayasadır. Bundan geriye gidilmemelidir ve gidilemez. Atatürk devrimlerini, 27 Mayıs'ın getirdiği toplumsal bilinci ve bugünkü Anayasayı sarsmak isteyenlerle, Atatürk devrimlerine, 27 Mayıs'a ve Anayasaya dayanarak gelişimi hızlandırmak isteyenler arasındaki savaşma, ödün kaldırmaz. Burada ödün, ülküden vazgeçmek, fırsatçılık, gününü gün etmek anlamına gelir ancak. Tartışmalarımız, çekişmelerimiz, artık gerilenemez olan o sınırın arkasında değil, bu yanında geçmelidir. Atatürk, düşmanla işbirliği yapan halifeyi atmak için fetvayı yeter sayan milletvekiline nasıl dersini verdi ise, bugünün devrimcisi de, demokrasiyi kurmak için gericiliği, vurguncuğu şart koşanlara öylesine kesin davranmalıdır. Atatürk, nasıl Vahdettin'in halifelikten indirilmesini, Büyük Millet Meclisi'ne fetvacıları egemen kılmak karşılığında istemedi ise, biz de ulusun geleceğini gericilerin eline bırakmak karşılığında demokrasi ülkücüsü olamayız.

Mart 1963

LEĞENDEN BAŞKA KONULAR

Yunan mitologyasına çok düşkün olan rahmetli ozan Salih Zeki Aktay, İstiklâl Savaşı sırasında, bu merakı yüzünden az kalsın öldürülüyor-

muş; ötede beride, eski Yunan Tanrıları, kahramanları üstüne konuştukça düşman ajanı olduğu kuşkusunu uyandırmış da ondan...

Şu günlerde dinledim de, olay kendi başımdan geçmişçesine ürperdim. İşin içinde ölüm tehlikesi olduğu için mi? Hayır, değil. Bir gün nasıl olsa öleceğiz, ölümü büyütmek yakışık olmaz. Ama doğrusu, ölümümün mitologya yüzünden olmasını da istemem. Yunanlıların, bilmem üç bin yıl önce uydurdukları masalları sevmek, sevdirmeye kalkmak da bir kahramanlık değildir ki, başa gelen çekilir diye geçelim.

Gerçi, savaş koşulları içinde bir toplumun ne denli duygulu olacağını anlamıyor değilim. Üstelik, yurdu çiğnenen bir ulusun kişileri, birtakım haksızlıklara da düşebilirler. Ama, usu (aklı büsbütün tepmek, baştan aşağı duyarlık kesilmek de iyi ve yararlı olmasa gerektir. İzmir'i geri aldığımız yıl, ilkokul öğrencisi idim; bütün okul, bir alana, bayram etmeye gidiyorduk; üzerimde mavi çizgili bir gömlek var diye, bir bayan öğretmen, beni sıradan çıkarıp evime yolladı idi. O günkü üzüntümü untamam. Şimdi düşünüyorum da, o öğretmenin davranışını, savaş kazanmış bir ulusun duyarlığı ile bağdaştıramıyorum. Yunanlılarla birlikte maviyi de mi yurdumuzdan atmıştık?

«Savaş koşulları...» dedim ya, barışta bulunduğumuz süre içinde de bu örneklerdekine benzer duyarlıkların ikide bir ortaya çıktığını görmüşüzdür. Orhan Veli, çok yıl oluyor, bir radyo anketi için Ankara kazalarından birine gitmişti; kahvede oturmuş, «Radyoda en çok müzik mi, konuşma mı dinlersiniz?» ya da, «En çok bizim istasyonları mı, yoksa yabancı istasyonları mı dinlersiniz?» diye

ötekine berikine sormaya başlamış... Biraz sonra kahvenin önüne bir kalabalık toplanmış, Orhan Veli'yi birbirlerine gösterip içeri girmişler, bu sefer başlamışlar onlar sormaya: «Sen kimsin? Niçin soruyorsun? Ne hakkın var sormaya?» diye... Arkadaşım, «Kaymakam tanıkdık çıktı da dayaktan, belki de daha kötüsünden yakayı güç kurtardık,» diye anlatırdı.

Bir dostum var, fotoğraf meraklısıdır, yurdun çeşitli yerlerini dolaştıkça, kendince ilginç bulduğu yerlerin ve şeylerin fotoğraflarını çeker. Karşılaştığı güçlükleri anlata anlata bitiremiyor. Geçende Sultanahmet'te, barakamsı, çadırımsı evinin önünde çamaşır yıkayan bir kadının ve yanındaki güzel çocuklarının fotoğrafını çekiyormuş, karşı evin penceresi açılmış, bir kadın:

— Niye oranın resmini çekiyorsun? Sen Türk değil misin? diye sormuş.

Arkasından da, çamaşır yıkayan kadını, fotoğrafının çekilmesine ses çıkarmadığı için paylamış.

Bu gibiler, çoğun, tuzları kuru olanların arasından çıkıyor; gerekçeleri de şu: Yoksulluklarımızı gizleyelim.

Yoksulluklarımızı gizlemenin yararı nedir? Devlet adamlarımız, iki günde bir, zengin ülkelerin kapısını çalıp para isterler: Yabancı uzmanlar gelir, borç vermeden önce, para durumumuzu, kazanç kaynaklarımızı kılı kırk yararak incelerler; uluslararası istatistikler bizi en yoksul ülkelerden biri olarak gösterir; Devlet Plânlama Teşkilâtı, köylümüzün acıklı durumunu, bilimsel ölçülerle ortaya koyarç işsiz kalan ya da kazancıyle geçinemeyen işçilerimiz, yabancı diyarlara göç etmek zorunda kalırlar; gecekondular yayıldıkça yayılır...

Bütün bunları görmezlikten gelip de, Sultanahmet'teki bir çamaşır leğeninin fotoğrafından kuşkulanmak anlaşılır şey midir?

Hintlilerin yoksul yaşayışını en küçük ayrıntılarına değin anlatan «Pater Pançali» adlı Hint filmi bütün dünyada en çok beğenilen filmlerden biri olmuştu. Hindistan o film yüzünden alçalmadı, yükseldi. «Pater Pançali»nin beğenilmesi, sadece güzel bir film olmasından mıdır? O filmi öylesine yüce kılan, bir toplumun gerçekçi gözle ve korkusuzca ele alınmasındaki övülecek anlayış değil midir? O anlayış yanında, bizim tuzu kuruların ülkemizi pespembe gösterme çabaları, sadece anlamsız olmakla kalmıyor, üzerinde titizlikle durulması gerekli yaygın bir saplantımızı da ortaya koyuyor. Biz gerçek durumumuzu, yabancılardan değil, birbirimizden saklamayab akıyoruz. Bilim adamları, sanatçıları, yazarları, ikide bir yargıç katını boylayan bizimki gibi bir toplum, uygar dünyada kolay kolay gösterilemez. Neden böyle oluyor? Yasa koyucumuzun, aydınlarımızı, pencereden bakıp, «Niçin leğenin fotoğrafını alıyorsun? Sen Türk değil misin?» diyen kadının gözüyle görmesi, sanatçılarımızın, yazarlarımızın, toplumumuzu yadırgattıklarını gösterir ya, bana sorarsanız, yine de uygar dünyanın hiç bir ülkesinde bizimkileyin yumuşak aydın yoktur. İkide bir aydınlarımızdan yakınılması, aydınlarımızın gerçek görevlerini yapmadıklarından söz edilmesi de bunu gösterir. Oysa, bizim yazarlarımız, «Tek elin sesi çıkmaz» inanışına uyaraktan, toplumsal koşullar değişmeden, aydının hiç bir başarıya eremeyeceği sanısındadırlar. Son günlerde okuduğum bir yazı, bu sanıyı sarsacak niteliktedir. Yaşı sekseni geçmiş olan İn-

giliz filozofu Bertrand Russell, İngiltere'deki Amerikan atom konaklarına karşı giriştiği savaş dolayısıyla yazdığı bir yazıda şöyle diyor:

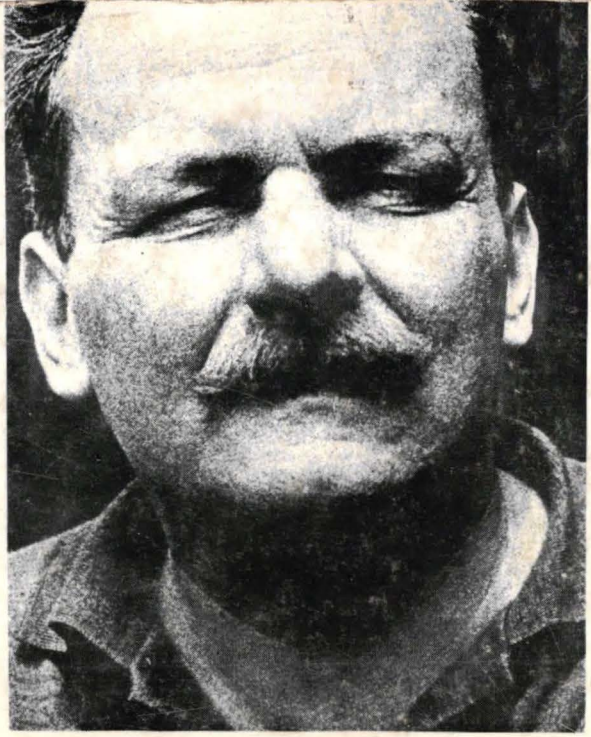
«Bir demokrasinin yurttaşları en çok kendi işleriyle uğraşır ve zor sorunları bütün derinliğiyle inceleyemezler.

İnanışları, en kolay sağladıkları haber ve bilgi araçlarına dayanır ve baştakiler bu haber ve bilgilerin aldatıcı olmasını sağlayabilirler, çok kez de sağladıklarını görüyoruz. Baştakiler derken, yalnız hükümette, ya da muhalefetteki politika adamlarını değil, onların teknik danışmanlarını, basını, radyoyu, televizyonu ve en sonunda polisi de düşünüyorum. Bütün bu güçleri bugün Batı demokrasilerinde atom silâhları konusundaki gerçeği yurttaşlardan gizlemekte kullanıyorlar.»

Ve sonra ekliyor: «Bu büyük tehlike günlerinde sivil diretmenin bir başka ve belki daha önemli bir nedeni var. Çok yaygın bir inanışa göre insan tekinin hükümetler karşısında hiç bir gücü yoktur ve hükümetlerin politikaları ne kadar kötü olursa olsun, insanların tek tek yapacakları hiç bir işe yaramaz. Yanlıştır bu, çok yanlış.»

Oysa biz, teknikte ilerlememiz gerektiğini söyleyen namuslu bir öğretmenin boynuna sınıfta kement atacak duyguda gençler yetiştirmeyi ulusal yararımıza daha uygun buluyoruz. Belki de leğenden başka konulara sıra gelmesin diyedir...

1962

Yurdumuzun kültür varlığına katkısı olan kişilerden biri kuşkusuz bir düşün adamı da olan Melih Cevdet Anday'dır. Usta bir sanatçı ve yazar kişiliğinin yanında uygarlıklar ve onun yaratıcısı insan'ın (kısa bir deyimle insanlık tarihinin) yorumu üstünde duran Anday, bu konularda bize eşsiz söyleşiler, denemeler ve makaleler sunmuş, ışık tutmuştur.

Zaman zaman ince, alaylı bir yazış biçimiyle de görünen yazarın oldukça güç bilimsel konuları bile, sanki önemsiz bir şeyi anlatırmış gibi bir ucundan başlayıp gittikçe düşünce alanına çekerek açıklığa kavuşturması bir başka özelliğidir. Güvenli bir dil, ince bir anlatım...

«Yeni Tanrılar» yazarın işte bu tür yazılarından oluşmuş bir kitabı. Bir uygarlık sevgisi sunuyoruz size.

Kapak düzeni: S. Maden

kapak baskısı: reyo basımevi / 27 99 58

15 lira